

## **Лекція 1. Суть процесу виховання (4 год.)**

### План.

1. Процес виховання, його структура.
2. Рушійні сили процесу виховання
3. Етапи процесу виховання
4. Управління процесом виховання
5. Результати процесу виховання
6. Шляхи підвищення ефективності процесу виховання.

### Література.

1. Ващенко І. Виховний ідеал. – Полтава, 1992.
3. Концепція безперервної системи національного виховання. – К., 1994.
4. Мартинюк І. В. Національне виховання: теорія і методика. – К., 1995.
5. Стельмахович М. Г. Теорія і практика українського національного виховання. – Ів.-Франківськ, 1996.
6. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину. – К., 1976.
7. Фіцула М. М. Педагогіка. – Тернопіль, 1997.
8. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. — Львів, 1996.
9. Державна національна програма "Освіта" ("Україна ХХІ століття"). — К., 1994.
10. Закон України "Про освіту". — К., 1991.
11. Кузь В. Г., Руденко Ю. Д., Сергійчук З. О. Основи національного виховання. — Умань, 1993.

## **1. Процес виховання, його структура.**

Процес виховання - система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості.

Процес виховання залежить від об'єктивних і суб'єктивних чинників.

Об'єктивними чинниками є: особливості розбудови України взагалі та системи закладів освіти зокрема; перебудова економіки на ринкових засадах; особливості розвитку соціальної сфери; відродження національних традицій, звичаїв, обрядів, народної педагогіки; розширення сфери спілкування з іноземними громадянами; вплив природного середовища.

До суб'єктивних чинників відносять: соціально-педагогічну діяльність сім'ї та громадських організацій; навчально-виховну діяльність закладів освіти в особі їх працівників; цілеспрямовану діяльність засобів масової інформації; діяльність закладів культури; виховну діяльність позашкільних установ та діяльність церкви.

Процес виховання складається з мети і завдання, змісту й методики організації виховного впливу, а також його результату та корекції. Щодо формування особистості структура процесу виховання має такі компоненти: свідомість особистості, емоційно-почуттєва сфера, навички та звички поведінки. Провідну роль відіграє розвиток її свідомості.

Свідомість — властива людині функція головного мозку, яка полягає у відображенні об'єктивних властивостей предметів і явищ навколишнього світу, процесів, що відбуваються в ньому, своїх дій, у попередньому мисленню накресленні їх і передбаченні наслідків, у регулюванні відносин людини з людиною і соціальною дійсністю.

Структурними елементами свідомості є відчуття, мислення, емоції, воля, самосвідомість. Свідомість відіграє провідну роль у діяльності й поведінці людини. Через свідомість учні в процесі навчання і виховання набувають знань, умінь та навичок, засвоюють досвід поведінки. Їх свідомість

виявляється у ставленні до навчання та інших видів діяльності, до людей і суспільства загалом, до самих себе, навчальних та інших обов'язків.

Не менш важливі у формуванні особистості й почуття, в яких виявляється ставлення людини до навколишньої дійсності й до самої себе.

Почуття — психічні стани і процеси, в яких відображено емоційний бік духовного світу людини, її суб'єктивне переживання подій та емоційне ставлення до навколишнього світу.

Виховання свідомості та емоційно-почуттєвої сфери має поєднуватися з формуванням навичок і звичок поведінки.

Навичка — психічне новоутворення, завдяки якому індивід спроможний виконувати певну дію, раціонально, з належною точністю і швидкістю, без зайвих затрат фізичної та нервово-психічної енергії.

Звичка — схильність людини до відносно усталених способів дій.

Навички і звички поведінки формуються у процесі цілеспрямованої, систематичної діяльності учнів, у якій вони набувають необхідного досвіду поведінки. Тому важливо враховувати наявний у школярів досвід попередньої поведінки» збагачуючи позитивне надбання й долаючи негативні звички. Формування навичок і звичок поведінки потребує поступовості й систематичності вправління, посиленості та доцільності поставлених вимог, відповідності їх рівневі розвитку учнів і є успішним лише за дотримання педагогами і батьками єдиних вимог до учнів.

У процесі виховання можуть формуватися й негативні звички через засвоєння дитиною хибного досвіду поведінки в ненормальному середовищі, в якому вона в силу життєвих умов перебувала чи перебуває. Подолання таких звичок потребує спеціальної виховної роботи, а їх викорінення передусім пов'язане із з'ясуванням причин появи, їх усуненням.

## **2. Рушійні сили процесу виховання.**

Процес виховання — динамічний, неперервний, безупинний. Його рушійними силами є сукупність суперечностей, вирішення яких сприяє просуванню до нових цілей. Розрізняють внутрішні й зовнішні суперечності.

Внутрішні суперечності:

- а) суперечність між зростаючими соціально значущими завданнями, які потрібно розв'язати вихованцю, і можливостями, що обмежують його вчинки та дії, спрямовані на їх розв'язання. Ця суперечність супроводжує виховання особистості, тому її розвиток може призупинитися, якщо не ставити перед нею нових ускладнених завдань;
- б) суперечність між зовнішніми впливами і внутрішніми прагненнями вихованця. Виховний процес повинен будуватися таким чином, щоб його зміст або форми реалізації цього змісту не викликали спротиву вихованця.

Зовнішні суперечності:

- а) невідповідність між виховними впливами школи і сім'ї. Нерідко батьки не дотримуються вимог, які висуває до їх дітей школа, внаслідок чого порушується єдність вимог, що негативно позначається на вихованні школярів;
- б) зіткнення організованого виховного впливу школи зі стихійним впливом на школярів навколишнього світу. Серед таких негативних чинників, — вуличні підліткові групи, зарубіжні телефільми-бойовики та ін. Вирішення цієї суперечності можливе лише за умови формування у школярів внутрішньої стійкості й уміння протистояти негативним явищам;
- в) неоднакове ставлення до учнів учителів, які не завжди дотримуються принципу єдності вимог, внаслідок чого в учнів формується ситуативна поведінка, пристосовництво, безпринципність, що негативно позначаються на виховному процесі взагалі;
- г) суперечність, породжена тим, що окремі учні, які мають досвід негативної поведінки, постійно конфліктують з педагогами, однокласниками, батьками.

Йдеться про сформований динамічний стереотип, який характеризується наявністю постійних, стабільних, стійких негативних нервових зв'язків, що

створює особливі труднощі у перевихованні. Ця категорія школярів потребує спеціальної виховної роботи.

Хоча зовнішні суперечності є тимчасовими, вони можуть знижувати ефективність виховного процесу. Тому виявлення їх і усунення повинні перебувати завжди в центрі уваги педагогів. Але найважливіший чинник — профілактична робота щодо запобігання таким суперечностям.

### **3. Етапи процесу виховання.**

Організація процесу виховання особистості учня або колективу класу здійснюється в такій послідовності:

Перший етап. Визначають сукупність рис і властивостей особистості, які слід сформувати у вихованця, тобто формують ідеал. Коли йдеться про виховання класу, то мають на увазі формування такого колективу, який би за своїми якостями відповідав еталону, виробленому на основі мети виховання, поставленої суспільством перед школою.

Другий етап. Вивчають індивідуальні особливості вихованця (або колективу), його позитивні риси, недоліки в характері й поведінці, визначають, які риси не сформовано, а які перебувають у стадії зародження. Знання особистості вихованця (колективу), порівняння її з наміченим ідеалом дає змогу спрогнозувати її розвиток. Виходячи з цих даних, можна планувати виховну роботу з вихованцем (колективом). Тому важливо, щоб учень (колектив) знав, що пропонує йому вихователь, приймав цей взірць для наслідування і докладав зусиль для досягнення поставленої мети.

Третій етап. Реалізовується програма виховання, тобто заплановані виховні заходи, що передбачає залучення вихованців до різних видів діяльності, участь в яких сприяє формуванню в них досвіду поведінки відповідно до ідеалу.

Четвертий етап. Спонування учнів до самостійної роботи з розвитку особистості. Коли учень починає займатися самоосвітою і самовихованням, можна вважати, що у вихованні досягнуто четвертого етапу.

#### **4. Управління процесом виховання**

На всіх етапах процесу виховання здійснюють педагогічне керівництво, управління цим процесом.

Управління процесом виховання — діяльність педагогів, що забезпечує планомірний і цілеспрямований виховний вплив на вихованців.

Воно передбачає передусім підбір змісту виховної роботи з урахуванням вимог суспільства до рівня вихованості учнівського колективу взагалі й кожного його члена зокрема. Для реалізації змісту виховання потрібні форми, методи і прийоми виховної роботи, які б імпонували школярам. Усе це допоможе зробити виховний процес цілеспрямованим і систематичним. Суть управління виховним процесом — виявлення виховних можливостей сім'ї, громадських організацій, культурно-освітніх установ, засобів масової інформації для ефективнішого використання їх впливу на школярів. У процесі управління вихованням важливо організовувати і спрямовувати колективне та індивідуальне життя й діяльність учнів, створювати умови для збагачення їх власного досвіду. Тому першорядне значення має встановлення гармонійних стосунків між вихованцями і вихователями на демократичних і гуманістичних засадах. Авторитарний стиль педагогів призводить до формування безініціативного виконавця чужої волі, невпевненої у власних силах людини. Інша крайність — відсутність вимогливості та контролю за поведінкою дітей, що сприяє формуванню безвідповідальності, недисциплінованості та інших негативних рис у вихованців.

Важливим в управлінні процесом виховання є формування гуманних взаємин між учнями. Треба не лише навчити дітей бути доброзичливими й

гуманними до однокласників, а й формувати організаторські навички, виховувати вимогливість до товаришів, непримиренність до порушень дисципліни і порядку в школі та за її межами.

Управління виховним процесом слід спрямовувати на розвиток самостійності, ініціативності школярів. Це можливо за умови, що педагоги націлюють учнів на самостійний пошук цікавих видів діяльності, самостійне забезпечення необхідних для їх здійснення умов. Тому завдання педагогічного колективу — допомогти школярам самостійно організувати діяльність у школі та за її межами. Виховання самостійності, ініціативності школярів не повинно применшувати керівної ролі педагога. Він має залишатися мудрим старшим другом і наставником дітей, але на умовах співпраці з ними.

Управління процесом виховання потребує постійного вивчення результатів виховної роботи, рівня вихованості учнів і колективу, виховних можливостей педагогічного колективу та батьківської громадськості й коригування змісту і методики виховного процесу з метою їх удосконалення.

За концепцією національного виховання психолого-педагогічний аспект готовності педагога до виховної діяльності поєднує в собі:

- високий рівень національної самосвідомості, знання національної психології та характеру народу, його культурно-історичних традицій, морально-етичної спадщини, історії та сучасного буття;
- втілення типових якостей рідного народу, його духовного, культурного і морального багатства; бездоганне володіння українською мовою;
- високий рівень професійної підготовки, широкий світогляд і наукову ерудицію, духовне багатство та емоційну культуру вчителя, прагнення до постійного самовдосконалення;
- любов до дітей і високу педагогічну культуру в тісному поєднанні з наполегливістю, витримкою, педагогічним тактом;
- досконале володіння дидактичними, організаторськими, комунікативними, перцептивними, сугестивними, науково-пізнавальними здібностями;

- розвиток власної спостережливості, педагогічної уяви, оптимізму, здатність відчувати та позитивно впливати на емоційний стан учнів;
- мистецьке володіння словом, уміння чітко й точно формулювати, дохідливо, образно, емоційно передавати власні думки.

## **5. Результати процесу виховання.**

Інтеріоризація — процес перетворення зовнішніх, реальних дій з предметами на внутрішні, ідеальні.

Завдяки інтеріоризації зовнішні факти людської поведінки переходять в усталені внутрішні якості особистості. Результати виховного процесу значною мірою залежать від індивідуальних особливостей вихованців, їх ставлення до навколишньої дійсності, насамперед до спрямованих на них виховних впливів, їх взаємин з однолітками, дорослими, ставлення до педагогів і батьків. Оскільки школярі різняться індивідуальними особливостями, то й результати їх виховання різні.

Для практичної діяльності педагога доцільно всіх учнів класу залежно від рівня їх вихованості поділити на групи:

Дуже низький рівень. Характеризується негативним досвідом поведінки, що важко піддається педагогічному впливу, саморегуляція і самоорганізація не розвинуті.

Низький рівень. Характеризується слабким виявом позитивного, ще не стійкого досвіду поведінки, спостерігаються зриви, поведінка регулюється переважно вимогами старших та іншими зовнішніми стимулами, саморегуляція та самоорганізація інтуїтивні.

Середній рівень. Йому властива стійка позитивна поведінка, наявність регуляції та саморегуляції, організації й самоорганізації, хоч активна позиція щодо діяльності та вчинків однокласників ще не виявляється.



Високий рівень. Для нього визначальним є стійкий і позитивний досвід поведінки, саморегуляції разом з прагненням до організації та регуляції діяльності поведінки інших людей, виявом активної позиції.

Основні показники рівня вихованості школяра — зовнішній вигляд, культура поведінки у школі та за її межами, громадська активність, самостійність у всіх видах діяльності, сформованість наукового світогляду, національної самосвідомості, ставлення до навчання, інтерес до знань і усвідомлення їх ролі в своєму розвитку, прилучення до національної та світової культури, мистецтва, літератури, фізичне здоров'я, захоплення фізичною культурою і спортом, працелюбність, орієнтованість на майбутню професію.

Оцінити рівень вихованості особистості можна і за її ставленням до навколишньої дійсності: до суспільства — патріотизм, суспільна дисципліна, громадська активність, працьовитість, відповідальність, солідарність, відданість справі; до інших людей — поважання їх гідності, піклування, терплячість; до себе — гідність, самокритичність, самоконтроль, ініціатива, оптимізм; до культури — повага до культурних цінностей, контакти з діячами культури, розуміння прекрасного; до природи — повага до всіх форм життя, милування природою, примноження її багатств і раціональне їх використання; до моральних цінностей — демократизм, гуманізм, поважання волі.

Методами визначення рівня вихованості учнів можуть слугувати методи науково-педагогічного дослідження: педагогічне спостереження, бесіда, анкетування, вивчення продуктів діяльності учнів та ін.

## **6. Шляхи підвищення ефективності процесу виховання.**

Підвищення результативності виховного процесу завжди було актуальним питанням. Нині школа прагне долати формалізм, удосконалювати виховну діяльність педагогічних колективів.

Подолання формалізму у виховній роботі школи можливе завдяки уникненню безсистемності, усуненню заорганізованості учнів безліччю непотрібних заходів.

Типовими проявами формалізму у виховному процесі є:

- дроблення виховного процесу, тобто однобічно-аналітичний підхід до планування, здійснення й оцінювання виховної роботи, що суперечить цілісності реального процесу розвитку людини й колективу. Виховна робота часто планується, здійснюється й оцінюється як сума окремих заходів;
- гонитва за кількістю виховних впливів, що суперечить характеру реального процесу розвитку людини і колективу, який визначається передусім якістю виховання;
- однобічність трактування впливу, яка суперечить багатостороннім виявам реальної людини і колективу. Так, бесіду, доручення тощо нерідко розглядають як засіб лише морального або естетичного виховання, хоча насправді вони є комплексними методами виховання взагалі;
- відсталість форм виховного впливу, традиційний, консервативний підхід до виховної роботи, якій суперечить динамізму розвитку особистості та колективу, що потребує протиставлення оновлених і збагачених педагогічних та інших традицій;
- невиразність виховного впливу, відсутність індивідуально-диференційованих форм, тобто однобічний підхід до виховної роботи, її планування, здійснення, оцінювання, що суперечить реальному процесові розвитку людини і колективу, в якому органічно поєднуються загальне, окреме (групове) та індивідуальне;
- зовні показний характер виховної роботи, що суперечить характеру внутрішнього розвитку людини і колективу, тобто виховання має охоплювати відкриті та приховані впливи на особистість, що формується. Їх мета — розвиток внутрішніх установок;
- незавершеність, неповнота виховних впливів, тобто їх однобічно навчаючий характер, зведення виховної роботи до заходів для вихованців. За такого

підходу учень розглядаюгься тільки як об'єкт впливу, і стосунки між ним і наставником є суб'єкт-об'єктні, але практично вони мають бути суб'єкт-суб'єктними, коли особистість старшого, або більш досвідченого, не піднімається над особистістю молодшого, або менш досвідченого, не "давить" її своєю перевагою чи авторитетом, коли спілкування і діяльність відбуваються на паритетній основі.

Удосконалення виховного процесу в школі передбачає:

- організацію виховних центрів — створення музеїв, тематичне оформлення рекреацій. Як стверджував В. Сухомлинський, у школі і стіни повинні говорити. Така інформаційно-образна насиченість шкільних приміщень не тільки збагачує учнів знаннями, які виходять за межі навчальних програм, а й має відчутний виховний вплив на них;
- органічне поєднання завдань, вирішуваних школою, з потребами довкілля. Це передусім організація допомоги школярів населенню в охороні та примноженні багатств природи, у вирішенні проблем виробництва, орієнтації учнів на вибір професії, потрібної для їх міста чи села;
- створення в школі морально-психологічного клімату поваги до знань. Школа має пропагувати серед учнів думку, що в цивілізованому суспільстві людині вигідно бути вихованою і освіченою. Це потрібно й суспільству. Треба долати тимчасове явище неповаги до вихованості й освіченості, яке, на жаль, ще існує;
- підбір раціонального змісту виховання відповідно до його мети і рівня вихованості колективу й окремих учнів. Школа повинна відчувати, який напрям змісту виховання треба посилити на певному етапі виховної роботи. На початку ХХ ст. в Україні такого посилення потребують питання морального і правового виховання, підготовка учнівської молоді до життя та діяльності в ринкових умовах, виховання несприйнятливості до негативних явищ життя тощо;
- розумне співвідношення між інформаційними методами впливу на учнів і залученням їх до різних видів діяльності. Це зумовлено тим, що в школі

превалюють словесні методи виховання, які дають змогу формувати погляди і переконання учнів, але не забезпечують вироблення відповідних навичок і звичок поведінки. Цим пояснюється розрив між свідомістю і поведінкою деяких школярів. Залучення учнів до різноманітних видів діяльності сприяє подоланню акого розриву;

- своєчасне проведення виховних заходів, акцентування уваги на профілактиці негативних явищ в учнівському середовищі. Нерідко деякі виховні заходи проводять лише після того, як у школі стався неприємний випадок. Але річ у тім, що виховання повинно бути профілактичним, запобігати негативним явищам, а не очікувати їх, щоб відтак усувати їх причини;

- використання різноманітних форм і методів виховного впливу, що відповідають віку учнів. Доцільно обирати такі з них, які спонукають учнів до вияву активності, ініціативи й самостійності, в підготовці та проведенні яких вони брали б активну участь;

- підвищення емоційності виховних заходів. Ця вимога ґрунтується на таких положеннях: а) твердженні психологів, що знання засвоюються швидше і стають поглядами й переконаннями за умови, що учень до них не байдужий, що він емоційно переживає, засвоюючи їх; б) однією з рис української ментальності є емоційність;

- створення умов для розвитку самостійності та ініціативи учнів, їх самоврядування, самоосвіти та самовиховання;

- подолання авторитарного стилю у ставленні педагогів до учнів. Підготовка учнів до життя в демократичному суспільстві потребує відмови від командного стилю в ставленні до них. Школа має бути взірцем демократизації українського суспільства, а учні за період перебування в ній повинні набути достатнього досвіду стосунків на демократичних засадах.

## **Лекція 2. Закономірності та принципи виховання**

### План.

1. Основні закономірності процесу виховання.
2. Принципи виховання та їх характеристика.

### Література

1. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. — Львів, 1996.
2. Галузинський В. М., Масленнікова Н. П. Самовиховання та самоосвіта школярів. — К., 1969.
3. Державна національна програма "Освіта" ("Україна ХХІ століття"). — К., 1994.
4. Закон України "Про освіту". — К., 1991.
5. Концепція національного виховання // Освіта. – 1994. – 26 жовтня.
6. Кузь В. Г., Руденко Ю. Д., Сергійчук З. О. Основи національного виховання. — Умань, 1993.
7. Стельмахович М. Г. Теорія і практика українського національного виховання. — Івано-Франківськ, 1996.
8. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К.: "Академія", 2000. – 544 с.
9. Подласый И. П. Педагогика. — М., 1999.

### **1. Основні закономірності процесу виховання.**

Закономірності виховання — стійкі, повторювані, об'єктивно існуючі істотні зв'язки у ньому, реалізація яких сприяє забезпеченню ефективності розвитку особистості школяра.

У виховному процесі виявляються такі закономірності:

1. Виховання органічно пов'язане із суспільними потребами й умовами виховання. Значні зміни в житті народу зумовлюють і зміни у виховній системі. Розбудова незалежної держави Україна потребує формування в підростаючого покоління національної свідомості, любові до своєї Вітчизни, до рідної мови, до свого народу, його традицій, історії та культури.
2. Людина виховується під впливом найрізноманітніших чинників. Недарма кажуть, що виховує все: і люди, і речі, і явища. Важлива роль у вихованні належить людям, насамперед батькам і педагогам. Це покладає на них особливу відповідальність.
3. Процес виховання відбувається найуспішніше в природному для нього національному рідному з урахуванням менталітету вихованця. З огляду на це, дитину мають оточувати рідна мова, природа, національна культура, звичаї, традиції тощо.
4. Результати виховання залежать від виховного впливу на внутрішній світ дитини, її духовність. Це, зокрема, стосується формування її думок, поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій, емоційної сфери. Виховний процес повинен постійно трансформувати зовнішні виховні впливи у внутрішні, духовні процеси особистості (її мотиви, установки, орієнтації, ставлення).
5. Визначальними у вихованні є діяльність та спілкування. Діяльність — головний чинник єдності свідомості та поведінки під час здійснення учнем певних видів діяльності (навчальної, трудової, ігрової, спортивної та ін.).
6. Ефективність виховання залежить від ставлення особистості до навколишньої дійсності взагалі та до спрямованих на неї педагогічних впливів зокрема. Сформовані у процесі виховання погляди і переконання, мотиви поведінки визначають позицію вихованця щодо спрямованих на

нього педагогічних впливів. У разі несприйняття цих впливів проводять спеціальну виховну роботу і лише згодом здійснюють позитивний виховний вплив.

7. Ефективність виховного процесу залежить від стосунків в учнівському в колективі. Здорова морально-психологічна атмосфера в колективі сприяє формуванню у дітей позитивних моральних якостей, відбувається процес взаємовиховання. І навпаки, у колективі спеціального виправно-виховного закладу, якщо там немає належного порядку, відбувається взаємна деморалізація його членів.

8. Ефективність виховного процесу зростає, коли учні займаються самовихованням, тобто коли поєднується виховання і самовиховання.

Ці закономірності необхідно враховувати під час створення будь-якої виховної ситуації. Це дає змогу педагогу відпрацювати задану схему дій, щоб досягти поставленої мети, допомагає йому в процесі виховної роботи (у плануванні, організації, оцінюванні процесу виховання) перетворити можливість, що випливає із закономірних зв'язків, на дійсність.

## **2. Принципи виховання та їх характеристика.**

Принципи виховання — керівні положення, що відображають загальні закономірності процесу виховання і визначають вимоги до змісту організації та методів виховного процесу.

Процес виховання ґрунтується на таких принципах.

1. Цілеспрямованість виховання. Передбачає спрямування виховної роботи на досягнення основної мети виховання — всебічно розвиненої особистості, підготовки її до свідомої та активної трудової діяльності. Реалізується цей принцип за умови підпорядкованості виховної роботи загальній меті, знання цієї мети вихователями і вихованцями, недопущення стихійності у вихованні,

наявності перспективи, проектування рівня вихованості особистості відповідно до запланованої мети.

2. Зв'язок виховання з життям. Його суть — виховна діяльність школи має орієнтувати учнів на те, що вони повинні жити життям суспільства, брати посильну участь у ньому вже за шкільною партою і готуватися до трудової діяльності. Реалізація цього принципу передбачає використання у виховній роботі краєзнавчого матеріалу, систематичне ознайомлення учнів із суспільно-політичними подіями в країні, залучення їх до посильної участі в громадській роботі.

Прилучаючись до активного життя, школярі засвоюють досвід старших поколінь, можуть і повинні брати посильну участь у процесі державотворення. Завдяки цьому в них формується психологічна, моральна і практична готовність до самостійного суспільного життя й діяльності.

3. Єдність свідомості та поведінки у вихованні. Поведінка людини — це її свідомість у дії. Виховання такої єдності свідомості — складний і суперечливий процес, оскільки формування навичок правильної поведінки набагато складніше, ніж виховання свідомості. Для подолання цієї суперечності необхідне правильне співвідношення методів формування свідомості та суспільної поведінки, запобігання відхиленням у них, вироблення в учнів несприйнятливості до будь-яких негативних впливів, готовності боротися з ними.

4. Виховання в праці. В основі цього принципу — ідея, що формування особистості безпосередньо залежить від її діяльності, від особистої участі в праці. Цей принцип спирається і на таку психологічну якість, як прагнення дитини до активної діяльності. Реалізується за умови усвідомлення учнями, що праця — єдине джерело задоволення матеріальних і духовних потреб, чинник усебічного розвитку особистості, сумлінне ставлення до неї — важлива позитивна риса.



5. Комплексний підхід у вихованні. Ґрунтується на діалектичній взаємозалежності педагогічних явищ і процесів. Втілення його в життя передбачає: єдність мети, завдань і змісту виховання; єдність форм, методів і прийомів виховання; єдність виховних впливів школи, сім'ї, громадськості, засобів масової інформації, вулиці; врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів; єдність виховання і самовиховання; постійне вивчення рівня вихованості учня і коригування виховної роботи.

6. Виховання особистості в колективі. Індивід стає особистістю завдяки спілкуванню і пов'язаному з ним відокремленню. Найкращі умови для спілкування й відокремлення створюються в колективі. Отже, цей принцип виховання зумовлений об'єктивними закономірностями розвитку дитини і відповідає природі суспільства. Його реалізація передбачає усвідомлення учнями того, що колектив — могутній засіб виховання, що певні риси особистості формуються тільки в колективі, значення згуртованості колективу та його думки для виховання школярів, участь учнів у самоврядуванні сприяють розвиткові самостійності, самодіяльності, ініціативи та ін. Найбільша виховна цінність колективу в тому, що між його членами виникають найрізноманітніші стосунки: взаємної відповідальності й залежності, ділові, організаторів і виконавців, між вихователями і вихованцями, між старшими й молодшими, міжособистісні стосунки (симпатії, товариськості, дружби, любові).

7. Поєднання педагогічного керівництва з ініціативою та самодіяльністю учнів. Педагогічне керівництво зумовлюється відсутністю в учнів життєвого досвіду; виховання творчої особистості можливе, якщо існують умови для вияву самостійності й творчості, схвалюються ініціатива та самодіяльність. Цей принцип передбачає безпосередню участь учнів у плануванні своїх громадських справ, усвідомлення їх необхідності й значення, контроль за їх виконанням, оцінювання досягнутих результатів. При цьому важливо запобігти жорсткому регламентуванню діяльності дитячого самоврядування, адмініструванню, надмірній опіці.

8. Поєднання поваги до особистості вихованця з розумною вимогливістю до нього. У цьому — головний сенс гуманістичної педагогіки щодо формування необхідних взаємин вихователів і вихованців. Цей принцип передбачає: єдність вимог до вихованців з боку педагогів, контроль за їх поведінкою, гуманне ставлення до них, поважання їхньої думки та ін. Його втілення в життя ускладнюється тим, що серед учнів нерідко є складні, озлоблені діти. Педагог повинен бути терплячим до всіх дітей без винятку, поважати їх людську гідність. А.Макаренко наголошував, що треба висувати якнайбільше вимог до людини, але водночас і виявляти якнайбільше поваги до неї. Розумна вимогливість є також свідченням поваги до особистості дитини. Її виховний потенціал зростає, якщо вона доцільна, впливає з потреб виховного процесу, із завдань всебічного розвитку особистості.

9. Індивідуальний підхід до учнів у вихованні. Такий підхід як індивідуальна корекція загальної системи виховання — важлива вимога до організації виховного процесу і одна з умов підвищення його ефективності. Виховні заходи які не враховують цієї вимоги, не заторкують внутрішніх сторін особистості вихованця й тому малоефективні. Результати виховного процесу значною мірою залежать від того, наскільки в ньому враховано вікові та індивідуальні особливості учнів.

10. Принцип системності, послідовності й наступності у вихованні. Виходить з того, що для формування свідомості, вироблення навичок і звичок поведінки потрібна система певних послідовних виховних заходів. Такі якості людської особистості не можна сформувати, якщо виховний процес являтиме собою випадковий набір виховних заходів, що матимуть епізодичний, а не системний характер. Реалізація цього принципу передбачає передусім, що залежно від віку та рівня розвитку учнів педагог добирає зміст і методику виховної роботи з ними. З віком змінюється педагогічне керівництво дитячим колективом, що виявляється у наданні йому більшої самостійності в усіх питаннях його життєдіяльності. Підвищується і вимогливість до нього вихователів. Важливо прогнозувати можливі наслідки

заходів впливу на школяра. Індивідуальний підхід потрібен до кожного вихованця, а не лише до тих, хто вирізняється незвичною поведінкою. Досвідчені педагоги намагаються бачити кожного учня таким, яким він є, і відповідно до цього будувати виховну роботу з класом.

11. Єдність педагогічних вимог школи, сім'ї і громадськості. Повинна охоплювати всі сторони навчально-виховної роботи школи, всі форми діяльності учнівського та педагогічного колективів, сім'ї, знаходити свій вияв у змісті, формах навчання та виховання, у правилах поведінки школярів, у стилі життя школи, її традиціях. Така єдність є однією з умов оптимізації виховного процесу. Школа як провідна ланка в системі виховання учнівської молоді повинна не лише залучати до цієї справи сім'ю, громадські та інші організації, а й озброювати їх основами психолого-педагогічних знань, передовим досвідом виховання, дбати про підвищення педагогічної культури батьків.

Концепція національного виховання розглядає такі його принципи:

- народність — єдність загальнолюдського і національного. Національна спрямованість виховання, оволодіння рідною мовою, формування національної свідомості, любові до рідної землі та свого народу; прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, народних традицій і звичаїв, національно-етнічної обрядовості всіх народів, що населяють Україну;
- природовідповідність — урахування багатогранної й цілісної природи людини, вікових та індивідуальних особливостей дітей, їх анатомічних, фізіологічних, психологічних, національних та регіональних особливостей;
- культуровідповідність — органічний зв'язок з історією народу, його мовою, культурними традиціями, з народним мистецтвом, ремеслами і промислами, забезпечення духовної єдності поколінь;

— гуманізація — створення умов для формування кращих якостей і здібностей дитини, джерел її життєвих сил; гуманізація взаємин вихователя і вихованців; виховання — центр навчально-виховного процесу, повага до особистості, розуміння її запитів, інтересів, гідності, довір'я до неї; виховання гуманної особистості;

— демократизація — усунення авторитарного стилю виховання, сприйняття особистості вихованця як вищої соціальної цінності, визнання її права на свободу, на розвиток здібностей і вияв індивідуальності. Глибоке усвідомлення взаємозв'язку між ідеалами свободи, права-ми людини і громадянською відповідальністю:

— етнізація — наповнення виховання національним змістом, що передбачає формування самосвідомості громадянина. Забезпечення можливості всім дітям навчатися у рідній школі, виховувати національну гідність, національну свідомість, почуття належності до свого народу. Відтворення в дітях менталітету народу, увічнення в підростаючих поколіннях специфічного, що є в кожній нації, виховання їх як типових носіїв національної культури. Принцип етнізації — невід'ємна складова соціалізації дітей, він однаковою мірою стосується всіх народів, що живуть в Україні.

Лише сукупність цих принципів забезпечує успішне визначення завдань, підбір змісту, методів, засобів і форм виховання. Єдність принципів виховання потребує від педагога вміння використовувати їх у взаємозв'язку, з урахуванням конкретних можливостей і умов.

### **Лекція 3. Методи і прийоми виховання.**

#### План.

1. Поняття про методи та прийоми виховання.
2. Класифікація методів виховання:
  - а) методи формування свідомості особистості;
  - б) методи формування досвіду суспільної поведінки і діяльності;
  - в) методи стимулювання поведінки і діяльності вихованців;
  - г) методи контролю і аналізу ефективності виховного процесу.
3. Умови оптимального вибору і ефективного застосування методів виховання.

#### Література:

1. Бех І.Д. Проблема методів виховання у сучасній школі. //Педагогіка і психологія. – 1996. – №4. – с.136-140.
2. Волкова Н.П. Педагогіка. – Посібник. – К., 2001.
3. Косьяненко М. Д. Педагогіка співробітництва: навчальний посібник. – К., 1993.
4. Педагогіка / за ред. М. Д. Ярмаченко. – К., 1989.
5. Практикум з педагогіки: Метод. посібник / І. Д. Зверева, Л. Г. Коваль, - К., 1996.
6. Стельмахович М. Г. Теорія і практика українського національного виховання – Івано-Франківськ, 1996.
7. Українська національна система виховання. – К., 1991.

## 1. **Поняття про методи та прийоми виховання.**

На попередніх лекціях ми ознайомились з такими алегоріями педагогіки як мета, зміст, процес виховання, які розкривають суть виховного процесу. Проте вони ще не давали відповіді на питання – як саме виховувати, якими шляхами і т.п. Способи теоретичного і практичного освоєння дійсності визначаються як методи (грец. *metodos* – шлях дослідження, пізнання), а їх сукупність позначається поняттям “методологія”.

Таким чином одні вчені під методами виховання розуміють шляхи дослідження виховних цілей (І.П.Подласий, Г.П.Волкова, В.П.Галузяк, М.І.Сметанський, В.І.Шахов; другі – Г.І.Щукіна, М.М.Фіцула – як способи взаємозв’язаної діяльності вчителя і вихованців, спрямованої на формування у вихованців поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки; треті – А.С.Макаренко, О.Вишневецький – виховний “інструментарій”. Польський же вчений Войцех Соборекі взагалі вважає, що стосовно виховання не можна думати в категоріях методів, способів впливу, передчування чи моделювання, бо виховання, на його думку, є “мистецтвом відкритого спілкування, воно не вкладається в поняття “методів”.

Крім поняття “метод” виховання існують поняття “прийом” і “засіб” виховання.

Прийом виховання - це частинка методу виховання, один з його елементів, необхідний для ефективного застосування методу в конкретній ситуації. Наприклад, бесіда з учнями будується як ціла система прийомів: прийом яскравого початку, прийом звертання до життєвого досвіду дітей, прийоми утримання і переключення уваги, прийом завершення розмови тощо.

Засоби виховання – надбання матеріальної та духовної культури (художня, наукова література, радіо, телебачення, інтернет, предмети образотворчого, театрального, кіномистецтва та ін.), форми і види виховної роботи (збори,

бесіди, конференції, гуртки, ігри, спортивна діяльність) які задіюють під час використання певного методу.

Основним критерієм оцінювання виховного методу є відповідність його виховним цілям і завданням.

## **2. Класифікація методів виховання.**

У педагогічній науці існує кілька класифікацій виховних методів: Г.Щукіної, В.Сластьоніна, В.Ярмаченка, Н.Волкової та ін.

Класифікація методів виховання впливає з логіки цілісного педагогічного процесу, необхідності безпосередньої організації всіх видів діяльності дітей, їх взаємин з педагогами і між собою, стимулювання самодіяльності та самоосвіти.

Класифікація методів виховання – це їх групування за певними ознаками. Однією з найбільш об'єктивних і сучасних є класифікація Г.І.Щукіної, побудована на основі спрямованості. В ній виділяється 3 групи методів:

### **1. Методи формування свідомості особистості.**

До цієї групи належать такі методи: а) словесна підгрупа: бесіда, лекція, диспут; б) метод прикладу.

Бесіда: а) обґрунтування вчителем теми як життєво важливої, а не надуманої; б) формулювання запитань, які спонукали б до розмови; в) спрямування розмови в правильному напрямку; г) залучення учнів до оцінки подій, вчинків, явищ суспільного життя і на цій основі формування у них ставлення до оточуючої дійсності, до своїх громадських і моральних обов'язків; д) підсумки бесіди, формування на їх основі раціонального вирішення проблеми, яка обговорюється, прийняття конкретної програми для закріплення прийнятої в результаті бесіди норми.

Фронтальна бесіда з класом може проводитись на будь-яку тему: політичну, моральну, правову, статеву, естетичну і інші. Але особливі труднощі виникають тоді, коли доводиться переконувати учнів у помилковості їх поглядів і переконань, неправильності їх поведінки. Тому педагогу слід знати різні прийоми, що сприяють підвищенню ефективності фронтальної бесіди.

Одним з таких прийомів є розгляд допущеного учнем вчинку і оцінка його на фоні вже відомого всім випадку, який раніше одержав правильну оцінку колективу. Так, коли нетверезий учень дев'ятого класу однієї школи наїхав на дівчину, обговорення цього випадку було побудоване на порівнянні з відомим всім учням фактом, який мав місце в цьому селі, коли нетверезий тракторист допустив аварію, під час якої загинула людина. Ця подія в свій час бурхливо обговорювалась у сільському клубі і ще не щезла з пам'яті старшокласників, вони з великим обуренням говорили про вчинок товариша.

Таким чином учні за аналогією оцінили вчинок, сумнівів щодо його оцінки не було.

Дослідження психологів переконують, що учні більш критично оцінюють дії і вчинки інших людей, ніж свої власні. Проведення в ході бесіди аналогій і співставлень подібних випадків позитивно впливає на них.

Іноді учні порушують дисципліну і правила поведінки і не бачать у цьому нічого поганого. Їм здається, що вони роблять це "на зло" педагогу. В такому випадку вказують на конкретне порушення правил поведінки, на риси характеру, погляд чи переконання і підводять їх під загальні моральні принципи, значення яких не викликає в учнів сумніву. Якщо їм показати, що їх поведінка і риси характеру не відповідають нормам права і моралі, вони намагаються змінити їх.

Нерідко учні допускають погані вчинки, не задумуючись над тим, що в них проявляються їх негативні сторони, не підозрюють про їх існування. Наприклад, наявність кругової поруки в колективі можна кваліфікувати як відсутність принципності у його членів. У такому разі говорять про



характерне для учнів неправильне розуміння таких моральних понять, як товаришування, колективізм і дружба.

Ефективність фронтальної бесіди підвищується при умові, коли у фактах, процесах, які розглядаються, розкриваються учням невідомі їм сторони. Так, наприклад, тим підліткам, які проявляють неповагу до дівчат, розповідають про те, що в дівчині слід бачити майбутню жінку, матір, продовжувачку людського роду, яка виконує будь-яку роботу на рівні з чоловіком, шановану в нашій країні людину.

Часом у ході фронтальної бесіди учні захищають свої помилкові погляди і переконання. У таких випадках педагог ніби погоджується з ними, приймає їх точку зору, але встановивши слабкі і суперечливі місця в аргументації вихованців, спростовує їх помилкові судження. У такому разі він веде розмову типу “Я з вами можу погодитись, але як же пояснити ...”, “Допустимо, що ви праві, але як бути в такому випадку ...”. При цьому слід продумати ряд запитань, якими можна привести учнів до суперечливих суджень, щоб вони самі шукали відповіді на них. Аргументи педагога повинні бути такими, щоб учні не могли подолати їх, компрометуючи цим свої помилкові погляди і переконання в очах колективу.

Особливу трудність для педагога викликає індивідуальна бесіда, її треба проводити так, щоб ніхто не заважав. При цьому важливо підібрати такий психічний стан учня, щоб він був здатний на відвертість. Бесіду треба проводити за наперед наміченим планом.

В індивідуальній бесіді важливо, щоб учень не тільки усвідомив зміст моральних сентенцій, які доводять до його свідомості, а й переживав його. З цією метою доцільно використовувати переконливі приклади. Одночасно вихованець повинен відчувати, що педагог хоче йому допомогти, усвідомити, що всі зусилля вчителів в його інтересах, що вони знають, як йому допомогти стати кращим.

Якщо в бесіді мова йде про порушення правил поведінки, її не починають з докорів і винесення рішення про накладання покарання.

Доцільно в'яснити причини порушення, мотиви негативного вчинку, правильно визначити міру педагогічного впливу.

Недосвідчені педагоги дуже часто індивідуальну бесіду зводять до розвінчання негативних вчинків учнів. Досвід переконує, що бесіда приносить більше користі тоді, коли її розпочати з аргументованого розкриття правильного розуміння суті вчинку, дії, явища і на цьому фоні показати нікчемність всього аморального, в тому числі і допущеного учнем вчинку.

Лекція: композиційна побудова лекції; переконливість доказів і аргументів; жива, емоційна мова вчителя, його власна оцінка подій, фактів, явищ; використання різних прийомів для підтримання уваги учнів.

Лекція може мати епізодичний характер, належати до певного тематичного циклу або кіно лекторію, і використовується в середніх старших класах.

Епізодична лекція має ту особливість, що вона дає по суті закінчене уявлення про якесь одне питання чи проблему. Їй повинні бути характерні науковість, повнота, точність викладу, доступність термінології, насиченість новою інформацією, емоційність мови тощо.

Теоретичні положення лекції розкриваються у тісному взаємозв'язку з практикою, з життям учнівського колективу. Контакт лектора з аудиторією встановлюється легше, якщо він має можливість у достатній мірі використовувати факти з життя і діяльності колективу учнів.

Найбільш складним моментом лекції є відповіді на запитання учнів. Характер цих запитань може бути різноманітним. Бувають запитання, що вимагають уточнення факту, запитання про оцінку лектором даного факту, про його думку з приводу тої чи іншої проблеми, так звані "гострі" запитання полемічного характеру. Лектор не повинен ухилятися від відповідей на запитання, в тому числі і на "гострі", тому що в такому разі він сприяє створенню умов, коли учні можуть дати своє трактування тих чи інших складних проблем, можливо і неправильне.

Цикл лекцій – це група присвячених одній проблемі лекцій. Обсяг такого циклу залежить від характеру самої проблеми, складу слухачів, конкретних умов і можливостей. Важливе значення має наповнення лекцій цікавим змістом, висвітлення в лекції тих моментів, як для учнів даної школи є найбільш суттєвими і актуальними.

Диспут як метод формування свідомості особистості передбачає вільний, живий обмін думками, колективне обговорення хвилюючих учнів питань.

У ході диспуту учні відстоюють свою позицію, переконуються в правильності чи помилковості своїх поглядів. Тут розкриваються їх ерудиція, культура, темперамент, розвивається логічне мислення, вміння аналізувати, узагальнювати, робити висновки.

Тематику диспутів підбирають з таким розрахунком, щоб спонукати учнів до роздумів про мету життя, про справжнє щастя, про обов'язок людини перед суспільством. На диспуті можна обговорювати факт, що мав місце в класі чи в школі, літературний твір, газетну чи журнальну статтю. Обираючи тему диспуту, необхідно виявити, наскільки учні обізнані з нею, які погляди і переконання наявні в них з цієї проблеми.

Питання диспуту ставлять так, щоб вони примушували задуматися учнів над суттю проблеми, викликати інтерес і своє ставлення до неї. При цьому створюється атмосфера невимушеності, всі повинні почувати себе рівними, ніхто не повинен повчати, виступи мають бути аргументованими. В школах з цією метою продумують спеціальні правила поведінки під час диспуту: вільний обмін думками; на ньому всі активні, в суперечці всі рівні; головне – факти, логіка, доказовість; шептання на місці, непотрібні жарти забороняються; гостре влучне слово схвалюється; говори, що думаєш, думай, що говориш.

У цілому для диспуту важливо: а) підбір важливих для школярів тем диспутів, які б хвилювали їх, спонукали їх до відвертої розмови; б) вміле ведення дискусії, зіткнення різних думок, поглядів; в) відвертість – до кінця,

ніяких замовчувань і заборон; г) вміння сперечатись, не ображаючи опонентів; д) на диспуті важливо досягти не певних і кінцевих рішень, а домогтися аналізу школярами понять, вміння захищати свої погляди, переконувати в них інших людей.

Метод прикладу: врахування специфіки наслідування прикладу різними віковими групами; етапність наслідування (на першому етапі на основі сприймання конкретного прикладу виникає суб'єктивний образ цього прикладу, бажання наслідувати його; на другому – діє зв'язок між прикладом для наслідування і поведінкою вихованця, на третьому – здійснюється синтез наслідувальних та самостійних дій і вчинків; джерела для наслідування (товариші, батьки, вчителі, літературні герої); використання негативного прикладу у вихованні.

Виховні функції прикладу різні: він може служити педагогу для конкретизації того чи іншого теоретичного положення; на прикладі можна довести істинність певної моральної норми; приклад є переконливим аргументом; приклад може спонукати до певного типу поведінки. Особливість виховного впливу прикладу полягає в тому, що він діє своєю наочністю і конкретністю. І чим ближчий і зрозуміліший учневі приклад, тим більша його виховна сила.

Використання прикладу у вихованні вимагає врахування вікових і індивідуальних особливостей учнів. Так, в роботі з підлітками і учнями старших класів мають на увазі, що вони вже не сліпо наслідують приклад, а критично ставляться до пропонованого їм зразка. Але своєрідний життєвий досвід призводить до того, що вони іноді наслідують не те, що гідне такого наслідування.

Одним з недоліків виховання на позитивному прикладі, який досить часто спостерігається в школі, є поверхове розкриття окремими вчителями суті прикладу, яке полягає в простому переліченні позитивних героїв художніх творів, кінофільмів, кращих учнів. Досвід переконує, що є потреба більш детально розкривати пропонований приклад для наслідування, образно

показувати його позитивні якості, викликати в учнів захоплення ними і бажання наслідувати їх.

Негативні приклади використовуються, зокрема, тоді, коли йдеться про правове, антиалкогольне виховання, щоб показати недоцільність наслідування певних конкретних явищ. Прийоми виховання на негативному: громадський осуд негативних проявів у житті класу чи школи; розвінчання негативного, коли не всі розуміють його суть; протиставлення аморальним вчинкам кращих зразків високоморальної поведінки; розкриття на конкретних і відомих учням прикладах наслідків аморальної й асоціальної поведінки; організація школярів на боротьбу з проявами морального зла.

При використанні методів цієї групи необхідно:

- а) під час формування конкретних світоглядних понять, поглядів і переконань враховувати ту “базу”, яка вже сформована у вихованців;
- б) у процесі переконання впливати не тільки на розум, а й на емоційну сферу вихованців;
- в) враховувати переконаність самого педагога;
- г) наводити дітям приклади, близькі і зрозумілі їм;
- д) домогтися, щоб учні не тільки зрозуміли вихователя, а й погодились з ним.

2. Друга група методів виховання передбачає організацію діяльності і формування досвіду суспільної поведінки. До цієї групи методів належать: педагогічна вимога, громадська думка, вправа, привчання, доручення, створення виховуючих ситуацій.

Педагогічна вимога як один з методів формування суспільної поведінки являє собою педагогічний вплив на свідомість вихованця з метою спонукати його до позитивної діяльності або гальмування його дій і вчинків, якщо вони мають негативний характер. А.С.Макаренко вважав, що без щирої, переконливої, гарячої і рішучої вимоги не можна починати виховання колективу.

Вимога впливає не тільки на свідомість учнів, а й активізує їх вольові якості, перебудовує мотиваційну і почуттєву сферу діяльності в позитивному напрямку, сприяючи цим самим виробленню позитивних навичок і звичок поведінки.

Поставлена учням вимога повинна бути доцільною, зрозумілою і посиленою. Її пред'являють тоді, коли свідомість учня підготовлена до її сприймання. З цією метою йому роз'яснюють суть вимоги, переконують його в необхідності її виконання, в користі для нього від її виконання. Крім того, домагаються позитивної реакції колективу на поставлену вимогу, щоб бути впевненим, що колектив підтримає педагога, виявить потрібний вплив на учня, якщо він чомусь не захоче виконувати вимогу. Якщо ігнорувати думку колективу, то може виникнути ситуація, коли учень не виконає вимогу педагога, а колектив не стане втручатися в цю ситуацію.

Рівень вихованості учнів весь час змінюється. Із зміною учня в кращий бік вимога повинна підвищуватися. Якщо відступають від цього правила, коли вихованців заохочують за одні і ті ж показники в навчанні, праці і поведінці, не підвищуючи до них вимог, то така обстановка не сприяє їх зростанню, роботі над собою, тому що вони заспокоюються досягнутим.

Вимога повинна бути справедливою. Якщо учень усвідомив справедливість вимоги, вона виправдана в його очах, то він скоріше буде її виконувати. Якщо ж вимога дріб'язкова, формальна або виступає як особиста примха педагога, вона втрачає своє виховне значення, сприймається вихованцем як несправедливість.

Ефективність вимоги залежить від того, наскільки вона коротко, чітко і яким чином викладена, тобто, де, в якому обсязі, до якого часу, якими засобами і кому саме треба виконати. Така вимога виховує персональну відповідальність в учнів, дисциплінує їх. Якщо ж вимога поставлена розпливчато, непереконаливо, неконкретно, то і виконання її буде безвідповідальним.

Вимоги пред'являють в усіх сферах життя і діяльності учнів. Не можна, наприклад, вимагати від учня чистоти і порядку в класі, а в майстерні допускати послаблення. Тому в школі виробляють єдині вимоги до учнів з боку всього педагогічного колективу, що сприяє формуванню у них єдиних навичок і звичок поведінки. Щоденне дотримання таких вимог всіма членами колективу створює сприятливу морально-психологічну атмосферу, підвищує ефективність виховного процесу.

Вимога приносить виховну користь, якщо вона ставиться систематично і послідовно, а не від випадку до випадку. Тоді вихованці постійно докладають зусилля для виконання правил поведінки, не допускають відхилень у поведінці, коли немає кому нагадати про необхідність дотримання даної вимоги.

Педагогічна вимога має випереджувати розвиток особистості. Форми пред'явлення вимоги – пряма й опосередкована.

Опосередковані вимоги можна розділити на три групи. Перша група пов'язана з вираженням позитивного ставлення педагога до вихованця (прохання, довір'я, схвалення). Друга група – не виявляє чіткого ставлення вихователя до дітей, але базується на вже існуючому ставленні вихованця до стимульованої діяльності (порада, натяк, умовна вимога, вимога в ігровій формі). Третя група демонструє негативне ставлення педагога до діяльності вихованця, до прояву тих чи інших його моральних якостей (осуд, вияв недовір'я і погрози). Першу групу опосередкованих вимог можна назвати позитивними, другу нейтральними, третю – негативними.

Вимога в формі прохання пред'являється тоді, коли між педагогом і учнями встановилися хороші взаємини, довір'я і взаємна повага, коли вихованцю здається, що він виконує прохання за власним бажанням. Цінність такої вимоги в тому, що вона привчає учня до ввічливості, взаємодопомоги, піклування про інших, тобто розвиває такі якості. Яких часто учням не вистачає.

Вимога в формі довір'я застосовується у вигляді різного типу доручень, які викликають у вихованця переживання почуття поваги до нього з боку педагога, думкою якого він дорожить. Оцінюючи цю повагу, він сам проймається повагою до вчителя і йому стає незручно не виконати це доручення-вимогу.

Вимога у формі схвалення використовується в тих випадках, коли учень домігся певних успіхів, а похвала педагога спонукає його до поліпшення діяльності, сприяє появі почуття задоволення результатами цієї діяльності, почуття власної гідності.

Вимога у формі натяку застосовується в основному тоді, коли для одержання бажаного результату потрібен незначний виховний вплив. Ним може бути жарт, докір, погляд або жест, звернений до одного або кількох членів колективу.

Вимога у формі умови ставиться учням тоді, коли для виконання бажаної для них діяльності їм необхідно спочатку зробити щось інше. При цьому так поєднують види діяльності, щоб вони витікали одна з одної, щоб між ними був природний зв'язок (поправиш справи з навчанням, будеш займатися в оркестрі). Використовуючи цю форму вимоги, не слід цікаву для учнів справу перетворювати в "підкуп" заради того, щоб вони виконали вимогу.

Вимога у формі недовір'я полягає в тому, що педагог усуває учня від виконання певного виду діяльності, тому що останній не виконав або погано виконав свої обов'язки. Ефективність такої вимоги залежить від авторитету педагога і наскільки вихованець дорожить його довір'ям і цим видом діяльності.

Вимога у формі осуду полягає в негативній оцінці педагогом конкретних дій і вчинків учня і розрахована на гальмування небажаних вчинків та стимулювання позитивних. Осуд може проходити в колективі або наодинці з учнем і виражатися докором, закидом або проявом гніву чи обурення.



Найбільш різкою формою вимоги є погроза. Учня повідомляють, що при невиконанні розпорядження до нього будуть вжиті більш серйозні заходи виховного впливу. Погроза має бути обгрунтованою, а невиконання вимог повинно привести до реалізації погрози до кінця.

Громадська думка як колективна вимога. Громадська думка (за М.Ю.Красовицьким) має такі функції: а) виступає як опора в боротьбі педагогічного колективу за утвердження норм моралі; б) сприяє активізації дій всього учнівського колективу; в) допомагає усвідомити учням значення того чи іншого виду діяльності, підвищує її ефективність; г) робить набутком всього колективу кращі зразки поведінки.

Громадська думка повинна: а) виступати як колективна вимога; б) формуватися “наперед”, не чекаючи прояву негативного явища; в) бути спрямованою на тих, хто з нею рахується; г) обережно використовуватися щодо учнів підвищеної емоційності; д) не тільки критикувати, а й показати вихід із становища.

Керування громадською думкою в класному колективі здійснюється через такі канали: педагоги – учнівський колектив – громадська думка; педагогічний колектив (учитель) – орган самоврядування – громадська думка; педагогічний колектив (учитель) – учнівський актив (офіційні і неофіційні наради) – громадська думка; педагогічний колектив (учитель) – мікро група (в класі) – громадська думка; педагогічний колектив (учитель) – батьки – громадська думка.

Шляхи формування громадської думки: а) забезпечення єдиних педагогічних вимог до учнів; б) наявність чіткої системи учнівського самоврядування; в) робота з учнівським активом; г) організація спільної громадської діяльності колективу учнів; д) оцінка різних явищ громадського і культурного життя країни; е) аналіз життя і діяльності школярів у світлі моральних норм; є) стимулювання учнів до висловлення власної думки; ж) колективний аналіз конфліктних ситуацій і їх вирішення; з) привчання учнів

критично самостійно оцінювати думки і явища, аргументовано відстоювати свою думку.

Етапи формування громадської думки: а) виявлення і вивчення індивідуальних думок – вироблення правильних остаточних суджень; б) узагальнення і об'єднання думок; в) матеріалізація сформованої громадської думки в цілеспрямовану діяльність і творчість колективу.

Вправи як метод виховання полягають у поступовій організації таких умов, в яких учень виконує певні дії з метою вироблення необхідних і закріплення позитивних форм поведінки.

У школі учень перебуває в таких умовах, що йому щоденно доводиться вправлятися у виконанні розпорядку дня і вимог шкільного режиму, в навчальній і трудовій діяльності. Якщо на кожній ділянці життя і діяльності учень виконує суворі вимоги, що змушують його чітко виконувати свої обов'язки, він буде щоденно вправлятися в позитивній поведінці, у нього виробляться відповідні навички і звички.

Не можна придумати наперед вправи, які можна було б рекомендувати педагогу на всі випадки життя. Тут потрібен вдумливий підхід, творчість і майстерність вихователя. Проте можна сформулювати ряд вимог, яких слід дотримуватись при використанні цього методу: обґрунтування необхідності вправляння; доступність вправ; їх систематичність; достатня кількість вправ для формування певних навичок і вмінь поведінки.

Привчання: привчання і вікові особливості; привчання і регламент життя і діяльності учнів (режим: точність, доцільність, загальність, визначеність); місце контролю у привчанні.

Метод привчання має особливе значення у вихованні. Адже не завжди є можливість і потреба очікувати до тих пір, поки учень свідомо буде виконувати вимоги режиму. Він повинен дотримуватись їх з першого дня перебування у школі. Згодом усвідомить їх правильність, справедливість і необхідність в цілях його виховання, почне виконувати свої обов'язки. Таким

чином він і привчатиметься поводитись правильно в конкретних життєвих ситуаціях.

Доручення як метод виховання також має своєю метою вправління учня в позитивних діях і вчинках. Для цього йому з боку педагога, учнівського самоврядування чи учнівського колективу дається певне завдання, виконання якого вимагає певних дій чи вчинків.

Застосування цього методу вимагає врахування індивідуальних особливостей учнів. Передусім доручення підбирають з таким розрахунком, щоб його виконання сприяло розвитку таких якостей, які у вихованців відсутні. Наприклад, неорганізованим корисно давати завдання підготувати і провести захід, який вимагає самостійності, ініціативи, зібраності.

Одержавши доручення, учень повинен усвідомити його важливість і значення для колективу і для себе. Саме це і сприяє серйозному ставленню до нього, успішному формуванню необхідних умінь, навичок.

Доручення підбирається з таким розрахунком, щоб воно було посильним для учня. Нескладне завдання виховує самовпевненість, непосильне – підриває віру в свої сили і можливості.

Педагог має не тільки визначити саме доручення, а й навчити учня його виконувати, допомогти йому довести справу до кінця.

Доручення можуть мати постійний або епізодичний характер. Досвід показує, що постійні доручення доцільно давати тим учням, які вже мають необхідний досвід їх виконання, а також розвинене почуття відповідальності.

Доручення з часом доцільно ускладнювати за змістом і методикою його виконання.

Ефективність доручення як методу виховання в значній мірі залежить від організації контролю за його виконанням. Саме завдяки контролю попереджується забутливість. Відсутність контролю сприяє формуванню безвідповідальності. Контроль може мати індивідуальний характер з боку педагога або у формі звіту на зборах колективу чи засіданні його активу. Виконання доручень повинно оцінюватись.

Створення виховуючих ситуацій: а) визначення педагогом умов, необхідних для здійснення задуманого; б) продумування вихователем своїх дій і поведінки в новій ситуації; в) виникнення в учнів нових почуттів, породжених новою педагогічною ситуацією, які стають основою виникнення нових думок, мотивів поведінки і подолання власних недоліків.

Прийоми створення виховуючих ситуацій поділяються на дві групи: а) творчі прийоми: доброта, увага і піклування; прояв уміння і переваги вчителя; активізація прихованих почуттів; пробудження гуманних почуттів; прояв засмучення; зміцнення віри в свої сили; довір'я; залучення до цікавої діяльності; б) гальмуючі прийоми: паралельна педагогічна дія, наказ, ласкавий докір, натяк, показна байдужість, іронія, розвінчання, прояв обурення, попередження, вибух.

Позитивні наслідки в індивідуальній виховній роботі дає прояв доброти, уважності і піклування з боку педагогів до учнів. Доброта, увага і піклування, допомога з боку дорослих чи товаришів викликає у вихованця почуття вдячності, створює атмосферу взаємної поваги і довір'я. Теплі почуття, що виникли стосовно педагога чи товаришів, згодом поширюються і на інших людей. Справа в тому, що у окремих учнів погані стосунки з батьками, вони не відчують родинного тепла і піклування про себе. Якщо педагогу вдається провести відповідну роботу з такими батьками і вони інакше стануть ставитись до своїх дітей, зміна їх поведінки часто викликає позитивну реакцію у дітей, вони "розслабляються", проходить їх оздоровлення, вони стають краще вести себе.

Кожен учень захоплюється певною галуззю знань. Якщо йому щось незрозуміло, він звертається до педагога за допомогою. І якщо педагог проявить уміння і знання у тій галузі, яка цікавить вихованця, то це викликає у нього здивування, захоплення, піднімає в його очах авторитет педагога.

Учні не байдужі до свого становища в колективі, ставлення до них дорослих і ровесників. Кожен з них переживає своє становище в колективі по-своєму, приховуючи свої заповітні думки і почуття. Спостереження за

поведінкою учнів, бесіди з ними і їх батьками дають можливість виявити, чим вони особливо дорожать. Створена вихователем педагогічна ситуація, яка активізує ці думки і почуття, робить їх провідними і вирішальними, допомагає формувати позитивні риси і поведінку особистості.

Для окремих учнів характерна втрата віри в свої сили. Нерідко вони самі заявляють, що у них нічого не вийде, що вони нездібні. Такі учні часто байдужі до зауважень вчителів, до оцінок, почувають себе неповноцінними, стають пасивними. В такому разі дуже важливо мобілізувати здібності учня, зміцнити його віру у власні сили. Для цього створюють таку педагогічну ситуацію, в якій він міг би в чому-небудь проявити себе, сам переконатись у тому, що він на щось здатний. Досвідчені вчителі так намагаються організувати процес навчання таких учнів, щоб у них виходило, щоб товариші помітили їх перші успіхи. Упевнившись у своїх успіхах, помітивши інтерес до себе і відчувши повагу товаришів, в учня пробуджується почуття гідності, він починає інакше дивитись на себе, у нього зміцнюється віра в свої сили, проявляється бажання поводитись інакше, стати іншим, кращим.

Приєм довір'я базується на вірі в те, що в кожній людині є щось хороше, на що можна опертися і досягти істотних успіхів.

В індивідуальній роботі використовується прийом залучення учня до цікавої діяльності. Цікава діяльність захоплює вихованця, у ній він “забуває” свої погані потяги, в нього народжуються хороші прагнення, проявляються позитивні якості.

Дитячому віку характерне прагнення до діяльності, бажання в чомусь проявити себе, знайти вихід своїй енергії. Важливо тільки створити такі умови, щоб ця діяльність мала позитивне спрямування. Тому застосування цього прийому можливе тоді, коли в школі широко розгорнута робота різних гуртків (предметних, спортивних, художніх, технічних).

А.С.Макаренко часто користувався прийомом паралельної педагогічної дії, під яким розумів непрямий вплив на вихованця через колектив. Подолання негативної риси характеру чи поведінки здійснюється

не шляхом безпосереднього звертання до учня, а організацією впливу на нього колективу. Педагог виступає у даному випадку з претензіями до колективу і вимагає від нього відповіді за поведінку його членів. У зв'язку з цим колектив засуджує поведінку одного із своїх членів, а вони певним чином реагують на дії колективу.

Суть прийому удаваної байдужості полягає в тому, що педагог завдяки своїй витримці робить вигляд, що нічого не помітив, і продовжує почату роботу. Вихованець здивований, що на його витівку не реагують, він не чекав цього, його задум провалився, він роззброєний, відчуває незручність і недоречність своєї поведінки, відмовляється від своєї затії.

Колектив учнів складається з окремих осіб, які мають ті чи інші негативні риси характеру, що проявляються в щоденній поведінці. Такі факти педагог повинен помічати і відповідним чином реагувати на них. Одним з дійових прийомів у такому разі є осуд дій і вчинків, поглядів і переконань. Педагоги або члени колективу на зборах або наодинці критикують учнів, які поводяться негідно. Пережите при цьому почуття допомагає учневі в майбутньому стримувати себе і не допускати подібних вчинків, виховує у нього почуття відповідальності за свою поведінку.

А.С.Макаренко ввів у педагогічну літературу і використовував на практиці педагогічний прийом вибуху. Суть цього прийому полягає у створенні такої педагогічної обстановки, при якій швидко і корінним чином перебудовується особистість. Як зауважив К.Д.Ушинський, “сильне душевне потрясіння, надзвичайний порив духу, високе піднесення – одним ударом знищують найшкідливіші схильності і вкоренілі звички, немовби стираючи, спалюючи своїм полум'ям всю попередню історію людини, щоб почати нову, під новим прапором”.

Такі психологічні зміни можуть відбутися тільки в педагогічній обстановці, здатній викликати в учня нові сильні почуття. Педагогу необхідно добре знати вихованця, щоб вплинути на головне почуття (радість, смуток, сором, гнів і інші), щоб він по-новому оцінив себе, переконався у

необхідності поводитись інакше. При цьому важливу роль відіграє і неочікуваність педагогічної обстановки вихованцем.

3. Третя група методів виконує функції регулювання, коригування і стимулювання поведінки і діяльності вихованців. До цієї групи належать змагання, заохочення і покарання.

Змагання, конкуренція, боротьба за існування, як і життя – вічні. Вони пружина розвитку. Змагання сильне гласністю, об'єктивним порівнянням підсумків. Воно організує, згуртує колектив, спрямовує на досягнення успіхів, учить перемагати. У його підсумках, як у фокусі, відображається вся багатогранність життя школи. Змагання змушує відстаючих підтягуватись до рівня передових, а передових надихає на нові успіхи.

Змагання: імпонує бажанню дітей і підлітків до здорового суперництва, самоутвердження; колективне і індивідуальне змагання; знання учнями його умов і регулярне підбиття підсумків змагання: залучення учнів до обліку ходу змагання і підбиття підсумків; гласність змагання; наочне оформлення його ходу і результатів; матеріальне і моральне стимулювання.

Заохочення – це схвалення позитивних дій і вчинків з метою спонукання вихованців до їх повторення. У школі застосовуються такі заохочення, як подяка директора школи (за наказом), вміщення портрета на дошці відмінників навчання, нагородження грамотою, цінним подарунком золотою чи срібною медаллю по закінченні школи.

Досвід показує, що не всяке заохочення активізує процес виховання учнів. Воно має виховну силу тільки при дотриманні певних умов. Передусім важливо своєчасно помітити появу позитивних зрушень в особистості учня, в його ставленні до навчання, до праці, до людей. Часто буває корисним похвалити вихованця, коли він ще не досяг серйозних успіхів у поведінці, але проявляє прагнення до цього. Якщо відзначити хоч би невеликі зміни на краще, невелику перемогу учня над собою, то похвала розбудить в нього енергію, буде стимулювати його на повторення тої позитивної діяльності і вчинків, за які його похвалили, породить бажання продовжувати діяти таким

же чином. Якщо ж педагог пройде мимо перших успіхів учня, не помітить його старань, це може негативно позначитись на всьому процесі його виховання.

Виховна сила заохочення “авансом” особливо проявляється стосовно тих, кого взагалі рідко або ніколи не заохочують, хто не переживав радості відчуття похвали з боку дорослих. Але разом з тим заохоченням “авансом” не можна зловживати. В цілому слід керуватися тим, що заохочення повинно бути заслуженим. При цьому враховуються не тільки результати діяльності, а й в основному те, наскільки учень сумлінно її виконав, скільки він вклав у неї праці, тобто ступінь його зусиль. Адже в учнів різний досвід і рівень розвитку, одним одна і та ж справа дається легко, а іншим набагато важче.

Покарання – несхвалення, осуд негативних дій та вчинків з метою їх припинення або недопущення в майбутньому. Покарання, як і заохочення повинні використовуватися тільки як виховний засіб. До порушників правил поведінки, дисципліни, режиму праці застосовуються такі покарання, як догана за наказом директора школи, усне зауваження (директора, його заступників, вчителя, класного керівника), зауваження у щоденнику, зниження оцінки за поведінку. Найбільше покарання – виключення порушника із школи, коли він грубо і систематично допускає вчинки, які не дають йому права перебувати в шкільному колективі (злочинство, хуліганство тощо).

Покарання є таких видів: а) пов’язані з накладенням додаткових обов’язків; б) пов’язані з позбавленням або обмеженням певних прав; в) пов’язані з вираженням морального осуду.

У кожній групі є конкретні форми покарання, які можна звести до таких: покарання, що здійснюється за логікою “природних наслідків”, традиційні покарання; покарання-експромт.

Покарання застосовується таким чином, щоб воно викликало в учня переживання, почуття вини, збуджувало докори совісті і прагнення змінити поведінку, підвищувало в нього почуття відповідальності за свою поведінку,



зміцнювало його дисциплінованість, несприйнятливість до негативного, здатність протистояти негідним бажанням.

Умови підвищення виховної ефективності заохочення і покарання:

а) мають бути справедливими, враховувати міру вчинку; б) не повинні бути частими; в) використовуватися в міру їх зростання, від найменшого до найбільшого; г) мати гуманний характер, не повинні ображати людську гідність.

4. Четверта група методів (запропонована М.Фіцулою) – методи контролю і аналізу ефективності виховного процесу. До неї належать: педагогічне спостереження, бесіда, опитування (анкетне, усне), аналіз результатів громадсько корисної роботи, виконання доручень, створення ситуацій для вивчення поведінки вихованців.

### **3. Умови оптимального вибору і ефективного застосування методів виховання.**

Оптимальний вибір методу характеризується такими умовами:

а) має органічно пов'язуватись з метою, яка стоїть перед школою; б) не універсалізувати якийсь із них, має бути система методів; в) вибір методу диктується конкретними завданнями і змістом виховного заходу; г) залежить від конкретних умов, в яких здійснюється виховний вплив; д) враховуються індивідуальні і вікові особливості учнів; е) динаміка, зрілість, організованість колективу; є) метод виховання і особистість вихователя.

Методи виховання в народній педагогіці “Добрий приклад, кращий за сто слів”, “Приклад кращий за правило”, “Бурчання наскучить, приклад научить” (приклад); “Шануй батька і матір”, “Поважай старших” (вимога); “Стид хоч і не дим, а очі виїсть”, “Раз на віку спіткнешся, та й то люди бачать” (громадська думка); “Перед ти як карати, полічи до ста”, “Злість – погана порадиця” (покарання); “Перехвалення – як пересолення” (заохочення); “Не вчи дитину штурханами, а добрими словами”, “Добрі діти доброго слова послухаються, а лихі й дрючка не бояться” (переконавання).

## **Лекція 4.   Форми організації виховного процесу в початковій школі.**

### План.

1. Специфіка форм виховної роботи в початковій школі.
2. Масові, групові та індивідуальні форми виховної роботи, їх характеристика. Характеристика окремих форм виховної роботи
3. Система засобів виховання.

### Література:

1. Иванов И.П. Энциклопедия коллективных творческих дел. – М.: Педагогика, 1985.
2. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання. – К., 1997.
3. Коротов В.М. Общая методика учетно-воспитательного процесса. – М., 1983.
4. Кузь В.Г., Руденко Ю.Д., Сергійчук З.О. Основи національного виховання. – Умань, 1993.
5. Концепція позакласної виховної роботи в загальноосвітній школі – К., 1991.
6. Методика воспитательной работы (Под ред. Л.И. Рувинского. – М., 1989.
7. Новое в воспитательной работе школы (Сост. Н.Е. Шуркова, В.Н. Шногрева. – М., 1991.
8. Педагогика (Под ред. П.И. Пидкасистого. – М., 1995. С. 429-442.
9. Стельмахович М.Г. Теорія і практика українського національного виховання. Івано-Франківськ, 1996.
10. Щуркова Н.Е. Собрание пестрых дел. – М., 1995.
11. Донцов А. И. Психология коллектива. — М., 1984.
12. Иванов И. П. Воспитать коллективистов. — М., 1982.

13. Иванов В. И. Методика коммунарского поведения. — М.: Просвещение, 1990.
14. Коваль В. Працюємо сумлінно і творчо // Рідна школа. — 1997. — № 6.
15. Красовицький М. Моральне виховання учнів у теорії і практиці американської школи // Рідна школа. — 1998. — № 4.
16. Красовицький М. Проблема дитячого колективу в аспекті гуманізації школи // Рідна школа. — 1995. — № 2—3.
17. Русова С. Нова школа соціального виховання //Український освітній журнал. — 1994. — № 1.
18. Сухомлинський В. О. Йти вперед // Освіта. — 2003. — 24—31 груд. — № 59.
19. Сухомлинский В. А. Мудрая власть коллектива. — М., 1983.
20. Сухомлинский В. О. Сто порад учителеві. Вибр. твори: У 5-ти т. — К., 1976. — Т. 2.

### **1. Специфіка форм виховної роботи в початковій школі.**

Форми виховної роботи – це варіанти організації конкретного виховного процесу; композиційна побудова виховного заходу.

Специфіка форм виховної роботи у початковій школі проявляється на рівні наступних завдань:

1. Формування у дитини позитивної Я-концепції, яка характеризується трьома факторами: а) впевненістю у доброзичливому ставленні до неї інших дітей; б) переконаністю в успішному оволодінні нею тим чи іншим видам діяльності; в) почуттям особистої значущості. Позитивна Я-концепція характеризує позитивне ставлення дитини до самої себе і об'єктивність її самооцінки.
2. Формування у дітей навичок співпраці, колективної взаємодії. Повністю позитивна Я-концепція формується тільки в колективній взаємодії.

3. Формування у дітей потреби у продуктивній діяльності через безпосереднє знайомство з різними видами діяльності.
4. Формування морального емоційного, вольового компонентів світогляду дітей.
5. Розвиток пізнавального інтересу.

Перераховані завдання визначають основні напрями виховної роботи в досягненні її основної мети і мають характер загальних положень.

## **2. Масові, групові та індивідуальні форми організації виховної роботи. Характеристика окремих форм.**

Форм виховної роботи величезна кількість. Це розмаїття створює труднощі у їх класифікації, тому єдиної класифікації немає. Запропоновані класифікації: а) за об'єктом впливу (індивідуальні, масові, групові); б) за напрямками виховання (естетичні, фізичні, моральні, розумові, трудові, екологічні, економічні).

У індивідуальній виховній роботі загальна мета – забезпечення педагогічних умов для повноцінного розвитку особистості – досягається через формування у дитини позитивної Я-концепції і розвиток різноманітних якостей особистості, індивідуального потенціалу.

До індивідуальних форм виховної роботи належать: читання художньої літератури, колекціонування, філателія, нумізматики, гра на музичних інструментах, вишивання, малювання тощо.

До масових форм виховної роботи належать: тематичні вечори, вечори питань і відповідей, конференції, тижні з різних предметів, зустрічі з видатними людьми, огляд, конкурси, олімпіади, туризм, фестивалі, виставки стінної преси тощо.

Ефективною формою організації масової роботи є колективна творча справа (КТС), технологія якої була розроблена петербурзьким вченим доктором педагогічних наук К.Т. Івановим.

Технологія КТС стає особливо актуальною в умовах демократичної школи, оскільки побудована на гуманістичних основах: на взаємодії школярів в малих групах. Вона включає в себе 4 основних етапи.

На першому етапі перед дітьми ставлять загальну мету, для дослідження якої їх розбивають на групи (від 3 до 7-9 учнів). Кожна група пропонує свій варіант, проект досягнення цієї мети. На цьому етапі відбувається об'єднання дітей на основі загальної мети діяльності і створення умов для мотивації цієї діяльності у кожної дитини.

На другому етапі в ході обговорення всіх варіантів для здійснення вибирається один чи створюється зведений. Після цього вибирається рада справи з представників кожної групи. Це орган колективного управління, який здійснює розподіл функцій, обов'язків між всіма учасниками справи. Діти вчаться розуміти точку зору інших, домовляються.

На третьому етапі рада справи здійснює підготовку і проведення намальованого проекту через розподіл доручень між групами, контроль за їх діями з метою надання необхідної допомоги.

Кожна група вносить свій самостійний внесок в реалізацію загального проекту, На цьому етапі діти здобувають досвід колективної діяльності, вчаться розуміти один одного, надавати допомогу і ін.

На четвертому етапі відбувається обговорення проведеної справи з точки зору досягнень і недоліків. Кожна група аналізує свої дії, висловлюючи пропозиції на майбутнє.

КТС здійснює різносторонній вплив на кожну дитину, збагачує її особистий досвід.

Детальніше з технологією КТС можна познайомитися в книзі І.П. Іванова. «Энциклопедия творческих дел» (М., 1989).

Групові форми виховної роботи: гуртки, екскурсії, походи, класні години та ін.

Технологія організації виховної роботи включає: моделювання, практичне виховання і аналіз діяльності. Вчитель повинен привчати себе працювати за таким алгоритмом.

Результати моделювання відображають в конспекті загальнокласного виховного заняття, який має таку структуру:

1. Назва.
2. Мета, завдання.
3. Обладнання.
4. Форма проведення.
5. Хід.

У позакласній та позашкільній виховній роботі використовується розмаїття методів: розповіді, бесіди, лекції, диспути, дискусії і ін.

З кожним роком виникають нові форми виховної роботи. Серед них (за Щурковою Н.Є.):

1. «Чарівний стілець»
2. Презентація світу
3. Соціодрама
4. Відкрита кафедра
5. П'ять хвилин з мистецтвом
6. Захист проекту (проект-мрія)
7. Корзина грецьких горіхів
8. Театр-експромт
9. Час тихого читання
10. Дискусійні качелі
11. Вільна розмова
12. Смішинка (цікавинка)
13. Конверт дружніх питань
14. Випускний ринг
15. Розкидання думок
16. Калейдоскоп

17. Маски
18. Філософський стіл
19. Запрошення до чаю
20. Сократівська бесіда
21. Дерево, посаджене тобою
22. Пори року
23. Динозавр
24. Погляд
25. Білка в колесі
26. П'ять хвилин до....
27. Дубляж
28. Хочу і «потрібно»
29. «Я знайшов на дорозі....» та ін.

### **3. Система засобів виховання**

*Засоби виховання* - це сукупність прийомів виховання; як правило, це предмети матеріальної і духовної культури, що використовуються у виховному процесі для вирішення конкретних виховних завдань.

Засобами виховання є художня література, та інші книги, газети, журнали, радіо, телебачення, кіно, театр, виставки, музеї, ігри, спорт, художня самодіяльність, цікавий співрозмовник, різноманітні предмети культури і природи.

Будь-який об'єкт матеріальної чи духовної культури виконує функцію засобу виховання за таких умов:

- 1) з ним пов'язана інформація, необхідна для розвитку внутрішнього світу особистості вихованця;
- 2) він виділений як предмет засвоєння в образній, наочно-дійовій або знаково-сигнальній (усній чи письмовій) формі;

3) об'єкт разом зі своєю інформацією залучений до спілкування і спільної діяльності вихователя і вихованців.

Кожен об'єкт має свої характеристики: фізичні, хімічні, естетичні та ін. Крім об'єктивних характеристик, він набуває при виконанні функції засобу виховання ще й педагогічні характеристики, найважливішими з яких є: повнота інформації про об'єкт, спосіб використання даного засобу вихователем; можливості використання його самими вихованцями в майбутньому самовихованні. Педагогічні характеристики засобу виховання обумовлені об'єктивними і суб'єктивними причинами. Об'єктивно вони є продуктом культури і традицій народного виховання, в яких закріплені способи передачі духовних цінностей за допомогою вже сформованих засобів виховання.

Суб'єктивні причини обумовлені діяльністю вихователя, який конкретизує способи використання засобів виховання у відповідності з метою і завданнями та рівнем вихованості дітей, враховуючи нові вимоги суспільства до особистості, сучасні педагогічні рекомендації і передовий досвід виховання.

Виховні можливості одиничного засобу виховання обмежені; реально вихователь використовує систему засобів виховання, причому чим багатший набір використовуваних засобів виховання, тим ефективніший його результат. Залежність рівня виховання дітей від використовуваної системи засобів виховання є одним з фундаментальних законів педагогіки.

Засоби виховання обумовлені метою і завданнями виховання, методами і формами організації виховного процесу, здійснюють помітний вплив на всебічний розвиток особистості. Для виховання будь-якої якості особистості, будь-якого переконання, елемента внутрішнього світу особистості необхідні адекватні (відповідні) засоби виховання.

Система засобів розробляється вихователем у відповідності з метою і завданнями виховання.



## Лекція 5 . Самовиховання та перевиховання особистості

### План

1. Самовиховання, його сутність, прийоми реалізації.
2. Етапи самовиховання.
3. Поняття перевиховання, його етапи.
4. Принципи перевиховання.

### Література

1. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. — Львів, 1996.
2. Галузинський В. М., Масленнікова Н. П. Самовиховання та самоосвіта школярів. — К., 1969.
3. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»). — К., 1994.
4. Концепція безперервного національного виховання. — К., 1994.
5. Кузь В. Г, Руденко Ю. Д., Сергійчук З.О. Основи національного виховання. — Умань, 1993.
6. Натанзон З. Ш. Трудный ученик и педагогический коллектив. — М., 1984.
7. Стельмахович М. Г. Теорія і практика українського національного виховання. — Івано-Франківськ, 1996.
8. Фіцула М. М. Педагогічні проблеми перевиховання учнів. — Тернопіль, 1993.

## 1. Самовиховання, його сутність, прийоми реалізації.

Одним із найскладніших видів діяльності, в яку включаються учні з педагогічних міркувань, є діяльність, спрямована на перетворення власної особистості, тобто самовиховання. *Самовиховання* – свідомо діяльність людини, спрямована на вироблення у себе позитивних рис і подолання негативних. Спрямувати активність вихованця на створення власної особистості — значить перетворити його у співучасника процесу виховання, в його суб'єкта, зробити союзником у досягненні виховної мети.

Взаємодія, співробітництво з вихованцем у його вдосконаленні є найбільш органічною формою, яка об'єктивно покликана дати максимальний ефект. Адже кожна людина намагається ствердити своє Я, переживає потребу якнайповніше реалізувати себе у сфері людської діяльності та взаємин. Це намагання природне і для дитини. Педагог покликаний допомогти у досягненні цієї не завжди висловленої мети вихованця — стати особистістю. Успіх практичної реалізації принципів залежить від спеціальних знань, досвіду, майстерності, особистості педагога.

У процесі організації самовиховання учнів навчають спеціальним прийомам роботи над собою, до яких належать:

- а) *самопереконавання*. Його суть полягає в пропонуванні учневі знайти у певній ситуації аргументи і за їх допомогою переконати в правильності чи неправильності свого вчинку або переключити в конфліктній ситуації думки на інші теми і справи, які б відвернули його від конфлікту, заспокоїли;
- б) *самонавіювання*. Його пропонують використовувати за необхідності подолати в собі страх перед труднощами, невпевненість у власних силах, нерішучість. Самонавіювання передбачає повторення учнем подумки або вголос певних суджень. Наприклад, щоб подолати запальність, можна запропонувати таке судження: «Ненавиджу в собі запальність. Я повинен і можу її позбутися»;

- в) *самопідбадьорювання*. Цей прийом ефективний, якщо учень губиться в складних ситуаціях, зневірюється у власних силах та можливостях;
- г) *самозаохочення*. Застосовують його, якщо учень, долаючи певні труднощі, виконав складне завдання. Ефективний він за необхідності подолати негативні риси особистості;
- г) *самопримус*. Допомагає у боротьбі з внутрішньою неорганізованістю, небажанням вчитися, працювати, з лінощами;
- д) *самоаналіз*. Йому належить вирішальна роль у самовихованні, оскільки він передбачає уміння аналізувати свої вчинки, давати їм певну оцінку;
- є) *практичні прийоми*. До них належать прийом «крок уперед» — щоденне планування діяльності на наступний день; прийом «оцінювання прожитого дня» — аналіз учнем своїх дій, вчинків, недоліків;
- є) *«правила моєї поведінки»*. Полягає у дотриманні складених для учня правил поведінки. Привчає до виконання своїх обов'язків;
- ж) *самозобов'язання*. Передбачає планування учнем роботи над собою на місяць, семестр або рік залежно від того, які риси особистості і в який термін він прагне сформулювати чи подолати;
- з) *«впізнай себе»*. Має характер такої учитель дає неповну характеристику учневі, не називаючи його прізвища. Той впізнає себе, а товариші доповнюють цю характеристику;
- і) *«самохарактеристика» і «взаємохарактеристика»*. Суть цих прийомів полягає в обговоренні в колективі підготовлених у такий спосіб характеристик, що привчає учнів до самоаналізу, дає педагогові багатий матеріал для роботи з ними.

## **1. Етапи самовиховання.**

Процес самовиховання тривалий і охоплює такі етапи:

1) з'ясування педагогами ставлення учнів до процесу самовиховання. З цією метою проводять анкетування за такими запитаннями: Чи займаєшся самовихованням? Що спонукає тебе працювати над собою? Яких головних цілей ти прагнеш досягти самовихованням? Які прийоми використовуєш у роботі над собою? У чому відчуваєш труднощі в цій роботі і як їх долаєш? Якої допомоги потребуєш від дорослих у процесі самовиховання?

На цьому етапі в учнів формують спонукальні мотиви, свідоме ставлення до самовиховання. Насамперед домагаються усвідомлення вихованцем, що його доля залежить не лише від виховної роботи школи, а й від самостійної роботи над собою. Він також повинен збагнути, що самовиховання є його особистою справою і справою суспільства;

2) поява в учня прагнення до самовдосконалення. Педагог на цьому етапі повинен допомогти сформуванню ідеалу, до якого слід прагнути, виробити в учня стійке бажання наслідувати його. З'ясувавши відмінність між собою і своїм ідеалом, вихованець бачить, які риси він має виробити для його досягнення, яких недоліків слід позбутися. У процесі самовиховання учень порівнює себе з ідеалом. Оскільки він сам постійно змінюється на краще, ідеал також потребує вдосконалення, збагачення. Ідеал допомагає йому скласти програму самовиховання. На цьому етапі варто обговорити з учнями окремі фрагменти індивідуальних програм самоосвіти та самовиховання видатних осіб;

3) початок систематичної роботи учня над собою у процесі реалізації програми самовиховання. Цей процес здійснюється в різноманітних видах діяльності: навчанні, праці, самообслуговуванні, виконанні громадських доручень, участі в роботі гуртків тощо. Педагог допомагає учневі контролювати результати втілених рішень. Згодом зовнішній контроль педагога чи колективу послаблюються і зростають самостійність та ініціатива вихованця.

Займаючись самовихованням, К.Д. Ушинський розробив для себе спеціальні правила, які виступали в ролі програми його саморозвитку:

1. Спокій цілковитий, у крайньому разі — зовнішній.
2. Прямота у словах і вчинках.
3. Обдуманість дій.
4. Рішучість.
5. Не говорити про себе без потреби жодного слова.
6. Не гаяти часу несвідомо; робити те, що треба, а не те, що трапиться.
7. Витрачати час тільки на необхідне або приємне, а не за пристрастями витрачати.
8. Кожен вечір добросовісно давати собі звіти у вчинках.
9. Ніколи не хвастати тим, що було, ні тим, що є, ні тим, що буде.
10. Нікому не показувати цього журналу.

Самовиховання особистості здійснюється в різних сферах: інтелектуальній, морально-вольовій, духовно-культурній, фізично-гігієнічній.

Самовиховання в інтелектуальній сфері передбачає розвиток пам'яті, мислення, творчої уяви.

Самовиховання у морально-вольовій сфері базується на психології волі і характеру, темпераменту і здібності. Воно полягає у самоконтролі за виявленими у себе недоліками і вадами характеру.

Самовиховання у фізично-спортивній або гігієнічній сфері полягає у тренуваннях, проведенні оздоровчих процедур, стеженні за своїм здоров'ям, зовнішністю та ін.

Організація самовиховання здійснюється на засадах органічності (процеси виховання і самовиховання мають бути взаємопов'язані), добровільності, довіри, цілеспрямованості.

### **3. Поняття перевиховання, його етапи.**

Процеси виховання, самовиховання і перевиховання тісно пов'язані між собою і часто переплітаються.

Перевиховання — виховний процес, спрямований на подолання негативних рис особистості, що сформувалися під впливом несприятливих умов виховання.

Виправлення — складний психічний процес перебудови особистості, що відбувається під впливом перевиховання і самостійної роботи особистості над усуненням відхилень у своїй свідомості та поведінці. Ці процеси можуть збігатися або не збігатися в часі.

Деформування особистості складається з таких етапів: виникнення прогалин і спотворень у її морально-вольовій сфері, перетворення їх на відносно стійкі погляди та звички; формування мотивації поведінки; правопорушення, систематичне правопорушення, злочин.

Процес перевиховання спрямований на подолання негативних рис особистості і на виправлення таких категорій неповнолітніх: важковиховуваних, педагогічне занедбаних, неповнолітніх правопорушників і злочинців.

Важковиховувані діти байдуже ставляться до навчання, періодично порушують правила поведінки, дисципліну, їм притаманні грубість, нечесність. Педагогічне занедбані учні негативно ставляться до навчання й суспільне корисної діяльності. Вони систематично порушують дисципліну й норми моралі. Підлітки-правопорушники перебувають на обліку в Службі у справах неповнолітніх або направляються до спеціальних навчальних закладів для їх виправлення у спеціальних умовах. Неповнолітні злочинці — педагогічне занедбані підлітки та юнаки, які скоїли кримінальні злочини, порушили правові норми й за рішенням суду направлені до виховно-трудова колоній на виправлення.

Причини появи таких категорій неповнолітніх пов'язані з недоліками та помилками сімейного, шкільного виховання, аморальними явищами середовища, згубним впливом низькопробної кінопродукції, літератури, порнографії тощо.

Перевиховання здійснюють поетапно.

На першому (підготовчому) етапі детально вивчають і аналізують позитивні й негативні якості педагогічне занедбаного учня, умови, що призвели до їх виникнення, визначають шляхи нейтралізації негативних і посилення позитивних якостей особистості, конкретні завдання та зміст процесу перевиховання. На основі цих відомостей складають програму перевиховання. На цьому етапі учень переживає сам факт свого незвичного становища в колективі. Ці переживання можуть посилюватися новими умовами життя: переведенням до іншого класу, розмовою з вихователем, що змушує його замислитися над своєю поведінкою, відчутти провину.

На другому (початковому) етапі перевиховання починається реалізація наміченої програми роботи з учнем: підліток долає помилкові погляди і переконання, негативні звички поведінки. В нього зміцнюються позитивні й формуються нові риси характеру. На цьому етапі учень не виявляє особливої активності, й процес перевиховання спочатку відбувається повільно. Це пов'язано з тим, що учень насторожено і з недовірою ставиться до педагога та його виховних впливів. Нерідко такі учні не бачать у своїх діях нічого поганого і не вважають, що їх треба переглянути. Тому виховна робота насамперед має бути спрямована на подолання психологічного бар'єра, перебудову самосвідомості й самооцінки таких учнів, формування у них готовності до виправлення.

На третьому (переломному) етапі триває реалізація програми роботи з підлітком, але вже в умовах, коли він прийняв її, добровільно виконує свої обов'язки, виявляє самостійність і активність. На цьому етапі важливо не лише формувати правильні уявлення, поняття, погляди і переконання, а й нагромаджувати позитивний досвід поведінки учня, залучаючи його до виконання різних доручень, до участі в, житті колективу, стосунки в якому базуються на взаємній вимогливості й допомозі. У цей період вихованець уже усвідомлює, що він на правильному шляху, і діє відповідно до нових переконань. Мотиви правильної поведінки набувають високого морального

змісту. Учень отримує моральне задоволення від перемоги над собою, у нього з'являється впевненість у власних силах, бажання діяти так само й надалі.

Зрозуміло, що час переходу до конкретного етапу перевиховання для різних категорій вихованців неоднаковий, залежить від рівня педагогічної занедбаності учня, його ставлення до процесу перевиховання, ефективності навчально-виховної роботи в школі та ін.

#### **4. Принципи перевиховання**

Специфічними принципами перевиховання є:

Поєднання переконання з примусом. Передбачає використання методів виховного впливу на вихованця залежно від рівня розвитку його свідомості — що вищий рівень свідомості, то більша частка методів переконання, і навпаки.

Гуманне ставлення до важковиховуваних учнів. Вони не зможуть пізнати моралі гуманізму, якщо не відчують гуманного ставлення до себе дорослих і однолітків.

Об'єктивне ставлення до важковиховуваного учня у процесі його перевиховання. Передбачає виявлення в такого учня не лише негативних, а й позитивних якостей, на які спираються у процесі перевиховання.

Ставлення до важковиховуваного учня як до всіх школярів. Йому не слід дорікати перед колективом, що він не такий, як усі, гірший за інших, бо це оздоблює і викликає бажання стати ще гіршими, справдити «прогнози» вихователів.

Педагогічний вплив на важковиховуваного учня в неафектному стані. Виключає вплив на нього відразу після скоєння негідного вчинку, «по гарячих слідах», адже в такому стані ні педагог не може виявити об'єктивність, ні учень зрозуміти справедливість педагогічного впливу. У таких випадках А. Макаренко пропонував «відстрочену бесіду», яка дає



вихованцеві можливість «охолонути», обдумати свій вчинок, а педагогові — підготуватися до розмови.

Випереджувальне формування позитивних якостей, а не боротьба з недоліками. Полягає у не «вип'ячуванні» негативних рис особистості, зосередженні уваги на формуванні позитивних якостей.

Провідна роль наставника у перевихованні. Вплив на цю категорію неповнолітніх морально вихованих наставників, оскільки вони мали значний досвід спілкування з аморальними людьми.

Перевиховання педагогічно занедбаного учня здійснюють у загальному процесі навчально-виховної роботи школи із залученням до неї учнівського колективу, батьків, громадськості, з використанням усіх загальнопедагогічних методів виховання, враховуючи при цьому специфічні особливості його особистості, ставлення до виховних впливів і до власного виправлення.

## Лекція 6. Виховання особистості в колективі.

### План.

1. Колектив як середовище виховання і розвитку.
2. Підходи до розробки проблеми колективу й індивідуальності.
3. Поняття про дитячий колектив, його ознаки, функції, структура і типи.
4. Особливості розвитку дитячого колективу.
5. Педагогічна технологія організації колективної життєдіяльності дітей

### Література.

1. Донцов А. И. Психология коллектива. — М., 1984.
2. Иванов И. П. Воспитать коллективистов. — М., 1982.
3. Иванов В. И. Методика коммунарского поведения. — М.: Просвещение, 1990.
4. Коваль В. Працюємо сумлінно і творчо // Рідна школа. — 1997. — № 6.
5. Красовицький М. Проблема дитячого колективу в аспекті гуманізації школи // Рідна школа. — 1995. — № 2—3.
6. Розенберг А. Я. Комплексний підхід у діяльності класного керівника. — К., 1985.
7. Русова С. Нова школа соціального виховання //Український освітній журнал. — 1994. — № 1.
8. Сухомлинський В. О. Йти вперед // Освіта. — 2003. — 24—31 груд. — № 59.
9. Сухомлинский В. А. Мудрая власть коллектива. — М., 1983.
10. Сухомлинский В. О. Сто порад учителю. Вибр. твори: У 5-ти т. — К., 1976. — Т. 2.
11. Фіцула М.М. Педагогіка. Навчальний посібник для студ. вищих пед. закладів освіти. — К.: Академія, 2000 — 542 с.

## **1. Колектив як середовище виховання і розвитку.**

Термін «колектив» походить від латинського *collectives* – збірний. Він означає соціальну групу, об'єднану на основі суспільно значимих цілей, загальних ціннісних орієнтацій і спільної діяльності. У реальному житті існують різні колективи: навчальні, виробничі, студентські, спортивні та інші. Колективи можуть бути одновікові та різновікові, первинні (клас, студентська група) і загальні, які об'єднують декілька первинних колективів (наприклад, загальношкільний колектив).

Колектив – це динамічна соціальна система. У залежності від рівня розвитку розрізняють колектив, що перебуває у процесі свого становлення (наприклад, дитячий колектив) і сформований “зрілий” колектив, тобто колектив з відпрацьованою системою суспільно значимих цілей, чіткою структурою ділових стосунків і форм спільної діяльності, органами самоуправління (наприклад, виробничий колектив, бригади, цеховий колектив та ін.).

Сучасний виховний процес в освітніх закладах різного типу і рівня (дитячий садок, школа, ліцей) орієнтований на цінності гуманізму, співпраці, творчої взаємодії, свободи і відповідальності у вихованні дитини.

Засобом здійснення цих ціннісних орієнтацій стає дитячий колектив як соціальна спільність, що об'єднує дітей спільними цілями, загальною діяльністю і переживаннями.

У колективі дитина входить у широку систему стосунків. Взаємодія дітей розгортається на інформаційному, діяльнісному та емоціональному рівнях.

Інформаційний рівень передбачає взаємодію дітей у процесі обміну інформацією, обговоренні проблем, що виникають, спільному пошуку рішень, прогнозуванні і плануванні майбутнього. На діяльнісному рівні взаємодія в колективі розгортається як співпраця дітей в різних видах колективної діяльності за інтересами, у розробці та практичній реалізації спільних проектів, у коректуванні дій, спрямованих на досягнення загальних

цілей. Емоціональний рівень взаємодії в колективі відображає домінуючі емоціональні стани дітей, їх спільні переживання, стосунки симпатій чи антипатій між членами колективу, гуманістичні та суспільно значимі мотиви.

Здійснюючи керівництво дитячим колективом, педагог завжди розв'язує двоєдине завдання – сприяє розвитку мотивів єднання і згуртування дітей в колективі та створює умови для реалізації індивідуальності й творчої самобутності кожної особистості. Ініціатива, творча позиція особистості, зростання самостійності і самоуправління дітей, ціннісний зміст їх спільної діяльності є індикаторами виховного потенціалу дитячого колективу.

## **2. Підходи до розробки колективу та індивідуальності.**

Педагогічна теорія виховання в колективі створювалася зусиллями багатьох вітчизняних педагогів і психологів. Погляди на проблеми колективу відобразили сутність суспільних культурно-історичних процесів розвитку освіти у радянській і пострадянській періоди, тому теорію і методіку колективного виховання необхідно розглядати в історичній перспективі.

Теоретичні основи концепції виховання в колективі з позиції марксистсько-ленінської ідеології були розроблені в радянській педагогіці Н.К. Крупською та А.С. Макаренком. Необхідність колективістського виховання вони пов'язували перш за все з реалізацією цільових установок соціалістичного суспільства для формування в учнів колективістських рис, уміння працювати і жити в колективі, підкоряти особисті інтереси суспільним. Принцип виховання в колективі, для колективу і через колектив, проголошений А.С. Макаренком, став провідним принципом комуністичного виховання. Під колективом А.С. Макаренко розумів “цілеспрямований комплекс особистостей”, об'єднаних суспільно значимими цілями, спільною діяльністю для їх досягнення, взаємною відповідальністю і самоуправлінням. А.С. Макаренку належить ідея первинного колективу як основного

інструменту виховного впливу на дитину. Розроблений ним принцип паралельної дії використовується в якості надзвичайно вагомого у вихованні в колективі.

Кожний член колективу виявляється під “паралельним” впливом принаймні трьох сил – вихователя, активу і всього колективу. Вплив на особистість здійснюється як безпосередньо вихователем, так і опосередковано через актив і колектив.

Законом згуртування колективу є прагнення до досягнення значимих суспільних цілей. Вони об’єднують колектив, підсилюють взаємну відповідальність, підвищують вимогливість колективу до кожного члена, створюють мажорний тон в колективі. Особливо важливим завданням вважав А.С. Макаренко вибір мети. Практичну мету, яка здатна захопити і згуртувати вихованців, він називав перспективою. У практиці виховної роботи Вадатний педагог розрізняв три види перспектив: близьку, середню і далекую. Ця система цілей визначала життя дитячого колективу, створеного А.С. Макаренком, і його постійний рух вперед. Крім того, педагог вичленив етапи (стадії) розвитку колективу, як шлях його якісних перетворень.

Творчий розвиток ідеї А.С. Макаренка знайшли у роботах В.О. Сухомлинського, Т.Є. Коннікової, Л.І. Новікової, А.Т. Куракіна, А.В. Мудрика, М.Ю. Красовицького та ін.

В.О. Сухомлинський розглядав колектив як засіб морального і духовного розвитку дитини. У колективі створюється єдність суспільного й індивідуального. Найбільше виховне значення має цілісний шкільний колектив, у якому колективи учнів ті педагогіг об’єднані прагненнями до суспільно значимих цілей і моральних ідеалів. “Мудра влада колективу” (В.О. Сухомлинський) допомагає особистості подолати риси егоїзму, байдужості, визначити громадянську позицію, брати участь у творчій, гуманістично спрямованій діяльності на благо інших людей.

Проблема морального розвитку школярів в колективі знайшла своє відображення в роботах Т.Є. Коннікової. Вона показала, що колектив впливає

на дитину через активність самої дитини, і перш за все через морально цінну активність. Моральна характеристика є найбільш суттєвою, стрижневою в людині, а колектив виступає як основа виховання його моральності.

Т.Є. Коннікова виділила тип стосунків у колективі, який вона назвала гуманістичним. Характеристиками цього виду стосунків є:

- стійкі доброзичливі стосунки, увага один до одного, готовність прийти на допомогу чи розділити радість з іншими, при чому не вибірково, а широко стосовно усіх членів колективу;
- відсутність замкнутості, ізолюваності, групового егоїзму в колективі. Загальне прагнення до взаємодії з іншими колективами, до об'єднання в загальношкільний колектив, до обговорення і спільного розв'язання загальних проблем;
- наявність у членів колективу почуття захищеності, відсутність випадків “ізолюваності” чи авторитарного лідерства в колективі.

У роботах Л.І. Новікової і її співробітників були розглянуті шляхи управління дитячим колективом як інструментом всебічного розвитку дитини. Дитячий колектив правильно функціонує при умові цілеспрямованого керівництва педагогом, який проектує його структуру, організовує змістовне життя дітей і впливає на стосунки в дитячому колективі.

Л.І. Новікова звернула увагу на подвійну природу дитячого колективу: з одного боку, він об'єкт педагогічної діяльності. З другого – явище, яке розвивається спонтанно, що відображено у вільному спілкуванні дітей один з одним. Предметом уваги педагога повинні стати вся система багатогранних стосунків дітей в колективі і становище в ній кожної дитини. Тільки за таких умов можливе ефективне управління розвитком дитячого колективу.

Важливу роль у розвитку дитячого колективу відіграла ідея комунарського руху (70-і року). На чолі комунарських об'єднань дітей стояли талановиті педагоги Т.П. Іванов, Ф.Я. Шапіро, М.Н. Ахметов і ін. Головну мету організатори комунарського руху вбачали у розвитку колективного

самоуправління дітей, їх творчої ініціативи, суспільної спрямованості. Лозунги комун про служіння людям, про взаємну підтримку, про творче ставлення до виконуваних справ відображали пафос нової гуманістичної педагогіки.

Гуманізація виховання у 80-90-і роки вимагала розробки нових підходів до колективного виховання з позиції особистісно-орієнтованої педагогіки. У цьому плані значний інтерес викликає ідея міжвікових колективних об'єднань дітей (Г.Г. Кравцов), співтворчості, колективної співпраці, спільної діяльності учнів і учителів, розвитку взаємодії в колективі на ненасильницькій основі (В.Т.Сітаров, В.Г. Маралов).

В основі нових підходів лежить визнання педагогом самоцінності кожної особистості в дитячому колективі, розуміння ролі колективних стосунків та співпраці у створенні перспективи індивідуального росту і становлення суб'єктивної позиції у взаємодії з оточуючими.

### **3. Поняття про дитячий колектив, його ознаки, функції, структура і типи.**

Дитячий колектив відрізняється від інших типів колективів віковим діапазоном, специфічною діяльністю (навчання), послідовною мінливістю складу, відсутністю життєвого досвіду, що вимагає педагогічного керівництва.

Ознаки колективу – це ті характерні риси, які властиві колективу. До них належать:

а) наявність загальної соціально значимої мети; б) спільна діяльність для досягнення мети; в) стосунки відповідальної залежності між членами колективу; г) наявність виборних керівних органів (органів самоврядування).

У дружньому колективі система стосунків визначається розумним поєднанням особистих і суспільних інтересів.

У школі є такі типи колективів: а) навчальні колективи: класний (первинний або контактний), загальношкільний, предметних гуртків;

б) самодіяльні організації: колективи художньої самодіяльності (хор, ансамбль, гуртки), в) товариства: спортивне, книголюбів та інші; г) різновікові загони, об'єднання за інтересами; д) тимчасові об'єднання для виконання певних видів роботи.

Наявність різних типів колективів свідчить про складність його структури, найбільш стабільною ланкою в офіційній структурі шкільного колективу є колектив класу.

Функції колективу: а) організаторська – сам керує своєю суспільно корисною діяльністю; б) виховна – стає носієм моральних переконань; в) стимулювання – сприяє формуванню морально-ціннісних стимулів усіх суспільно корисних справ, регулює поведінку своїх членів, їх взаємовідносини.

#### **4. Особливості розвитку дитячого колективу.**

Характеризуючи особливості дитячого колективу на різних вікових етапах, можна виділити деякі загальні моменти, пов'язані з входженням особистості в соціум. Цей процес, на думку відомого вітчизняного психолога Т.В. Петровського, включає в себе декілька фаз, які послідовно змінюються.

1. Адаптація особистості в колективі.
2. Індивідуалізація.
3. Інтеграція особистості в колективі.

Кожна з фаз соціального розвитку особистості в колективі має серйозні наслідки для її становлення і можливостей самореалізації. Завдання педагога полягає в тому, щоб сприяти створенню в дитячому колективі умов для доброї адаптації, індивідуалізації й інтеграції у нього кожної особистості.



Науковими дослідженнями виявлено три найбільш поширені моделі розвитку взаємовідносин між особистістю і колективом:

- а) особистість підкоряється колективу (конформізм);
- б) особистість і колектив перебувають в оптимальних стосунках (гармонія);
- в) особистість підкоряє собі колектив (нонконформізм).

## **5. Педагогічна технологія організації колективної життєдіяльності дітей.**

Формування загальношкільних і класних колективів – завдання педагогів. Відома його методика. Виділені стадії розвитку колективу за характером вимог, які ставить педагог.

На першій стадії педагог організовує життя і діяльність групи, пояснює цілі і зміст діяльності, пред'являючи чіткі, рішучі вимоги.

На другій стадії, коли вимоги педагога підтримуються колективом, ця найбільш свідома частина групи пред'являє вимоги до товаришів.

На третьому етапі розвитку більша частина членів групи ставить вимоги до товаришів, до себе, і допомагає педагогам коректувати розвиток кожного. У процесі розвитку колективу змінюються стосунки його членів до цілей та діяльності, один до одного, розробляються загальні цінності й традиції.

Методика створення і виховання колективу базується на залученні учнів до спільної діяльності на спеціальних прийомах стимулювання діяльності, згуртування групи. До них належать такі: а) вмiла постановка вимог до учнів; б) виховання учнівського активу з допомогою консультування, психологічної підтримки, обміну досвідом, організації і контролю; в) організація перспективи життя (система перспективних ліній за А. Макаренком) – організація завтрашньої радості: постановка близьких, середніх і далеких цілей, які стимулюють рух, розвиток колективу. Наприклад, свято закінчення навчального року і великий багатоденний похід; г) принцип паралельної дії; д) створення традицій; е) оптимістичний мажорний тон, почуття впевненості,

захищеності кожного члена колективу; є) принцип відповідальної залежності у колективі. Ці стосунки переважно мають характер ділової співпраці. Поряд з ними існують міжособистісні – це стосунки вибіркового характеру, побудовані на взаємній симпатії, інтересах, дружбі, почуттях.

Тому теорію і методику колективного виховання необхідно бачити в історичній перспективі. Поряд з розвитком колективістських стосунків учителю необхідно займатися індивідуальним вихованням і формувати у дітей психологічні знання і уміння взаємодіяти, емпатію, культуру спілкування, взаємоповагу, етику міжособистісних стосунків. Для цього потрібно використовувати не тільки педагогічні методи, але й психологічні, психотерапевтичні методики: рольові ігри, аналіз ситуації, групові дискусії. Такий підхід збагачує теорію колективу, знижує негативний ефект колективного виховання, який проявляється при його догматизації.

## Лекція 7. Позакласна і позашкільна виховна робота

### План

1. Поняття про позакласну і позашкільну виховну роботу.
2. Зміст і основні напрями позакласної роботи.
3. Форми позакласної роботи.
4. Позашкільна виховна робота.
5. Організатор позашкільної і позакласної роботи в школі.
6. Дитячі та юнацькі організації.

### Література.

1. Бондар Л. - Введение в скаутинг. - 1996. - 192. с.
2. Борис Савчук. Український пласт. Ів.-Фр. - 1996. - 264. с.
3. Всемирная Организация Скаутского Движения. - 1993. - 176. с.
4. Дитячі об'єднання України // Шкільний світ. - №21 - 23. - 2004. - с. 50.
5. Ковбас Б.І. Діяльність дитячих та юнацьких організацій в Україні: проблеми та перспективи. - Ів-Фр., 1999. - 42.с.
6. Волкова В.П. Педагогіка.- К., 2001
7. Фіцула М.М. Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти.- К., 2000
8. Берека В. Роль позашкільних закладів у формуванні творчої особистості//Педагогічний вісник. – 1997. - №2. – С. 6-7.
9. Гурець Н.Т. Педагогічні умови розвитку творчої активності молодших школярів у гуртковій роботі: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук/ Харківський держ. пед.університет ім. Г.С.Сковороди – Харків, 1994. - 25 с.

10. Інтелектуальні ігри в початковій школі // Упоряд. Ю.Є. Бардакова. - Х.: Вид. група "Основа", 2005. - 192 с.
11. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання. – К.: Вища школа, 1997.– 304 с.
12. Кобзарь Б.С. Внеурочная воспитательная работа в школах и в группах продленного дня. – К.: Рад. школа, 1988. – 309 с.
13. Никитин Б.П. Ступеньки творчества или Развивающие игры. – М.,1990, 158 с., ил.
14. Паламарчук В.Ф. Як виростити інтелектуала?: Посіб. для вчителів. – К.: Знання, 1999. – 112 с.
15. Сулаєва Н. Мистецька гра в початковій школі//Шлях освіти. – 2000. - №1. – С.31-33.
16. Сущенко Т.І. Позашкільна педагогіка. - К., 1996. - 143 с

## **1. Поняття про позакласну і позашкільну виховну роботу**

Позакласна і позашкільна робота є органічним елементом всієї системи навчання і виховання підростаючого покоління.

Позакласна робота і позашкільна - поняття близькі, але не тотожні. В них однакові завдання, їм характерні багато загальних особливостей. Але якщо позакласну роботу школа в основному організовує своїми силами, то позашкільні установи мають для цього спеціально створену матеріальну базу і штат працівників-методистів, діяльність яких визначається відповідними положеннями Міністерств освіти і науки України.

**Позакласна робота** - це різноманітні виховні заходи, що виходять за рамки обов'язкових програм і проводяться школою у позаурочний час.

**Позашкільна робота** - це виховно-освітні заняття, які організуються спеціальними позашкільними культурно-освітніми установами і громадськими організаціями.

Позашкільна і позакласна робота є складовою частиною навчально-виховної роботи школи, однією з форм організації дозвілля дітей. Позакласна і позашкільна виховна робота є органічним продовженням навчально-виховної роботи, що здійснюється на уроках. Вона доповнює її і сприяє всебічному, гармонійному розвитку особистості, ефективно впливає на розумове, моральне, трудове, естетичне і фізичне виховання дітей.

Позакласну і позашкільну роботу ми розглядаємо як одну з найважливіших ділянок національного виховання підростаючого покоління.

## **1. Зміст і основні напрями позакласної роботи**

Змістом позакласної і позашкільної роботи є всебічний розвиток учнів, формування в них наукового світогляду, національної свідомості, розвиток творчих здібностей та інтересів.

Статут середньої загальноосвітньої школи строгого регламенту позакласну і позашкільну роботу. По-перше, вона ні в якому разі не може проводитись за рахунок уроків. По-друге, вона повинна закінчуватись не пізніше 14 год. Для учнів 1-4 класів (перша зміна), і 19 год.(друга зміна); для учнів 5-8 класів не пізніше 20 год., 9-12 - 22 год.

За своїм змістом позакласна робота має такі напрями:

- а) суспільно-політична;
- б) освітня;
- в) суспільно-корисна;
- г) спортивно-масова;
- д) естетична.

Позакласна робота є зв'язуючою ланкою між школою і життям. Добровільний характер позакласної роботи сприяє вибірковій участі в ній школярів, прагненню їх до задоволення своїх інтересів.

До організації позакласної та позашкільної виховної роботи ставляться такі вимоги:

1. Науковість.
2. Зв'язок із життям, з практикою.
3. Суспільно-корисна спрямованість.
4. Педагогічна доцільність змісту і форм.
5. Добровільність вибору учнем виду діяльності відповідно до своїх інтересів і здібностей.
6. Системність в організації.
7. Масовість у поєднанні з індивідуальним підходом до учнів.
8. Залучення всіх вчителів до керівництва роботою.
9. Опора на сім'ю, громадськість.

В позакласній і позашкільній роботі формуються і задовольняються потреби і інтереси учнів у різних сферах позанавчальної діяльності. В кожному класі є діти, які проявляють особливу схильність до окремих предметів, відчувають потребу знати більше, ніж передбачено програмою, особливо в галузі художньої літератури, творчості, техніки, фізкультури і спорту.

Велике поширення у позакласній роботі одержали гурткові і клубні заняття. Вони вирішують різні завдання:

- а) поглиблюють пізнавальні інтереси;
- б) розвивають технічну творчість;
- в) формують художні здібності учнів.

Предметні гуртки і учнівські наукові товариства (юних істориків, біологів, математиків, географів, хіміків) розширюють границі шкільних програм, ускладнюють методику набуття нових знань, створюють атмосферу

наукового пошуку і сприяють залученню до науково-дослідницької творчості.

Різні трудові і технічні гуртки ведуть учнів до технічної творчості, до оволодіння різними технічними навичками. Тяга до техніки в учнів велика. Тому й не дивно, що навіть слабкі учні з охотою займаються в гуртках «Умілі руки», авіа-і судномодельовання, фото-і радіолюбителів, мото- і автоводіння. Художні гуртки, клуби, ансамблі, студії і колективи розвивають в учнів естетичні смаки і здібності. Одні з цих форм (вокально-хорові, образотворчого мистецтва, літератури) працюють за розширеною програмою відповідних навчальних предметів. Інші (хореографічні, музикальні, театральні; поезії) прилучають учнів до таких видів художньої діяльності, які взагалі не включені в навчальні плани шкіл.

Дуже важливим джерелом пізнавальної діяльності учнів є позакласне читання. Важливо, щоб воно не було стихійним, треба щоб ним керували вчителі, щоб воно цілеспрямованим. В позакласному читанні має важливе значення цілеспрямована робота шкільних і дитячих бібліотек. Великий вплив на пізнання і переживання дітей мають читацькі конференції з окремих книжок з творчості письменників і поетів, літературні конкурси, вікторини, ювілейні літературні дати, безпосередні зустрічі з представниками літератури. більше того, що передбачено програмою, особливо в галузі художньої літератури, творчості, техніки, фізкультури і спорту.

### **3. Форми позакласної роботи**

В залежності від цілей і змісту позакласної діяльності форми її будуть:

- а) масовими;
- б) груповими;
- в) індивідуальними.

Важливо, щоб будь-яка форма організації позакласної роботи найбільш повно розкривала її зміст, сприяла розвитку учнів. Кращою буде та форма, яка дасть найкращий результат. Всяка форма - це засіб досягнення наміченої мети.

До масових форм можна віднести такі: політінформації, свята червоного календаря, масові традиції школи, доповіді і бесіди, диспути і обговорення книг, олімпіади, конференції, конкурси-зустрічі з видатними людьми, масові змагання, ігри, походи, вечори, ранки, усні журнали, огляди, класна година, радіо, преса.

До групових форм віднесемо такі: факультатив, предметні, художні, технічні, виробничі, краєзнавчі гуртки, гуртки натуралістів, спортивні секції, наукові товариства, екскурсії, турпоходи.

До індивідуальних форм - індивідуальне читання, підготовка доповідей, заміток у газету, номерів художньої самодіяльності, виконання трудових завдань, громадських доручень, індивідуальні художні заняття, самостійна робота над поглибленим вивченням основ наук за вибором.

Та чи інша форма позакласної діяльності завжди повинна пробуджувати і посилювати інтерес до майбутньої справи, а сама діяльність, сам процес, участь у цій справі - приносити задоволення, радість. Якщо форми позакласної роботи приводять до позитивного розвитку окремих сторін особистості школяра, то цю роботу можна вважати ефективною.

Таким чином, позакласна робота характеризується -різноманітністю масових, групових і індивідуальних форм, оптимальне поєднання цих форм є передумовою всебічного розвитку школярів.

Позакласну роботу в школі проводить весь педагогічний колектив: директор, його заступники, класні керівники, вчителі, батьківський комітет і громадськість. Учні виступають і як учасники і як організатори своєї позаурочної діяльності.

Стан і результати позакласної роботи в значній мірі залежать від директора, його організаторських здібностей. Саме директор підбирає і



розставляє кадри так, щоб з найбільшою силою використати уміння кожного педагога, персонально відповідаючи за стан справ у школі, директор у своїй діяльності опирається на педагогічну раду і профспілкову організацію.

Відповідальність за позанавчальну діяльність школярів несе і заступник директора з навчально-виховної роботи, керівництво позакласним читанням, предметними гуртками, проведення олімпіад з різних предметів - все це його безпосередні завдання.

Класний керівник планує і спрямовує позакласну роботу в своєму класі, слідкує за розподілом між учнями громадських доручень, контролює їх і допомагає у виконанні.

Позакласна робота включає в систему планування виховної діяльності всієї школи. Так, в річному плані по вихованню учнів, передбачається організація діяльності гуртків, наукових товариств, шкільної бібліотеки, проведення основних масових заходів і канікул, суспільно-корисної роботи школярів, розвиток шкільної преси.

Складанню планів позакласної роботи передує аналіз наслідків виховної діяльності за минулий рік. При цьому важливо виявляти її сильні та слабкі сторони, і виходячи з досягнутого рівня вихованості учнів, намітити ті конкретні виховні проблеми, які вирішуватимуться в біжучому році. Контроль за виконання планів позакласної виховної роботи здійснює директор і його заступники. Вони відвідують позакласні заняття, аналізують їх з учителями, виносять питання стану і якості позакласної роботи з дітьми на педагогічні ради, виробничі наради, методичні комісії.

Чітке керівництво позакласною виховною роботою і її раціональне планування є одною з основних умов успішного здійснення цієї роботи в школі в цілому і в кожному класі зокрема.

#### **4. Позашкільна виховна робота**

Спільні зусилля школи і позашкільних установ зосереджені на тому, щоб надати дозвілню школярів розумну цілеспрямованість і громадську важливість. Якраз вихованню підростаючого покоління і служать позашкільні установи. Їх можна поділити на два типи:

1. Загальні (комплексні);
2. Спеціальні (профільні).

Загальні позашкільні установи проводять роботу з дітьми в різних галузях науки, культури, спорту. До них відносяться Палаці і Будинки школярів, дитячі сектори профспілкових клубів і палаців культури, дитячі парки, містечка, табори праці і відпочинку.

Спеціальні позашкільні установи організовують виховну діяльність в якісь одній галузі, наприклад: з техніки, спорту чи мистецтва. Це: дитячі спортивні школи, станції юних техніків, юних натуралістів, дитячі бібліотеки і театри, дитячі залізниці, річні і морські пароплавства, клуби юних автомобілістів, клуби при ЖЕКАх, екскурсійно-туристичні станції і т.ін.

Можливо виділити декілька основних напрямів у діяльності позашкільних закладів:

- а) виховно-освітня робота з дітьми;
- б) інструктивно-методична робота з учителями, позашкільними працівниками, громадськістю і активом учнів;
- в) вивчення, узагальнення і поширення кращого досвіду позакласної діяльності.

Учитель може користуватися і заочною консультацією цих установ, одержати літературу і методичні матеріали.

Отже, виховна робота позашкільних закладів - важлива ланка в системі національного виховання підростаючого покоління.

## **5. Організатор позакласної і позашкільної роботи**

Головний помічник директора школи в виховній роботі є його заступник - директора з позакласної і позашкільної роботи. Його обов'язки визначені методичним листом Головного управління шкіл Міністерства освіти і науки України.

Суть цих обов'язків:

- допомога класному керівнику та вчителю в проведенні позакласної та позашкільної роботи;
- організація і координація цієї роботи та суспільно-корисних справ учнів;
- залучення на допомогу школі культурно-освітніх установ, громадських, спортивних організацій підприємств, ЖЕКів;
- керівництво роботою батьківського активу, представників громадськості, які займаються школярами в позаурочний час як в школі, так і в мікрорайоні;
- організація дозвілля учнів у вихідні дні, під час канікул;
- здійснення контролю за позакласною і позашкільною роботою.

Крім цього, заступник особисто керує якоюсь формою позанавчальної діяльності учнів.

Заступник працює в тісному контакті з директором школи, його заступниками, класними керівниками. Заступник знайомить педколектив школи із змістом, формами і методами діяльності шкільних організацій та учком.

Отже, позакласна і позашкільна виховна робота сприяє організованому проведенню учнями вільного часу, розвиває творчі сили, здібності і схильності школярів, сприяє всебічноособистості, тобто позакласна і позашкільна робота - один з важливих засобів вирішення тих завдань, які ставляться перед нашим суспільством.

## **6. Дитячі та юнацькі організації.**

В останні десятиліття виникли такі дитячі та юнацькі організації, як «Пласт», «Сокільський доріст», «Курінь» та ін.

«Пласт» — складова світового скаутського руху, ідейним засадам і організаційним принципам якого надано національного змісту. Діяв у Галичині в 1911—1930 рр. та періодично на різних теренах України до 1939 р. Після Другої світової війни «Пласт» було заборонено, його вважали ворожою націоналістичною організацією. З проголошенням незалежності України «Пласт» швидко відродився.

За своєю структурою «Пласт» охоплює такі вікові категорії: новачки і новачки (7—11 років), юнаки і юначки (11—17 років), старші пластуни і пластунки (17—30 років), приятелі «Пласту» (батьки і друзі). Кличем пластової організації є «СКОБ» (Сильно! Красно! Обережно! Бистро!). Він виявляється в усіх напрямках пластової організації і стає важливою настановою на все життя.

Пластові організації покликані здійснювати всебічне патріотичне виховання молоді, розвивати її моральні, духовні й фізичні риси, вишколювати на свідомих, відповідальних і повноцінних громадян за допомогою виховних методів і на ідейних засадах «Пласту», що спираються на пластову присягу, пластовий закон і три головні обов'язки пластуна: плекати традиції предків, передавати молоді знання і розуміння їх історії, культури, змагань за ідеї.

Головними моральними та ідейними засадами «Пласту» є вічні загальнолюдські цінності, які виражають ставлення особи до природи, суспільства і себе. Усе це сконцентровано у пластовій присязі: «Присягаюся своєю честю, що робитиму все, що в моїй силі, щоб: Бути вірним Богові й Україні, Помагати іншим, Жити за пластовим законом, Слухатись пластового проводу».

Виконання присяги «Пласту» вимагає від пластуна дотримання таких правил пластового закону: пластун славний, сумлінний, точний, ощадний, справедливий, ввічливий, братерський і доброзичливий, врівноважений, корисний, слухняний, пильний, дбає про своє здоров'я, любить красу і дбає про неї. завжди доброї гадки.

Ці вимоги передбачають формування адекватних рис характеру. Вони є основою складання плану самовиховання для кожного пластуна. На основі пластової присяги та правил закону ґрунтується вся діяльність організації. Пластові організації використовують загальні методи виховання, але у них превалюють ігрові моменти. Загалом виховна методика спрямована на спонукання пластунів до самовдосконалення.

Члени «Пласту» проходять чотири послідовних етапи:

- 1) підготовчий — отримання відзнаки пластуна-прихильника;
- 2) складання першої проби пластуна-учасника;
- 3) складання другої проби пластуна-розвідувача;
- 4) складання третьої проби пластуначжоба.

Паралельно зі складанням проб юнацтво освоює так звані вмілості — набуття практичних знань і вмінь у різноманітних галузях, картографії, фотографуванні, догляді за хворими, туризмі, альпінізмі та ін. Усього розроблено понад 120 різних умілостей. Знаючи перелік вимог конкретної вмілості, пластуни готуються до них: читають літературу, звертаються до фахівців тощо. Відтак вони відбувають випробування — своєрідний іспит, за результатами якого їм надають відповідну відзнаку: нашивку на рукав однострою та спеціальне посвідчення.

Згаданий однострій (уніформа зеленого кольору) у «Пласті» набуває особливого виховного значення. На нього, згідно з вимогами відповідних приписів, нашивають пластові відзнаки: пластового ступеня, складених умілостей, відзнаку діловодства, відзнаку належності до гуртка чи куреня, значки успішно відбутих таборів, вишколів, мандрівок, відзначення та нагороди. Під комірцем сорочки пластуни носять хустинку кольору свого куреня. Глянувши на однострій, можна зробити висновок про активність і досвідченість пластуна, він є предметом особливої гордості, поваги товаришів.

«Сокільський доріст» — національно-патріотичні освітньо-молодіжні товариства, що діють в окремих регіонах України. Первинним його

осередком є соколине гніздо, яке створюється за місцем проживання. Гніздо налічує не менше 5 членів. Гнізда об'єднуються в чоти (рої). До складу чот входить 3—5 гнізд. Керує гніздом гніздовий, роєм — ройовий (чотовий). Чоти, окремі гнізда в межах села (міста) об'єднуються в станиці. Станичний може мати ранг срколиного сотника (чотового, гніздового) залежно від кількості членів. Він формує свою канцелярію, має пираря та ін. Структура «Сокільського доросту» триступенева: соколята — 6-11 років, молоді соколи — 12-14 років, соколи — 15—18 років.

Головними напрямками діяльності товариства є: вивчення і відродження кращих традицій «Сокола», українських національно-патріотичних, молодіжних, дитячих товариств та організацій; розвиток і урізноманітнення форм їх діяльності; виховання членів товариства на ідеях свободи, рівності, національної та особистої гідності, шанування родинних зв'язків, працелюбності, взаємодопомоги й самодисципліни.

З метою всебічного виховання своїх членів товариства залучають їх до таких видів діяльності: національно-історичної (вивчення історії України, вікторини, уроки пам'яті, тематичні вечори, зустрічі, «круглі столи» з відповідної тематики, догляд за могилами, допомога борцям за волю України тощо); спортивно-оздоровчої (змагання, сокільські забави, козацькі забави, спортивні випробування тощо); туристично-краєзнавчої (походи, мандрівки, табори, змагання та ін.

«Курінь» — дитячо-юнацька організація, що ставить за мету виховання духовно та фізично розвиненого юного покоління на історично сформованих засадах козацького світогляду та способу життя, в душі відданості Батьківщині та її народу, на основі відродження національних, загальнолюдських духовних і моральних цінностей.

Членом організації може стати кожен хлопець чи дівчина віком від 6 до 18 років, які люблять Україну, хочуть добре знати її історію і літературу, давнє минуле, поділяють ідеали юного козацтва. Особи, яким виповнилося 18

років, за бажанням можуть зберегти своє членство. Їм присвоюють звання «козак-наставник», і вони беруть участь у виховній роботі з молоддю.

Члени організації діляться на козачат (молодші школярі) віком 6-10 років, джур (середні школярі) віком 10— 15 років та молодих козаків (старшокласники) віком 15— 18 років. Основою організаційної структури є курінь — первинний козацький осередок за місцем проживання чи місцем навчання або за інтересами (курінь любителів історії козаччини, курінь джур, бандуристів та ін.). Головна організаційна одиниця козачат, джур та козаків — десяток, що складається з 10—15 членів організації й ділиться на застави по 3—5 осіб у кожній. Десятки об'єднуються в загін (чоту), загони козацької молоді одного віку входять до складу сотні, а сотні — до куреня козацької організації навчального закладу.

На чолі кожної структурної козацької одиниці стоїть старшина, в заставі — заставний, в десятці — отаман (десятник), в загоні — чотар (писар), в сотні — писар, осавул, хорунжий, в курені — отаман, писар, обозний, осавул, бунчужний, скарбник, суддя, довбуш, товмач, шафар.

Кодекс лицарської честі для козачат гласить:

Шануй і маму, й тата, завжди працєю завзято;

Люби рідну країну, що зветься Україна;

Турбуйся про молодших, жіноцтво поважай;

Будь сильним, справедливим, і скромним, і правдивим, І рідну Батьківщину ти завжди захищай!

Діяльність громадських дитячих та юнацьких організацій, об'єднань, товариств сприяє: задоволенню і правильному формуванню основних життєво необхідних на різних вікових етапах потреб в емоційному контакті з ровесниками, друзями; прихильності й упевненості; успіху, визнанні себе серед інших; у виборі й випробовуванні власних сил, переживанні чогось надзвичайного; в активній діяльності, розвитку інтересів, уподобань; розвитку творчих потреб і здібностей, підтриманню, збереженню і розвитку таланту, обдарованості; формуванню характеру особи, її всебічному розвитку

навичок самовдосконалення; поєднанню ідей, поглядів, звичок; товариському гуртуванню, поглибленню дружніх зв'язків, розвитку приятельських відносин як основи для майбутнього подружнього життя; відтворенню душевно-моральних сил, задоволенню соціалізаційних потреб.

Які цілі ставить собі наша система? По-перше, вироблення особистого характеру. По-друге, ми намагаємося навчити юнака якоїсь ручної роботи і розвинути любов до праці. По-третє, ми хочемо навчити його допомагати іншим і щоб він перейнявся цим бажанням. По-четверте розвинути відданість своїм керівникам, родичам та Вітчизні.



## Лекція 8. Розумове виховання у початковій школі.

### План

1. Завдання, зміст та шляхи розумового виховання молодших школярів.
2. Формування наукового світогляду учнів початкової школи.

### Література

1. Ващенко Г. Виховання статевої чистоти і стриманості // 36.: Визвольний шлях. — Лондон, 1954. — № 11.
2. Вишневський О. І. На тернистому шляху до себе // Рідна школа. — 1995. — № 5.
3. Вишневський О. Сучасне українське виховання: Педагогічні нариси. — Львів, 1996.
4. Іванчик Г. Ф., Пеньков О. І. Про деякі аспекти екологічної освіти школярів. Соціально-гуманітарна освіта України та шляхи її розбудови / За ред. В. Л. Андрущенко. — К., 1997.
5. Климишин І. А. та ін. Основи християнської моралі. — Івано-Франківськ, 1995.
6. Кравець В. П. Психолого-педагогічні основи підготовки школярів до сімейного життя. — Тернопіль, 1997..
7. Макаренко А. С. Виховання в праці. Твори: У 7-ми т. — К., 1954. — Т. 4.
8. Макаренко А. С. Про мій досвід. Твори: У 7-ми т. — К., 1954. — Т. 5.
9. Писарчук Е. А., Кухта А. М. Екологічне виховання учнів. — К., 1984.
10. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Вибр. твори: У 5-ти т. — К., 1976. — Т. 1.

11. Сухомлинський В. О. Роль переконань у формуванні духовного обличчя особистості. Вибр. твори: У 5-ти т. — К., 1976. — Т. 2.
12. Ушинський К. Д. Праця в її психічному й виховному значенні. Вибр. пед. твори: У 2-х т. — К., 1983. — Т. 1.
13. Ушинський К. Д. Теоретичні проблеми виховання і освіти. Вибр. пед. твори: У 2-х т. — К., 1983. — Т. 1.
14. Фіцула М. М. Антиалкогольна виховна робота в школі. — К., 1984.
15. Фіцула М. М. Правове виховання учнів. — К., 1997.
16. Шпак О. Т. Економічне виховання учнів. — К., 1985.
17. Щербань П. Формування духовної культури особистості // Рідна школа. — 1999. — № 7—8.

У педагогічній науці і практиці мета виховання конкретизується системою його завдань, або напрямів виховання.

#### ***Напрямок 1. Розумове виховання.***

***Розумове виховання*** - це цілеспрямована діяльність педагогів з розвитку розумових сил і мислення учнів, прищеплення їм культури розумової праці.

*Завдання розумового виховання:*

- 1) засвоєння певного обсягу наукових знань;
- 2) формування наукового світогляду; пізнавальної активності;
- 3) розвиток розумових сил, здібностей і талантів; пізнавальних інтересів; потреби в самоосвіті, системному поповненні своїх знань, підвищенні рівня загальноосвітньої і спеціальної підготовки.

*Розумовий розвиток* - процес розвитку розумових сил, здібностей і мислення учнів, що здійснюється в результаті комплексу найрізноманітніших впливів.

Означення "розумове виховання" і "розумовий розвиток" містять поняття "мислення" і "розумові здібності".

**Мислення** - це опосередковане і узагальнене пізнання людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх суттєвих взаємозв'язках і відношеннях. Мислення є продуктом діяльності мозку. Думка - завжди абстракція, результат переробки мозком конкретних чуттєвих даних (відчуттів, сприймань, уявлень).

В педагогічній і психологічній літературі, адресованій учителю, часто можна зустріти заклики і рекомендації розвивати як мислення взагалі, так і часткові його **види**: *діалектичне мислення, логічне, абстрактне, категоріальне, теоретичне, індуктивне й дедуктивне, алгоритмічне, технічне, репродуктивне й продуктивне, творче, системне*. В чому суть кожного з них?

**Діалектичне мислення** - активний процес відображення у свідомості особистості діалектики об'єктивного світу: матеріальності, закономірності розвитку, взаємозв'язку і взаємообумовленості явищ природи, життя рослин, тварин, організму людини, пізнання світу, діалектичних законів єдності і боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні, заперечення заперечення.

**Логічне мислення** пов'язане з оволодінням людиною прийомів логічної обробки знань, тобто встановленням узагальнених зв'язків між новими знаннями і раніше здобутим матеріалом, впорядкуванням їх у певну систему. Воно характеризується вмінням давати означення понять, робити висновки, а також оволодінням прийомами міркування, доведення, спростування, узагальнення, висунення гіпотез, прогнозів тощо.

**Абстрактне мислення** передбачає вміння людини ігнорувати несуттєві, другорядні ознаки, виділяти загальні й суттєві і на цій основі формувати абстрактні поняття.

**Теоретичне мислення** характеризується здатністю (здібністю) до засвоєння знань високого рівня узагальнення, розуміння наукових основ і принципів розвитку тих чи інших галузей знань, вмінням вбачати залежності і закономірності, що існують між явищами.

*Індуктивне мислення* передбачає рух (плин) думки від частинного до загального, від фактів до узагальнень, висновків, як у науковому дослідженні, так і в навчальному процесі.

*Дедуктивне мислення* пов'язане з процесом, що характеризує рух (плин) думки від загального до частинного, одиничного (від правил до прикладів).

*Алгоритмічне мислення* передбачає вміння дотримуватися інструкції чи припису, які визначають сувору послідовність здійснення певних дій, операцій, що забезпечують отримання необхідного результату.

*Технічне мислення* пов'язане з розумовою діяльністю інженерно-технічної праці. Воно передбачає розуміння наукових основ і загальних принципів виробничих процесів, психологічну готовність людини до роботи з технікою.

*Репродуктивне мислення* характеризується розумовою діяльністю, пов'язаною з актуалізацією раніше засвоєних знань для розв'язання завдань певного типу чи виконання дій в знайомих умовах.

*Продуктивне (творче) мислення* пов'язане з самостійним розв'язанням людиною нових раніше невідомих їй завдань, яке здійснюється як з опорою на вже відомі їй знання.

*Системне мислення* виявляється в здатності людини вбачати зв'язки між науками, розуміти загальнонаукові закони, що лежать в основі їх розвитку, мати узагальнені уявлення про закономірності розвитку природи і суспільства, що пов'язано з формуванням наукового світогляду.

*Математичне мислення* - це форма вираження діалектичного мислення в процесі пізнання математики. Абстрактний характер математики як навчального предмета, дедуктивний спосіб викладу матеріалу в старших класах обумовлює специфіку мислення, яке називають *математичним*.

Надзвичайно важливо розвивати у школярів якості, що притаманні науковому стилю мислення: *гнучкість, активність, цілеспрямованість, організованість пам'яті, глибина, критичність*.

*Гнучкість мислення* характеризується:

- 1) здатністю до доцільного варіювання способами діяльності;

2) легкістю перебудови системи знань, умінь і навичок при зміні умов діяльності;

3) легкістю переходу від одного способу дій до іншого, уміння вийти за межі звичного способу діяльності.

Гнучкість мислення виявляється в швидкій орієнтації в нових умовах, в умінні бачити нове у здавалося б відомому, виділяти істотне, що знаходиться у схованій формі.

Антипод гнучкості - рутинність, зашкарублість мислення.

*Активність мислення* характеризується постійністю зусиль, спрямованих на розв'язання конкретної проблеми, бажанням обов'язково розв'язати її, вивчити різноманітні підходи до її розв'язання, дослідити різноманітні варіанти постановки проблеми в залежності від змінюваних умов.

Антипод активності - пасивність мислення.

*Цілеспрямованість мислення* характеризується прагненням здійснювати розумний вибір дій у процесі вирішення певної проблеми, постійно орієнтуючись на визначену цією проблемою мету, а також прагнення до пошуку найпростіших і оптимальніших шляхів її розв'язання. Цілеспрямованість тісно пов'язана з такою моральною якістю особистості як допитливість, цікавість.

*Організованість пам'яті* означає здатність до швидкого і правильного відтворення необхідної інформації. Розрізняють *образну* (рухову, зорову, слухову), *емоційну* і *словесно-логічну пам'ять*. Пам'ять розвивається особливо ефективно, якщо запам'ятовування яких-небудь фактів ґрунтується на розумінні їхньої сутності.

Розвитку і зміцненню пам'яті сприяє:

а) мотивація навчання;

б) складання плану навчального матеріалу;

в) широке використання в процесі запам'ятовування порівняння, аналогії, класифікації і. т. д.

*Широта мислення* - характеризується здатністю до формування узагальнених способів дій, що мають широкий діапазон перенесення на частинні, нетипові випадки.

Антиподом широти є вузькість мислення.

*Глибина мислення* - характеризується здатністю глибокого розуміння кожного факту, що пізнається, у взаємозв'язку з іншими фактами. Глибина мислення виявляється в умінні відокремити другорядне від основного, віднайти логічну структуру судження, відокремити те, що суворо доведене від того, що прийнято на віру.

Антиподом глибини мислення є поверховість мислення.

*Критичність мислення* - характеризується вмінням оцінити правильність вибраних шляхів розв'язання проблеми і отриманих при цьому результатів з точки зору їх достовірності, значимості і т. д.

Антипод - некритичність мислення.

Поєднання різноманітних компонентів мислення виявляється в *особливих здібностях людини*.

*Творчій особистості властиві такі якості:*

- 1) глибина і широта знань у галузі своєї діяльності;
- 2) всебічна (або вузька) допитливість, зацікавленість;
- 3) замріяність, схильність до фантазії;
- 4) незалежність суджень;
- 5) винахідливість, здатність до імпровізації;
- 6) схильність до ризику.

Дослідженням мислення займаються логіка, психологія, філософія, мовознавство та інші науки.

*Педагогічний аспект* формування мислення пов'язаний з виявленням умов, шляхів і засобів розвитку мислення в учнів у навчально-виховному процесі.

Під *розумовими здібностями* (силами) розуміють певний ступінь розвитку розуму, що сприяє здатності людини до накопичення знань, удосконалення основних розумових операцій, оволодіння певними інтелектуальними

уміннями, пов'язаними з різноманітними аспектами мислення і які характеризують розумову діяльність.

Розумовий розвиток і уміння мислити передбачає й *оволодіння розумовими операціями*, зокрема, такими як аналіз, синтез, порівняння, класифікація.

Так, *аналіз* - це мислене розчленування цілого на частини, або мислене відокремлення його властивостей.

*Синтез* - це мислене об'єднання частин предметів або окремих явищ, їх ознак і властивостей. Будучи операціями протилежними одна до одної, вони, однак, нерозривно пов'язані між собою і є складовими ряду розумових операцій.

*Порівняння* - це встановлення схожості і відмінності між предметами чи явищами за якоюсь ознакою чи кількома ознаками, що виділяють за певною послідовністю. Порівняння - необхідна умова для здійснення узагальнення.

*Класифікація* (систематизація) - це розподіл предметів чи явищ на групи в залежності від схожості чи відмінності між ними.

До *інтелектуальних умінь*, якими необхідно оволодіти, щоб успішно навчатися, належать так звані *навчальні уміння* або уміння навчальної діяльності. Розрізняють *загальні навчальні уміння*, що мають місце при вивченні будь-яких навчальних дисциплін, і *спеціальні*, необхідні для оволодіння знаннями в якійсь певній галузі чи одній навчальній дисципліні.

До *загальних навчальних умінь* належать уміння читати, слухати, усно викладати свої думки, писати, працювати з книгою. Для кожної вікової категорії учнів ці вміння поступово ускладнюються як за структурою, так і за пред'явленням до них вимог.

Прикладом *спеціальних умінь* можуть слугувати уміння читати ноти, технічні креслення, карти, обчислювальні вміння з математики, уміння слухати музичний твір, записувати числа, формули, нотні знаки, користуватися спеціальними словниками при виявленні іноземних слів і т.д.

До найзагальніших умінь, що допомагають оволодінню знаннями, належать і вміння та навички *самостійної роботи*, і більш широкі уміння, об'єднані поняттям *культури розумової праці*.

Під поняттям "культура розумової праці", як правило, розуміють уміння раціонально організувати режим розумової праці, виробити певну систему, здатність все робити точно, чітко, акуратно, тримати в порядку робоче місце і матеріали.

Ефективність розумової праці значно підвищується, якщо людина дотримується певної системи в роботі, організації робочого місця, системи розташування навчальних матеріалів та ін. Культура розумової праці передбачає також знання загальних правил розумової діяльності і вміння дотримуватися їх у процесі своєї праці (наприклад, знання важливості поступового входження в роботу, її ритмічності, регулярності, в чергуванні праці і відпочинку, роботи над складним і більш простим матеріалом).

Уміння і навички самостійної роботи містять як загальнонавчальні уміння, так і вміння, пов'язані з розробкою правильного режиму розумової праці, організацією робочого місця, створенням певної системи розумової праці.

## **2. Формування наукового світогляду учнів початкової школи**

*Надзвичайно важливим завданням розумового виховання є формування наукового світогляду.*

*Світогляд* - це система поглядів людини на природу, суспільство, працю, пізнання. Світогляд передбачає глибоке розуміння явищ природи і суспільного життя, формування уміння свідомо пояснювати ці явища і визначати своє ставлення до них; уміння свідомо будувати своє життя, працювати, органічно поєднувати ідеї й справи.

Наукові основи світогляду закладаються в процесі засвоєння школярами основних світоглядних ідей, що розкриваються в процесі викладання основних навчальних дисциплін, закріплюються, зміцнюються в різноманітній позаурочній роботі.



Світогляд як цілісно-психологічне утворення має складну й багатоаспектну структуру. Його ядром є *погляди* і *переконання*, які органічно пов'язані з розвиненою здатністю до теоретичного мислення, виявлення високих інтелектуальних почуттів, свідомої, цілеспрямованої волі. Розглянемо кожне з цих понять у системі світогляду.

*Погляди* - це прийняті людиною як достовірні ідеї, знання, передбачення, теоретичні концепції. Вони слугують для пояснення явищ природи і суспільства, орієнтації поведінки, діяльності, відносин.

*Переконання* - якісно вищий стан поглядів. Це такі знання, ідеї, концепції, теорії, гіпотези, в які людина вірить як в істину. Реалізацію їх у життя вона вважає необхідним благом для людей і тому емоційно відстоює їх, готова за них постраждати, прагне захопити ними інших людей, здійснює вольові зусилля і практичні дії з метою їх здійснення. Органічною складовою переконань є почуття. Відстоювання, захист, впровадження переконань у життя нерозривно пов'язані з емоційними переживаннями людини. Особливо значимі для неї є *інтелектуальні почуття*, такі, як радість пізнання і віра в непогрішність істини, естетична насолода її красою і відданість їй, соціальний оптимізм і цілеспрямованість.

*Неухильна воля* - важливий елемент світогляду. Переконання спонукають людину до практичних дій. Науковий світогляд не обмежується теоретичною свідомістю, а поєднується з практичною свідомістю і вольовими діями.

*Теоретичне мислення* як елемент світогляду є розвиненою людською здатністю творчого осмислення знань, явищ дійсності, удосконалення світогляду і спрямування волі на реалізацію переконань.

Світогляд виконує ряд важливих суспільних функцій.

*Освітня* функція полягає в тому, що науковий світогляд робить для людини зрозумілим світ природи і суспільства, формує освітню свідомість, позбавляє від забобонів і пережитків. З науковим світоглядом співіснує релігійний світогляд. Релігія є особливою формою свідомості, що ґрунтується на вірі в Бога – Творця світу.

*Виховна функція* світогляду реалізується в результаті того, що прийняті погляди і переконання вимагають від людини формування у себе певних морально-вольових якостей і естетичного ставлення до дійсності.

*Розвиваюча функція* полягає в тому, що внутрішня духовна праця, спрямована на засвоєння змісту світогляду, передбачає й активну діяльність мислення.

*Організаційна функція* світогляду виявляється у тому, що він є основою практичної діяльності людей.

*Прогностична функція* наукового світогляду, що ґрунтується на знаннях законів суспільного розвитку, виявляється в науково-теоретичному і практичному осмисленні тенденції, у висуванні ідеї щодо творення майбутнього і сьогодення.

Світогляд, як цільне особистісно-психологічне утворення, виховується у школярів у цілісному педагогічному процесі, одночасно впливаючи на розвиток їх свідомості, почуттів, волі і поведінки. Мета світоглядного виховання - формування стійкої, надійної структури дитячої особистості, що визначає розуміння і ставлення до природи, суспільства й мислення у єдності з свідомістю, почуттями, волею і поведінкою.

Свідомість дитини, як система поглядів і переконань, формується, перш за все, в результаті засвоєння основ наук. Усі навчальні предмети виконують два педагогічні завдання: пряме - розкриття законів і вивчення фактів конкретної науки і побічне - залучення її фактів і законів до цілісної системи світогляду.

Важливе значення у формуванні світогляду школярів відіграє також власна практична, творча діяльність у різноманітних видах мистецтва. В період дитинства, найбільш активного емоційного ставлення дитини до навколишнього світу, важливо використовувати самодіяльність дітей у галузі мистецтва як засобу світоглядного самовияву, самосвідомості, самопізнання і самовиховання. Створюючи літературний твір, відображаючи свої уявлення і думки на папері,

виконуючи ту чи іншу роль у п'єсі, дитина утверджує себе, виявляє свої погляди і переконання, розширює свій світогляд.

Дійшовому утвердженню світогляду дітей активно сприяє і їхня суспільно корисна та продуктивна праця, яка дає можливість переконатися у правильності своїх поглядів, реалізувати себе як особистість, що діє у згоді зі своїми переконаннями.

Вчитель може успішно формувати світогляд молодших школярів лише за умови, що вміє здійснювати в процесі навчання міжпредметні зв'язки.

У формуванні світогляду важливо використати філософський зміст народних традицій, звичаїв, обрядів, народний календар як джерела глибокого осмислення учнями екологічних, моральних та естетичних проблем.

Важливу роль у формуванні наукового світогляду учнів відіграє позакласна виховна робота. Виховні заходи збагачують їх світоглядними поняттями, уявленнями, ідеями, теоріями, сприяючи формуванню поглядів і переконань.

Про рівень сформованості наукового світогляду свідчать відповіді учнів із світоглядних питань на уроках, їх діяльність та поведінка в різних ситуаціях, порівняльні дані спостережень педагогів, батьків та інших учасників педагогічного процесу, спеціальні бесіди, обговорення моральних та інших проблем.

Таким чином, світогляд школярів - це основи наукових поглядів і переконань, нерозривно пов'язаних з почуттями і волею. Він озброює учнів науковою методологією і способами мислення, дає змогу пояснити світ з наукових позицій, пізнавати його, ґрунтуючись на законах діалектики, і брати участь у його перетворенні.

Завдання розумового виховання надзвичайно складні, вимагають до себе особливої уваги з боку вчителів, батьків, громадськості, суспільства.

## Лекція 9. Основи сімейного виховання.

### План.

1. Мета, завдання та зміст сімейного виховання.
2. Взаємини батьків і дітей у сім'ї.
3. Причини неправильного виховання в сім'ї.
4. Методи виховання дітей у сім'ї.
5. Види і методи роботи з батьками учнів.
6. Спільна виховна робота школи й громадськості.

### Література

1. Антонов А. И., Борисов А. П. Кризис семьи и пути его преодоления. — М., 1990.
2. Збірник матеріалів про молодіжні об'єднання України. — К., 1991.
3. Капралова Р. М. Работа классного руководителя с родителями. — М., 1980.
4. Конституція і регіональні закони світової організації руху скаутів // Цвіт України. — 1992. — № 16—17.
5. Корнієнко С. М., Кодлюк Я. П. Батьківські збори у початкових класах. — Тернопіль, 1995.
6. Макаренко А. С. Загальні умови сімейного виховання. Твори: У 7-ми т. — К., 1954. — Т. 4.
7. Макаренко А. С. Книга для батьків. — К., 1987.
8. Максимович О. М. Особливості виховання дітей із розлучених сімей. — К., 1998.
9. Никитин Б. П., Никитина Л. А. Мы, наши дети и внуки. — М., 1989.

10. Постовий В. Г. Сучасна сім'я та її педагогіка. — К., 1994.
11. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка. — К., 1996.
12. Струманський В. Педагогічна пропедевтика асоціального змісту наркологічної ситуації в учнівському осередку // Рідна школа. — 1997. — № 9.
13. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. — К., 1979.
14. Сухомлинський В. О. Гармонія трьох начал. Вибр. твори: В 5-ти т. — К., 1976. — Т. 5.

## **1. Мета, завдання та зміст сімейного виховання**

Сім'я — соціальна група, до якої входять мати, батько, їхні діти, а також представники старшого покоління; бабуся, дідусь, інші родичі, що живуть під одним дахом.

*Головна функція сім'ї* — виховання дітей. Виховання дітей у сім'ї — це процес впливу на дітей з боку батьків та інших членів родини з метою досягнення бажаних результатів.

Виховання дітей у сім'ї — складний і суперечливий процес, на який впливають різні фактори: матеріально-економічна забезпеченість, соціальний стан, рівень освіти батьків, місце проживання (місто, село), звичаї й традиції в сім'ї, кількість членів сім'ї, ставлення до дітей і багато чого іншого. Найбільший вплив на дітей мають їхні батьки — мати й батько.

*Мета виховання в сім'ї* — сформувати всебічно гармонійно розвинену особистість і такі її якості, які допоможуть їй гідно перебороти труднощі й перешкоди, що трапляються в житті.

*Завдання сімейного виховання* розвивати інтелект і творчі здібності, первинний Досвід трудової діяльності, емоційну культуру й фізич-

не здоров я дітей, виховувати їх у морально» естетичному плані. Не менш важливі завдання сім'ї полягають у тому, щоб забезпечити матеріальні можливості й умови для зростання й розвитку дитини, прищеплювати вміння і навички самообслуговування, виховувати повагу до старших, почуття власної гідності, відповідальні за здійснення вчинків, культуру поведінки й спілкування, нетерпимість до прояву брутальності, нещастя, хамства.

*Принципи сімейного виховання* (Л. Д. Сіренко, С. І. Самигін):

- гуманність і милосердя до дитини;
- відкритість і довірливість у відносинах дітьми;
- залучення дітей до життєдіяльності сім'ї як її повноправних учасників;
- оптимістичність взаємин у сім'ї;
- послідовність у своїх вимогах (не вимагати неможливого);
- надання посильної допомоги дитині, готовність відповідати на її питання;
- заборона фізичних покарань.

*Зміст виховання в сім'ї* визначається метою, поставленою суспільством. Складовими компонентами сімейного виховання є моральне, фізичне, естетичне, розумове, трудове, що доповнюється економічним, політичним, екологічним і статевим вихованням.

*Моральне виховання.* На перше місце тут виступає виховання в дітей таких якостей, як доброта, доброзичливість, відкритість, порядність, справедливість, совісність, гідність, обов'язок, ощадливість, розумні потреби, дисциплінованість, самостійність, відповідальність.

Останніми роками в багатьох сім'ях проповідується релігійне виховання з його культом людського життя і смерті, з повагою до загальнолюдських цінностей, з безліччю таїнств, обрядів і заповідей (не убий, не вкради, будь шанобливим до старшого та ін.) Не має значення, на які основи моральних цінностей спираються батьки і їхні діти — християнську мораль чи загальноестетичні вчення. Важливо, щоб їх основою були загальнолюдські цінності.

*Фізичне виховання* повинне бути в сім'ї на першому місці. Не дарма кажуть: здорова сім'я — здорова нація, суспільство. Пріоритет здоров'я не може бути замінений ні на який інший. Здоровий спосіб життя стає основою фізичного виховання в сім'ї й містить у собі правильну організацію режиму дня, заняття фізичною культурою й спортом, загартовуванням і т. д.

*Розумове виховання* спрямоване на збагачення дітей новими знаннями, формування потреби в їх набутті, постійному відновленні. В основі інтелектуального виховання в сім'ї лежить розвиток пізнавальних інтересів, здібностей, задатків дітей, прищеплювання вмінь самостійно одержувати необхідну інформацію.

*Естетичне виховання* покликане дати дітям уявлення про те прекрасне, що існує в житті й мистецтві, сформувати естетичні поняття, смак та ідеали, розвинути творчі задатки й обдаруван-

ня в галузі мистецтва. Воно охоплює вивчення й залучення дітей до різних жанрів і видів мистецтва — літератури, музики, образотворчого мистецтва, кіно.

*Трудове виховання* в сім'ї закладає основ майбутнього життя дітей. Прищеплювання їм любові до праці, глибокого розуміння її значущості в створенні матеріального благополуччя кожної людини, навичок із самообслуговування, надання допомоги батькам вдома, на дачі, городі — усе це сприяє формуванню особистості, яка шанобливо ставиться до будь-якого виду праці - розумової чи фізичної.

Реалізація змісту сімейного виховання багато в чому залежить від характеру взаємин, закладених у сім'ї.

## **2. Взаємини батьків і дітей у сім'ї**

Сучасні сім'ї відрізняються одна від одної матеріальним добробутом, рівнем освіченості, кількістю дітей і т. д. Скільки сімей — стільки й особливостей виховання. Від того, в якій сім'ї живе дитина, залежить спрямованість і зміст її виховання.

Умовно сім'ї можна розділити на два типи: благополучні й неблагополучні. *Благополучна сім'я* — це сім'я, в якій відносини між її членами будуються на основі гуманності, любові, взаємоповаги, взаємодопомоги. До благополучних сімей можна віднести:

— *сім'ї, що поважають дітей*. Дітей у таких сім'ях люблять, шанобливо ставляться до їхньої думки, знають їх інтереси. Їхні стосунки з дорослими будуються на взаєморозумінні, порядності, відвертості, взаємоповазі. Дитина в такій сім'ї відчуває себе рівноправною;

— *чужі сім'ї*. Зовні відносини між батьками й дітьми благополучні, однак їм бракує теплоти, взаєморозуміння й взаємоповаги. Між батьками й дітьми існує певна дистанція. Більшість питань батьки вирішують самі, лише формально цікавлячись думкою дітей. Разом з тим дорослі заглиблюються в усі проблеми й турботи дітей, намагаються надати допомогу в їх розв'язанні. Діти поважають батьків, але їм не вистачає ініціативи;

— *матеріально орієнтовані сім'ї* — це сім'ї, де головне — достаток. Діти з раннього віку виховуються прагматиками, що вміють в усьому вбачати свою вигоду. Навіть навчання підпорядковане одній меті — вступити до престижного ВНЗ. Духовний світ батьків і дітей бідний. Найчастіше батьки зайняті здобуванням грошей, часу на спілкування з дітьми в них не вистачає. Брак спілкування, уваги, а іноді й поваги викликає в дітей почуття самотності й образи. Разом з тим, розуміючи, що батьки в цілому бажають їм найкращого, по-своєму піклуються про них, люблять, діти намагаються відповідати їм тим самим.

*Неблагополучна сім'я* — це сім'я, що з ряду причин втратила виховні можливості й характеризується антипедагогічними, аморальними умовами виховання дітей. До неблагополучних сімей відносять:

— *неповні сім'ї*. Як правило, дітей у такій сім'ї виховує мати. Зайнята зароблянням грошей, вона не може приділити дітям достатньої уваги, тому вони найчастіше залишені на самоті. Відсутність другого з батьків (частіше — чоловіка) позбавляє дитину, особливо хлопчика, повноцінного виховання;



— *ворожі сім'ї*. У таких сім'ях діти — ізгої, їх не люблять, не поважають, стежать за їхніми вчинками, карають. Спілкування з батьками негативне. Через відсутність взаєморозуміння, нелюбов один до одного в сім'ї часто виникають конфлікти;

— *антисоціальні сім'ї*. Батьки в таких сім'ях, як правило, алкоголіки, наркомани, ведуть аморальний спосіб життя: пиячать, крадуть, загрожують один одному, б'ються. Стосунки між батьками й дітьми найчастіше конфліктні. Аморальний спосіб життя батьків негативно впливає на свідомість і поведінку дітей;

— *сім'ї соціального ризику*. До них відносяться незахищені сім'ї, що потребують підтримки й допомоги з боку суспільства, держави. Це багатодітні, малозабезпечені сім'ї, з дітьми-інвалідами, батьками-інвалідами. З ряду причин вони не можуть повноцінно займатися вихованням дітей.

### **3. Причини неправильного виховання в сім'ї**

У сучасній сім'ї усе помітніше спостерігається криза. Науковці констатують, що нинішні молоді батьки не вміють виховувати власних дітей, а іноді усуваються від цього процесу. Причин цьому багато.

*Перша.* Низький матеріально-економічний рівень більшості сімей. В існуючих умовах батьки значну частину часу витрачають на здобування засобів до існування; серед населення великий рівень безробіття; низька заробітна платня. Ці й інші причини не сприяють створенню придатних умов для спілкування в сім'ї, бажанню займатися вихованням дітей.

*Друга.* Низька педагогічна культура батьків. Навіть маючи високий рівень освіти, більшість матерів і батьків мають слабе уявлення про виховання дітей.

*Третя.* Зменшення чисельності сім'ї. Якщо раніше молодим батькам допомагали старші, то в наш час таке спостерігається рідко. Молоді сім'ї намагаються проживати окремо, без батьків. Дітям не вистачає пещення й ніжності бабусі й дідуся; молодим батькам — поради, підказки старших.

*Четверта.* Внаслідок урбанізації суспільства підсилилася анонімність поведінки дітей. Якщо раніше в селі всі знали чия це дитина, як вона поводить, то в місті, особливо великому, дитині дуже легко "загубитися", а батькам набагато складніше дізнатися про коло її спілкування, поведінку.

*П'ята.* Високий відсоток розлучень. Наслідок цього ~- неповні сім'ї, де весь тягар і виховання, і матеріального забезпечення лягає на плечі матері.

*Шоста.* Збільшення розриву між сім'єю й школою. З ряду причин знизилася роль школи в наданні допомоги батькам у педагогічній освіті й безпосередньому вихованні дітей. Та й самі батьки не поспішають іти за порадою до вчителя, класного керівника.

*Сьома.* Підвищується рівень психологічної експлуатації. Нерідко хтось із членів сім'ї (частіше — дорослі) дозволяє собі емоційно розрядитися, переносячи на когось (дітей і інших членів сім'ї) злість і агресію, яка виникла на роботі або в транспорті.

Існують і інші причини, наприклад, авторитет батьків. Авторитет і особистий приклад батьків взаємозалежні й проявляються насамперед у повазі до дітей. Реальний авторитет, створений на правильній моральній основі, є для дітей джерелом упевненості, принциповості, чесності. Авторитет же, побудований на помилкових моральних положеннях і фальшивій основі, швидко руйнується й негативно впливає на виховання дітей у сім'ї.

А. С. Макаренко виділяє ряд помилкових батьківських авторитетів:

— "авторитет придушення" — вимагає сліпого несвідомого підпорядкування дітей. Діти ростуть заляканими, побоюються батьків і в той же час стають брехливими, жорстокими, агресивними;

\* — "авторитет відстані" - батьки, частіше — чоловік, намагаються бути "подалі" від дітей,

рідше бачитися з ними, а розмовляти тільки холодним, начальницьким тоном;

— "авторитет чванства" — батьки всіляко звеличують свої "виняткові" здібності, одночасно не «скуплячись на негативні характеристики своїх колег і сусідів;

— "авторитет педантизму" — батьки надають повсякденну, бюрократичну увагу дітям, фіксуючи їх кожний крок, за найменшу провину обов'язково карають;

— "авторитет резонерства" — батьки (а особливо бабусі й дідусі) обрушуються на дітей з необгрунтованими повчаннями, які зрештою так набридають дітям, що вони на них не реагують;

— "авторитет любові" — батьки, особливо матері й бабусі, безупинно говорять дітям ніжні слова, обсіпають їх поцілунками й пещеннями, що сприяє розвитку в них егоїзму;

— "авторитет доброти" — батьки поступливі, м'які, добрі до дітей, в усьому намагаються погоджуватися з ними й усе прощати;

— "авторитет дружби" — звичайно помилкової, при якій між батьками й дітьми встановлюється дружба до безмежжя. Діти в таких випадках ставляться до батьків як до своїх товаришів-однолітків і навіть можуть називати їх тільки по іменах;

— "авторитет підкупу" — батьки намагаються за все гарне, що роблять діти, робити їм подарунки, давати гроші. Поступово діти привчаються все робити тільки за яку-небудь платню.

#### **4. Методи виховання в сім'ї**

*Методи* виховання дітей у сім'ї — це способи (шляхи), за допомогою яких батьки впливають на свідомість і поведінку дітей.

До методів виховання в сім'ї відносять переконання (пояснення, навіювання, пораду), особистий приклад, заохочення (похвалу, подарунки), покарання (відмову від дружби, позбавлення задоволень, тілесні покарання), виховуючі ситуації.

*Засоби* вирішення виховних завдань у сім'ї дуже різноманітні: батьківський авторитет, домашній побут, духовний і моральний клімат сім'ї, праця, навчання, національні звичаї і традиції, громадська думка, засоби масової інформації, заняття фізичною культурою й спортом, свята і т. ін.

Вирішальний вплив на вибір методів, засобів і форм виховання в сім'ї чинить *педагогічна культура* батьків. Давно помічено, що в сім'ях інтелігенції, батьків з високим рівнем освіти діти завжди краще виховані.

Не менш важливий *особистий досвід* батьків, їх. *авторитет, особливості стосунків у сім'ї*. Якщо вони тісні й дружні, тоді найчастіше використовується метод заохочення (похвала, схвалення, подяка), а якщо холодні, відчужені, то переважають строгість і покарання. і

Відбір методів виховання залежить від *виховних пріоритетів батьків*; яких дітей вони хочуть виховати — слухняних, тих, що беззапереч-

но виконують усі розпорядження, чи самостійно мислячих, ініціативних.

Вибір методів залежить і від того, наскільки

батьки *знають* своїх дітей: їх інтереси, коло спілкування, схильності, захоплення, позитивні й негативні якості тощо.

## **5. Види і методи роботи з батьками учнів**

Успішна виховна робота з дітьми неможлива без постійного співробітництва школи і сім'ї, метою якого є узгодження, координування виховних впливів. В роботі з батьками вчитель спирається на батьківський колектив, вищим органом якого є батьківські збори. З найбільш активних і освічених батьків батьківські збори вибирають свій робочий орган – батьківський комітет. Батьківський комітет допомагає класному керівникові в проведенні різноманітної роботи: організації й проведенні свят, змагань, походів, екскурсій та ін.

Форми роботи з батьками:

- батьківські збори: організаційні, тематичні, збори-диспути, збори-практикуми, підсумкові збори, спрямовані на визначення загальної тактики виховання, батьківську освіту, обмін досвідом виховання;
- педагогічний лекторій, університет педагогічних знань, зустрічі з учителями, що працюють у класі, пропаганда педагогічної і методичної літератури, індивідуальні і групові консультації – все це сприяє підвищенню педагогічної культури батьків, ознайомлює їх з досягненнями психології, педагогіки навчання і виховання, дає сучасні санітарно-гігієнічні, анатомо-фізіологічні й інші знання, необхідні для повноцінного виховання в сім'ї;
- запрошення до школи батьків: їх інформують про успіхи учня, труднощі й невдачі, з'ясовують причини й мотиви зниження успішності, дисципліни; визначають методи педагогічної допомоги;
- відвідування батьків удома: спрямоване на вивчення сім'ї: її устрою, мікроклімату, характеру виховної роботи, наявність робочого місця в дитини, інформування про хід розвитку учня, прийняття спільних рішень, що сприяють успішному навчанню й вихованню дітей, та ін.;
- залучення батьків до організації й проведення регулярних і тимчасових занять з учнями в гуртках, секціях, факультативах, змаганнях, походах та інших заходах.

## **6.Спільна виховна робота школи й громадськості**

Останнім часом різко зменшилися контакти з підприємствами, установами, фабриками, які здійснювали шефство над школами. Це стосується не тільки надання матеріальної допомоги, а й зв'язку виробничих колективів з колективами шкіл. Однак є підприємства, які надають не тільки спонсорську допомогу, а й беруть участь у виховному процесі: їх працівники керують гуртками за інтересами, організують екскурсії на підприємства, допомагають у проведенні профорієнтаційної роботи, організації виробничої практики і т. д. Школа, у свою чергу, допомагає підприємству в підготовці й проведенні свят, концертів художньої самодіяльності, підвищенні педагогічної культури працівників підприємства (проведення педагогічних

десантів, батьківських рингів, клубів, шкіл та ін.). Шкільні колективи контактують з представниками органів міліції, юстиції, народними депутатами, установами додаткової освіти (музеями, театрами, бібліотеками і т. ін.). Зустрічі з представниками органів міліції (особливо з представниками в справах неповнолітніх) сприяють запобіганню правопорушень серед підлітків, виявленню їх причин і умов. Лекції, бесіди з працівниками ДАІ вчать дітей дотримуватися правил дорожнього руху, виховують дисциплінованість, організованість, формують правослужняну особистість. Зустрічі з працівниками медичних установ дають учням знання про різні захворювання та запобігання їм. Народні депутати допомагають школярам розібратися в політичних рухах, програмах різних партій. У театрах, бібліотеках, кінотеатрах та інших установах культури створюються гуртки, студії, хорові колективи, в яких беруть участь не тільки діти, а й їхні батьки. Спонсорство і добродійність, що проявляють установи культури й інші організації щодо виховання, полягає в організації свят, екскурсій, змагань, безкоштовного відвідування театру, цирку, виставок, концертів.

## Лекція 10. Моральне виховання учнів початкових класів.

### План

1. Завдання і зміст морального виховання молодших школярів.
2. Шляхи і засоби морального виховання

### Література.

1. Державна національна програма Освіта (Україна ХХІ ст.). - К.: Освіта, 1993.
2. Концепція національного виховання. – К.: Освіта, 1994.
3. Концепція безперервної системи національного виховання. – К.: Освіта, 1994.
4. Басюк, Н. Орієнтири вчителя у моральному вихованні молодших школярів. // Рідна школа.- 2007.- № 3.- С. 21 - 22.
5. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: шляхи реалізації. – К.:ІЗМН, 1996.
6. Бужина І.В. Гуманістичні відношення молодших школярів: сутність, досвід, закономірності. - Одеса: Маяк, 2001.
7. Ващенко Г. Виховний ідеал. - Полтава: Молодь, 2002.
8. Вишневський О. Концепція демократизації українського виховання // Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції. - К.: Школяр, 1997.
9. Волкова Н.П. Педагогіка. - К.: Академія, 2001.
10. Дашков А.А. Моральное воспитание в истории педагогики // Учитель - 2000 - №2 - С. 11-15.
11. Демиденко В.К. Деякі аспекти морального виховання: Практичний матеріал для керівників, вихователів, вчителів. – К.: ІЗМН, 1995.
12. Донцов А.В Психолого–педагогічні особливості формування ціннісних орієнтацій // Високі технології виховання. – Харків ІСДО, 1995.
13. Карагодін В.М. Проблема морального виховання у педагогічній думці IV-XI ст: Автореф. дис.канд.пед.н., (13.00.01) / Прикарпатський ун-т ім. В.Стефаника. - Івано-Франківськ, 1997. - 18 с.
14. Ковальчук І.В. Моральне виховання учнів українських шкіл (друга половина ХІХ-початок ХХ ст.). - Івано-Франківськ: Байда, 2002.

15. Кузь В.Г., Руденко Ю.Д. Основи національного виховання. Концептуальні положення. - К.: Освіта, 1996.
16. Максимов Н.М. Педагогика. - М.: Глобус, 2002.
17. Малахов В.А. Етика: Курс лекцій. - К.: Либідь, 1998.
18. Марьенко И.С. Нравственное становление личности школьника. - М.: Просвещение, 1985.
19. Матвієнко О.В. Моральне виховання молодших школярів у позаурочній та позашкільній діяльності. - К.: Молодь, 2000.
20. Степаненко Л.М. Моральне виховання учнів початкових класів шкіл-інтернатів засобами народної педагогіки: Автореф. ... дис. канд. пед. н. (13.00.01) / Ін-т проблем виховання АПН України. - К., 1999-19 с.
21. Чернуха А.М., Сухомойленко О.П. Виховання як спосіб формування та реалізації моральної культури людини // Проблеми філософії. Республіканський міжвідомчий науковий збірник. Культура, світогляд, гуманізм. - К.: Либідь, 1991. - Вип. 87. - С. 104-111.
22. Хоружа Л. Формуємо культуру поведінки молодших школярів / Л. Хоружа // Початкова школа. - 2007. - № 2. - С. 52 - 57.
23. Щуркова Н.Е. Воспитание: новый взгляд с позиции культуры. - М.: Педагогический поиск, 1996.
24. Южевич В. Моральне виховання в школі і поза нею. // Родина і школа. - 1999. - № 3. - С. 19 - 22.
25. Яровська О. Як виховати високоморальну особистість // Родина і школа. - 2000. - № 8. - С. 29 - 32.

### **1. Завдання і зміст морального виховання молодших школярів.**

Моральне виховання - це цілеспрямований, організований процес формування моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок моральної поведінки. Основою морального виховання є *етика* — наука про мораль, її природу, структуру, особливості поведінки й розвитку моральних норм, взаємин між людьми в суспільстві.

*Мета* морального виховання — формування моральної культури особистості.

*Завдання* морального виховання:



—формувати моральну свідомість (здійснюється шляхом моральної освіти, що дає уявлення про моральні норми, принципи, ідеали; впливає на формування понять, оцінок, суджень і переконань; сприяє моральному самовихованню особистості);

—формувати моральну поведінку (послуговування моральними нормами, принципами, правилами поведінки в школі й повсякденному житті);

— виховувати моральні звички: сумлінно виконувати громадські, трудові, сімейні обов'язки; виховувати свідому дисципліну й культуру поведінки; культуру спілкування, культуру зовнішності, культуру мовлення, побутову культуру;

— формувати моральні почуття (емоційне ставлення особистості до різних учинків);

— формувати єдність і взаємозв'язок моральної свідомості й поведінки особистості.

В основі змісту морального виховання лежать загальнолюдські морально-духовні цінності. Загальнолюдські морально-духовні цінності — це набуті попередніми поколіннями незалежно від расової, національної чи релігійної приналежності морально-духовні надбання, які визначають основу поведінки і життєдіяльності окремої людини або певних спільнот.

Національні моральні цінності — це історично зумовлені і створені народом погляди, переконання, ідеали, традиції, звичаї, обряди, практичні дії, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях, але вирізняють певні національні прояви, своєрідності у поведінці і є основою соціальної діяльності людей певної етнічної групи.

Наприклад, у християнському світі загальнолюдські цінності виокремлені у Біблії як Заповіді Божі: "Шануй свого батька та матір

свою... Не вбивай! Не чини перелюбу! Не кради! Не свідчи неправдиво проти ближнього свого! Не бажай жони ближнього свого, і не бажай дому ближнього свого, ані поля, ані раба його, ані невільника його, ані осла його, ані всього, що є в ближнього твого!" та ін.

На основі загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей можна окреслити коло якостей особистості, які становлять зміст морального виховання. Це гуманність, доброта, чесність, працелюбність, повага до батьків, людей взагалі, чуйність, милосердя, дисциплінованість, совісність, доброзичливість, національна гідність, скромність, справедливість, почуття колективізму, інтелігентність, почуття патріотизму, інтернаціоналізму, материнства.

Провідні якості моральності формуються в ранньому дитячому віці на основі так званого "соціального успадкування". Вирішальну роль у цьому процесі мають відіграти батьки: їх власна поведінка на засадах високої моральності, цілеспрямований вплив на особистість дитини і закладають основи моральних чеснот особистості. Можна навіть визначити своєрідний кодекс моральних добродійностей дитини дошкільного віку, які є аксіоматичними засадами цивілізації.

1. Не вбивай нічого живого.
2. Не кради.
3. Не зраджуй: ти завжди відповідальний за тих, кого наблизив до себе.
4. Уникай неправди, не свідчи на когось брехливо.
5. Люби і шануй батьків своїх.
6. Прагни сумлінно працювати.
7. Будь милосердним, з повагою стався до інших, намагай допомагати їм.
8. Бережливо стався до навколишнього природного світу.
9. Остерігайся шкідливих звичок.

10. Стався до інших так, як хотів би, аби ставилися до тебе.

В.О. Сухомлинський, розвиваючи ідеї загальнолюдських моральних цінностей як основи формування духовності людини, визначив своєрідну програму морального виховання школярів.

1. Ти живеш серед людей, не забувай, що кожен твій вчинок, кожне твоє бажання позначається на людях, що тебе оточують. Знай, що є межа між тим, що тобі хочеться, і тим, що можна. Перевіряй свої вчинки, запитуючи сам себе: чи не робиш ти зла, незручності людям? Роби все так, щоб людям, які тебе оточують, було добре.

2. Ти користуєшся благами, створеними іншими людьми. Люди дають тобі щастя дитинства. Плати їм за це добром.

3. Усі блага і радощі життя створюються працею. Без праці не можна чесно жити. Народ вчить: хто не працює, той не їсть. Назавжди запам'ятай цю заповідь. Нероба, дармоїд — це трутень, що пожирає мед працюючих бджіл. Навчання — твоя перша праця. Йдучи до школи, ти йдеш на роботу.

4. Будь добрим і чуйним до людей. Допмагай слабким і беззахисним. Допмагай товаришу в біді. Не завдавай людям прикrostі. Поважай і шануй матір і батька — вони дали тобі життя, вони виховують тебе, вони хочуть, щоб ти став чесним громадянином, людиною з добрим серцем і чистою душею.

5. Не будь байдужим до зла. Борись проти зла, обману, несправедливості. Будь непримиренним до того, хто прагне жити за рахунок інших людей, завдає лиха іншим людям, обкрадає суспільство.

Моральне виховання характеризують поняття: мораль, моральний ідеал, моральний кодекс, моральні норми, моральні переконання, почутті та якості. Мораль — система ідей, принципів, законів, норм і правил поведінки та діяльності, які регулюють гуманні стосунки між

людьми. Мораль виконує пізнавальну, оціночну, виховну функції, а її складовими є моральна свідомість, моральна діяльність, моральні відносини. Норми і принципи моралі, моральні ідеали та почуття становлять систему моралі, яка складає основу, життєву позицію особистості.

Моральний ідеал — образ, що втілює в собі найвищі моральні якості, є взірцем, до якого слід прагнути.

Моральна норма — вимога, яка визначає обов'язки людини щодо навколишнього світу, конкретні зразки, які орієнтують поведінку особистості, дають змогу оцінювати й контролювати її

Сукупність моральних норм утворює моральний кодекс.

Моральність — втілення у практичній діяльності людей моральних переконань, моральних ідеалів, норм, почуттів та принципів.

Моральні переконання — стійкі, свідомі моральні уявлення людини (норми, принципи, ідеали), відповідно до яких вона вважає за потрібне діяти так і не інакше.

Моральні почуття — стійкі переживання у свідомості людини, які є основою її вольових реакцій в різних ситуаціях, її суб'єктивне ставлення до себе, інших людей, окремих явищ суспільного життя, суспільства загалом. Моральні якості — типові риси поведінки особистості.

Дисциплінованість, організованість — суттєві ознаки моральної вихованості та культури людини. Основою дисципліни є поєднання методів переконання з метою формування свідомості і розумної вимогливості. Це суттєва передумова для опанування вмінням і звичками моральної поведінки. Основні якості моральності формуються в ранньому дитинстві.

Свідома дисципліна виявляється в суворому, неухильному виконанні суспільних принципів і норм поведінки, ґрунтується на почутті обов'язку та відповідальності.

Обов'язок — усвідомлення особистістю громадських і моральних вимог.

Відповідальність — якість особистості, що характеризується прагненням і вмінням оцінювати свою поведінку з точки зору користі або шкоди для суспільства, порівнювати свої вчинки з суспільними нормами, законами.

У вихованні свідомої дисципліни, почуття обов'язку і відповідальності важливою є спільна робота вчителів і вихователів, спрямована на засвоєння учнями правил поведінки в школі, їх прав та обов'язків, формування в них потреби постійно дотримуватися їх, створення оптимальних умов для свідомої діяльності, а головне — постійний тактовний контроль за поведінкою учнів, чіткі та безкомпромісні, але доброзичливі вимоги.

## **2. Шляхи і засоби морального виховання**

Проблеми морального виховання мають бути головною турботою кожної людини зокрема і всієї спільноти в цілому. З погляду актуальності цих проблем необхідно використовувати різноманітні шляхи і засоби, які можуть впливати на процес морального становлення. Тут слушною є думка, що виховання здійснюється на кожному квадратному метрі педагогічної площі. Все ж можна виокремити такі шляхи розв'язання завдань морального виховання.

1. Життєдіяльність сім'ї, цілеспрямований вплив її на формування моральних цінностей дитини впродовж життя батьків. Аби сім'я ефективно виконувала свої функції виховання моральності, потрібна достатня психолого-педагогічна культура батьків.
2. Педагогічна діяльність дошкільних виховних закладів.
3. Освітньо-виховна діяльність загальноосвітніх навчально-виховних закладів (шкіл, ліцеїв, гімназій, колегіумів).
4. Діяльність професійних навчально-виховних закладів (професійно-технічних училищ, вищих навчальних закладів).
5. Функціонування засобів масової інформації (радіо, телебачення, кіно, газет, журналів, художньої літератури та ін.).
6. Діяльність мистецьких організацій (театрів, музеїв, консерваторій, клубів, будинків культури, кінотеатрів та ін.).
7. Соціально-виробнича діяльність громадян на підприємствах, в організаціях.

Головна проблема щодо використання названих шляхів розв'язання завдань морального виховання — цілеспрямованість, єдність та узгодженість дій усіх соціальних інституцій, я мають вплив на особистість.

В арсеналі соціальних інститутів, діяльність яких спрямована на формування моральних якостей вихованців, є величезна кількість засобів, що безпосередньо впливають на моральне становлення особистості. До них, у першу чергу, варто віднести соціальну діяльність батьків, побут сім'ї, книги, газети, журнали, кіно, телевізійні передачі, природне середовище, надбання народної педагогіки, національні звичаї, традиції, обряди, мову, усну народну творчість, засоби мистецтва (пісні, музичні твори, картини, скульптуру, архітектура), зміст навчальних дисциплін та ін.

## Лекція 11. Естетичне виховання в початковій школі

### План.

1. Завдання і зміст естетичного виховання у початковій школі.
2. Шляхи і засоби естетичного виховання молодших школярів.

### Література

1. Бутенко В. Г. Педагогічні і інновації в естетичному вихованні учнівської молоді // Проблеми освіти: Наук, метод, зб. - К., 1998. - Вип. 14. - С. 195-201.
2. Дсм'янчук О. Н. Психолого-педагогічні проблеми естетичного виховання учнівської молоді. - К.: Наукова думка, 1994. - 62 с.
3. Концепція естетичного виховання учнівської молоді в умовах відродження української національної культури // Інформ. зб. М-ва освіти України.-1992.- №5.-С.2-10.
4. Концепція єдиної системи естетичного виховання у загальноосвітніх школах України // Мистецтво та освіта.-1998.- №1. -С.2-6.
5. Концепція національного художнього виховання дітей, учнівської та студентської молоді в умовах відродження української національної культури // Освіта.- 1995.- 6 верес.
6. Белкіна Е. Виховання мистецтвом // Мистецтво та освіта.- 2001.- №2.-С.36-38.
7. Волошина Н.Й. З теоретичних засад естетичного виховання учнів засобами мистецтва слова // Педагогіка і психологія.- 1996.- №3.- С.9-18.
8. Гіптерс З. Мистецтво як засіб художньо-естетичного виховання // Рід. шк.- 2001.-№9.-С60.

9. Колесник О. Втілюючи програму естетичного виховання // Рід. шк.-1997.- №6.-С.67-68.
10. Лященко М.П. Сучасні зарубіжні концепції естетичного виховання // Педагогіка і психологія.- 1996.- №2.- С. 171-178.
11. Оніщенко О. Естетичне виховання : історичні традиції та сучасність // Мистецтво та освіта.- 1998.- №3.- С.2-6.
12. Рагозіна В. Особистісно-зорієнтований підхід до діагностики розвитку учнів у процесі художньо-естетичного виховання // Рід. шк.- 2001.- №1.-С.50.

### **1. Завдання і зміст естетичного виховання у початковій школі.**

Естетика - наука про прекрасне. **Естетичне виховання** — цілеспрямований, організований процес формування естетичних понять, оцінок, суджень, смаків, здатностей сприймати й творити життя за законами краси.

*Мета* естетичного виховання — формувати естетичну культуру особистості.

Основні *завдання* естетичного виховання:

- оволодіти естетичними знаннями;
- формувати й розвивати естетичне сприйняття; \_
- формувати естетичні погляди і смаки;
- розвивати творчі здібності, художньо-естетичні вміння;
- формувати естетичне ставлення до навколишньої дійсності (природи, праці, людських відносин);
- формувати готовність творити і вносити прекрасне в життя; — розвивати емоційну сферу.



Отже, **естетична культура** передбачає сформованість у людини естетичних знань, смаків, ідеалів, розвиток здібностей до естетичного сприймання явищ дійсності, творів мистецтва, потреби створювати і зберігати прекрасне. Її рівень виявляється в першу чергу в розвитку всіх компонентів естетичної свідомості, а також у розвитку умінь і навичок активної перетворюючої діяльності в мистецтві, побуті, праці, людських взаєминах.

**Естетична свідомість** - форма суспільної свідомості, яка є художньо-емоційним освоєнням дійсності. Її структура включає:

1. Естетичне сприйняття - початковий момент у формуванні естетичного ставлення до дійсності, що виявляється у спостережливості, здібності помічати прекрасне і звертати на нього увагу.

2. Естетичне почуття - почуття насолоди, які виникають у процесі сприйняття прекрасного.

3. Естетичне судження передає ставлення особистості до певного об'єкта чи явища. Починаючи з несміливих і часто безпідставних «добре», «погано», «подобається», «не подобається», оцінки поступово набувають більш визначений характер, що дозволяє говорити про здатність людини правильно розуміти і оцінювати прекрасне. Найбільш повна і закінчена форма естетичного судження знаходить вияв в естетичному ідеалі.

4. Естетичний ідеал — це основний зразок, з позицій якого людина оцінює навколишню дійсність, людей, їх вчинки. Естетичний ідеал відображає уявлення людини про красу, тобто це мета, до досягнення якої прагне людина, і разом з тим це основний критерій, з позицій якого оцінюється навколишня дійсність, особистість людини, її поведінка, вчинки.

5. На базі конкретних естетичних знань, сприйняття, почуття, ідеалів,

суджень і понять формується естетичний смак, під яким розуміємо стійке емоційно-оцінне ставлення людини до прекрасного, що носить вибірковий характер. У відповідності з особливостями розвитку і виховання у кожної людини виробляється свій особистий смак в тій чи іншій галузі (коли говорять про ту чи іншу людину, що вона зі смаком одягнута, що має свій смак у музиці, літературі, образотворчому мистецтві та ін.). Завдання школи — виховання людини, яка б не намагалась сліпо слідувати моді, а вміла б свідомо брати з неї все краще, що найбільше відповідає ідеалам краси, потребам і нахилам конкретної особистості. Естетичний смак називають «органом духовної культури» людини, тому що він дозволяє людині відрізнити справжню красу від фальшивої красивості, бачити несмак у мистецтві, житті.

Естетична діяльність, виховання людей, здатних правильно розуміти прекрасне і жити за законами краси, — мета естетичного виховання. Тому естетична діяльність — важливий компонент змісту естетичної культури особистості. Це може бути діяльність, яка спрямована на:

- організацію естетики середовища, в якому живе, вчиться, працює, відпочиває людина;
- розвиток творчих здібностей особистості в галузі музики, образотворчого мистецтва, літератури, театральних занять, уяви, образного мислення, фантазії;
- пропаганду мистецтва, естетичних ідеалів (концертна, лекторська діяльність та ін.);
- самоосвіту та самовиховання з метою духовно-естетичного збагачення особистості.

Загальною умовою успішної реалізації змісту виховання є оволодіння учнями основами естетичних знань, що сприяють і сприйняттю, й оцінці

прекрасного в навколишній дійсності, становленню естетичних ідеалів і смаків, а також оволодіння тими вміннями і навичками, що дозволяють здійснювати естетичну, зокрема художньо-творчу діяльність.

## **2. Шляхи і засоби естетичного виховання молодших школярів**

Виділимо найбільш суттєві напрями естетичного виховання:

1. Оволодіння естетичними *знаннями* в процесі *вивчення навчальних предметів*. «У будь-якій науці, — зазначає К.Д. Ушинський, — більше чи менше існує естетичний елемент, передачу якого учням повинен мати на увазі наставник».
2. Особливе навантаження лежить на предметах художнього циклу: музиці, живописі, літературі. їх завдання - розвивати образне мислення, забезпечувати розуміння школярами прекрасного, виховання естетичного ставлення до дійсності, включення дітей в художню діяльність.
3. Великі можливості в формуванні естетичної культури школярів мають факультативи, гуртки любителів живопису, музики, літератури, шкільні лялькові театри, драмгуртки, конкурси, огляди, олімпіади та ін.
4. Основи формування естетичної культури з раннього дитинства закладаються в сім'ї.
5. Школа повинна спонукати дітей до естетичного самовиховання.

Основні *засоби* естетичного виховання: природа, праця, мистецтво, література, музика, кіно.

*Природа*. Впливає на розвиток естетичних почуттів. Багатство природи, її краса, досконалість і гармонія форм сприяють вихованню в

школярів почуття прекрасного, піднесеного, потреби дбайливого ставлення до неї.

*Праця.* Естетичний початок закладений у праці, діяльності людини. Правильно організована праця спричиняє прчуття задоволення, піднесення, облагороджує, приносить естетичну насолоду. Гармонія фізичних рухів породжує внутрішню духову красу.

Чимало естетичних вражень дає *навчальна* праця. Логіка доказу теореми, гарне словосполучення тощо викликають у школярів радість пізнання.

*Література.* Сприяє вихованню художнього смаку, заохочує до естетичної діяльності. Читання високомистецьких здобутків, декламування віршів, байок впливає на розвиток емоційної сфери учнів, розвиває естетичний смак, збагачує особистий досвід.

*Музика.* Вивчення основ музичної грамоти, прослуховування музики різних жанрів і стилів, читання музичної літератури, участь у хорі, гра на музичних інструментах забезпечують переживання ліричних почуттів, розвивають музичний слух, пам'ять, почуття ритму, гармонію, співочі навички, художній смак.

*Образотворче мистецтво.* Вивчення основ образотворчої грамоти, уміння послуговуватися виражальними засобами малюнка, ліплення, живопису, декоративно-ужиткового мистецтва, знання засобів художньої виразності (кольори, лінії, об'єм, пропорції та ін.) розвиває в школяра художнє мислення, творчу уяву, образотворчі здібності.

Кіно-, відео- і телефільми займають важливе місце в естетичному вихованні школярів. Головне — навчити їх правильно дивитися й розуміти фільми, розповісти про роботу сценариста, постановника, режисера і т. д. — тобто йдеться про формування культури сприйняття фільму.

## **Лекція 12 . Трудове та економічне виховання молодших школярів.**

### План.

1. Сутність і завдання трудового виховання молодших школярів.
2. Форми і методи організації трудового виховання в початковій школі.
3. Профорієнтаційна робота в початковій школі та її основні види.
4. Економічне виховання молодших школярів.

### Література

1. Бех І.Д. Праця — головний вихователь школярів: Психологічний аспект трудового виховання молодших школярів. — Київ: т
2. Державна національна програма «Освіта» (Україна -во «Знання», УРСР. — 1983. — 32 с. (Серія VII; Педагогіка. — №> 9). XXI ст.). — К., 1994.
3. Концепція національного виховання // Освіта. — 1994. — 26 жовтня.
4. Макаренко Л.С. Лекції про виховання дітей //Твори: в 7-ми т. — Т. 4. - К., 1954.
5. Сухолтииський В.О. Павлиська середня школа // Вибрані твори: в 5-ти т. - Т. 4. -К., 1997.
6. Ушинський К.Д. Праця в її психічному і виховному значенні // Вибрані педагогічні твори. В 2-х т/ — Т. 1; — К., 1933.

### **1. Сутність і завдання трудового виховання молодших школярів.**

Трудове **виховання** — це цілеспрямований процес формування свідомого ставлення до праці, прищеплювання вмінь і навичок активної трудової діяльності.

Основні *завдання* трудового виховання: .

- формувати психологічну готовність до праці,

- формувати працьовитість, свідоме, творче й відповідальне ставлення до праці;
- формувати трудові вміння і навички, культуру розумової й фізичної праці;
- готувати учнів до виконання необхідних і доступних видів професійної діяльності;
- готувати до вибору професії.

В Концепції національного виховання в Україні, зокрема, відзначено основні виховні завдання трудового виховання:

- а) *в сім'ї та родині* - залучення дитини до спільної з дорослими діяльності, розвиток творчої працелюбної особистості, спрямування її зусиль на турботу про навколишнє середовище. Виховання дітей як цивілізованих господарів та підготовка їх до життя в умовах ринкових відносин;
- б) *в дитячих дошкільних закладах* - започаткування основ трудового виховання, виховання поваги і любові до батьків, родини, Батьківщини, людей праці;
- в) *в загальноосвітній школі*- вироблення свідомого ставлення до праці, розвиток потреби в творчій праці, діловитості, підприємництва та ін.

*Принципи* трудового виховання:

- єдність трудового виховання й загального розвитку - морального, інтелектуального, естетичного, фізичного;
- розкриття, виявлення, розвиток індивідуальності в праці; -висока моральність праці, її суспільно корисна спрямованість;
- раннє залучення до продуктивної праці;
- різноманітність видів праці, її творчий характер;
- посиленість трудової діяльності. (Сухомлинський В.Є.)

Найпомітніший внесок у розробку проблем трудового виховання внесли Я.А. Коменський, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И.Г. Песталоцці, А. Ссн-Сімон,.

Ш. Фур'є, Г. Найнемітпійий-внешк-у розробку проблем трудового виховання внесли ЯЛ. Кершенштейнер, К. Ушинський, А. Макаренко, В.

Сухомлинський, П. Атутов, М. Болдирєв, М. Гончаров, Б. Лихачов, І. Мар'єнко.

## **2. Форми організації трудового виховання в початковій школі.**

1. Основний вид трудової діяльності школярів — це їх **навчальна праця**. Ще К.Д. Ушинський відзначав, що навчання — найскладніша праця, яка забезпечує формування особистості, дає їжу для розуму і душі, формує характер, розвиває здібності.

2. **Трудове навчання** є складовою частиною трудового виховання і означає процес навчання і вироблення у школярів умінь і навичок виконання тих чи інших трудових дій і операцій, бо праця є таким видом діяльності, в процесі якої:

— відбувається розумовий розвиток (дозволяє застосовувати набуті знання на практиці, поповнювати новою інформацією, перевіряти її достовірність та ін.);

— фізичний розвиток особистості;

— учні набувають конкретного морального досвіду, усвідомлюють моральні норми; засвоюють вироблені віками критерії краси людських стосунків, предметів, речей і ін.;

— учень вступає в різноманітні стосунки, які сприяють розвитку особистості.

Вже в початкових класах учні набувають навичок роботи з папером, картоном, пластиліном, природними матеріалами. Вони беруть участь у вирощуванні сільськогосподарських рослин на шкільній ділянці, доглядають домашніх тварин, квіти, ремонтують наочні посібники, виготовляють корисні речі, подарунки, іграшки для молодших дітей. Все це сприяє: формуванню працелюбності, умінь і бажання працювати, створювати речі своїми руками, розвитку інтересів, організації корисних занять у вільний час.

Підлітки здійснюють обробку металів, дерева, практично знайомляться з основами електроніки, графічної грамоти, виконують нескладні замовлення підприємств, а старші підлітки працюють в учнівських виробничих бригадах,

трудоу об'єднаннях, у шкільному господарстві, де набувають досвіду трудового виховання.

Старшокласники безпосередньо включаються в продуктивну працю на базі учнівських виробничих бригад, кооперативних об'єднань тощо,

**3. Суспільно корисна праця**, яка не спрямована безпосередньо на створення матеріальних цінностей, а припускає участь школярів у справах, що приносять користь навколишнім людям (озеленення вулиць, збір лікарської сировини, виготовлення годівниць для птахів, шефство над молодшими, допомога старим, збір вторинної сировини та ін.)- Ця праця характеризується добровільністю її виконання школярами, урахуванням інтересів, здібностей, можливостей дітей. Вона сприяє укріпленню зв'язку школи з життям дітей і дорослих, формує високі соціальні мотиви. Глибина мотивів визначається змістом праці, віком школярів. Суспільно корисна праця приносить, як правило, задоволення учням, викликає у них радість, сприяє формуванню позитивного ставлення до праці і людей праці, певних навичок праці

**4. Продуктивна праця**, яка спрямована на створення матеріальних цінностей, коли учень безпосередньо включається в систему виробничих відносин (робота в цехах підприємств, виконання сільськогосподарських робіт).

**5. Самообслуговування** — це вид праці, який входить в життя з дитячих років. Самообслуговування школярів передбачає догляд за своїми речами, прибирання шкільних приміщень, участь у поточному ремонті меблів, догляд за рослинами, ремонт побутових приладів, тобто це важлива ланка трудового виховання, яке повинно здійснюватись у школи і в сім'ї. В умовах школи при самообслуговуванні виникають прекрасні умови для діяльності учнівського самоврядування.

Вивчення робіт В.О. Сухомлинського дозволяє виділити такі види праці: праця навчальна і виробнича; праця короткочасна і довгочасна; праця платна і безплатна; праця ручна і механізована; праця в майстерні і праця в полі; праця індивідуальна і колективна.



Загальноосвітні предмети сприяють формуванню в учнів знання наукових основ сучасного виробництва, про провідні напрями його інтенсифікації, трудової діяльності. Це в значній мірі досягається завдяки здійсненню політехнічного принципу навчання.

Трудове виховання та профорієнтація в процесі вивчення основ наук здійснюється з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей і можливостей учнів. У молодшому шкільному віці велика увага приділяється вихованню дисциплінованості, працелюбства, колективізму та інших соціально значимих якостей трудівника; в підлітковому віці ця робота доповнюється формуванням в учнів стійкого мотиву приносити користь суспільству своєю працею, усвідомлення того, що праця - це джерело всіх матеріальних і духовних багатств людини і суспільства; в старшому віці наголос робиться на формування якостей особистості, що характеризують морально-психологічну і практичну готовність до праці в майбутньому.

Трудове виховання і професійна освіта об'єднані в шкільному навчанні в технології, що містять у собі трудове навчання, виробничі технології, основи виробництва, інформатики. На вивчення технологій у 1-IX класах відводиться по 2 години на тиждень, а в X-XI класах - 3 години на тиждень. В результаті вивчення вищеназваних дисциплін учні набувають знання про предмети, засоби і процеси праці, засвоюють практичні уміння і навички, необхідні для виконання продуктивної праці в певній галузі, розвивають своє мислення та індивідуальні якості, що сприяють залученню до трудової діяльності.

### **3. Профорієнтаційна робота в початковій школі та її основні види.**

Кризовий стан нашого суспільства болісно позначився на трудовому вихованні і трудовій моралі молодого покоління. Останнім часом різко знизився рівень трудової зацікавленості молоді. Сьогодні близько 10% молодих людей поповнюють сферу матеріального виробництва, 30% - сферу посередницької фінансової діяльності та торгівлі, 15% - сферу так званої нерегламентованої зайнятості. Близько 20% стають на шлях

неробства, наркоманії, проституції, шахрайст-ва. Кожна четверта молода людина, котра має середню освіту, не працює і не вчиться. Кожний шостий фахівець з вищою освітою не може знайти собі роботи за фахом. Серед фахівців із середньою спеціальною освітою не працює кожний п'ятий. Найбільшою повагою та привабливістю для молоді користуються підприємства спільної з іноземним капіталом форми власності та приватні підприємства.

У процесі формування ринкових відносин змінюється трудова етика, а саме:

1) руйнуються стереотипи про неприпустимість найманої праці, хоча ця теза минулої трудової моралі та соціальної етики долається з великим опором з боку традиційної свідомості;

2) відходить у минуле один з постулатів колишньої моралі - існування за рахунок нетрудових доходів аморальне; за даними соціологічних спостережень, нині значна частина респондентів вважає, що громадяни країни можуть жити за рахунок відсотків на вкладений капітал, дивідендів від придбаних акцій, отриманої спадщини;

3) зміцнюється орієнтація на нетрадиційні для нашого суспільства цінності, зокрема на приватну справу, сферу малого підприємництва.

Привабливими з цього приводу є не тільки можливості матеріального характеру, а й свобода самоорганізації, творчості, незалежності.

Отже, проблема профорієнтації учнів за сучасних умов надзвичайно складна, вона обумовлена ідеологічними, еоціально-політичними і економічними факторами.

*Професійна орієнтація школярів* - це комплекс психолого-педагогічних, медичних та організаційних заходів щодо надання допомоги школярам у виборі професії.

Профорієнтаційна робота в школі включає: **Профінформація**. Головна її функція — ознайомлення школярів з різними галузями господарства, масовими професіями, з тими вимогами, які ставить конкретна професія, тобто професійна освіта. Щоб мати уявлення про професію, учень повинен знати:

- історію її виникнення і розвитку (по можливості);
- місце даної професії серед інших у певній галузі: попит на неї в місті, районі, області, в сільській місцевості, перспективи її розвитку;
- зміст; технологію, матеріали, з якими пов'язана професія, продукцію;
- які знання, уміння, навички необхідні робітнику конкретної професії, значення загальноосвітньої підготовки в оволодінні професією;
- умови роботи, характерні труднощі;
- вимоги професії до фізичного розвитку, стану здоров'я, пам'яті, уваги, швидкості реакції та ін.;
- про відпустку, охорону праці, заробітну' плату;
- про можливості для творчості, підвищення кваліфікації, продовження навчання;
- де можна отримати професію.

Профінформаційна робота здійснюється перш за все в навчальному процесі. Особлива роль належить спеціальним інтегративним курсам: «Людина. Праця. Професія», «Професійна кар'єра»<sup>1</sup>. В них вміщено відомості про психологічні ресурси особистості, про світ сучасної професійної праці, розкрито способи адаптації до своєї майбутньої професії в нових соціально-економічних умовах, можливості працевлаштування тощо.

Професійна освіта здійснюється і в процесі вивчення школярами основ наук, економічної, трудової підготовки.

Професійній інформації сприяє і організація позашкільної і позаклаєної роботи (екскурсії на підприємства, лекції, бесіди, конференції: тематичні вечори, перегляд і обговорення фільмів, зустрічі, диспути, олімпіади, конкурси, вікторини, захист рефератів про професії; участь у гуртках, трудових шкільних об'єднаннях, факультативах), де здійснюється розвиток інтересів, нахилів, здібностей особистості.

**Профконсультація** припускає допомогу школяреві у виборі сфери діяльності та конкретної професії в залежності від його здібностей, інтересів, фізичних даних, та ін.

Профконсультаційна робота вимагає глибокого вивчення школярів: інтересу до навчальних предметів, видів діяльності, професій; рівнів активності в позаурочній роботі; моральних якостей (дисциплінованості, працелюбності, відповідальності), здібностей *A* \*

**Професійна діагностика** - система психолого-педагогічних, медичних методів, спрямованих на виявлення особистісних якостей школяра, його відповідності обраній професії.

**Профвнбір** — це рішення школяра про вибір професії на основі ознайомлення з її особливостями й своїми індивідуальними. Мотиви вибору професії різноманітні:

- а) соціальні мотиви, які виявляються в прагненні своєю працею сприяти суспільному процесу;
- б) моральні мотиви виявляються в прагненні своєю працею допомогти людям, рідним, близьким;
- в) естетичні мотиви, які виявляються в прагненні юнаків і дівчат до естетики праці, її краси, гармонії;
- г) пізнавальні мотиви, які характеризуються прагненням школярів до оволодіння спеціальними знаннями, до проникнення в сутність творчої діяльності з обраної професії, до ознайомлення зі змістом конкретної праці;
- д) творчі мотиви виражають бажання вибрати ту чи іншу професію, в силу можливості бути оригінальним, здійснювати наукові відкриття;

є) престижні матеріальні мотиви виражають прагнення юнаків і дівчат до оволодіння професією високооплачуваною, яка дозволяє досягти значного становища в суспільстві.

На формування мотивів вибору професії впливають різноманітні фактори:

- сфера дружніх відносин;
- засоби масової інформації; художня та наукова література;
- педагогічний колектив: класний керівник, учитель, дирекція;
- сім'я, близькі, родичі та ін.

**Соціально-професійна адаптація** школярів передбачає не тільки озброєння учнів теоретичними знаннями про способи, які забезпечують пристосування людини до змін оточуючих умов конкретної професійної праці, алЧ) і створення реальних ситуацій, які дозволяють застосовувати знання на практиці (певний тренінг). Це можуть бути ділові ігри, ситуації вибору, аналіз екстремальних ситуацій та ін. По можливості необхідна безпосередня участь школярів у професійній діяльності.

#### **4. Економічне виховання молодших школярів.**

Економічне виховання є невід'ємним компонентом підготовки школярів до трудової діяльності. *Економічне виховання* - організована педагогічна діяльність, спрямована на формування економічної культури учнів. Воно передбачає:

- економічну освіту, оволодіння економічною грамотою, формування життєвих уявлень школярів про власність, ринкову економіку;
- оволодіння основами моральної поведінки в конкретній діяльності;
- виховання якостей бережливих хазяїв, дбайливого ставлення до матеріальних цінностей, природи, шкільного майна, бережливості у використанні енергетичних джерел, продуктів харчування, тобто конкурентоздатної особистості.

Важливим компонентом економічної культури є *економічна свідомість* — знання основних законів розвитку ринкової економіки, підвищення ефективності виробництва, перебудови його структури, вдосконалення ви-

робничих відносин, системи управління та методів господарювання.. В умовах економічних реформ формування економічної свідомості підростаючого покоління стає загальним і обов'язковим.

Складником економічної свідомості є *економічне мислення* — здатність до осмислення явищ економічного життя з урахуванням досягнень науки і техніки. Воно сприяє творчому розв'язанню особистістю економічних проблем, конкретних трудових завдань.

Економічна культура передбачає і формування у школярів певних моральних та ділових якостей, необхідних для їх майбутньої трудової діяльності; суспільної активності, підприємливості, ініціативності, господарського, бережливого ставлення до суспільного добра, раціоналізаторських здібностей, відповідальності, прагнення до рентабельності, оновлення технологічних процесів і обладнання, продуктивності праці, високої якості продукції, особистого успіху й добробуту'.

Особлива актуальність економічного виховання зумовлена тим, що кожна людина стикається з проблемами економіки у професійній діяльності і в особистому житті. Школяр як майбутній працівник має оволодіти такими економічними навичками; планування і організації своєї праці; виконання професійних обов'язків, трудових завдань згідно зі встановленими економічними та іншими нормативами; оцінки результатів своєї праці за відповідними критеріями; пошуку шляхів підвищення ефективності своєї праці. Економічна діяльність у сфері особистого життя передбачає: планування та організацію особистого бюджету, доходів і витрат сім'ї; економічно обгрунтовану оцінку товарів, які купують для особистого користування, їх раціональне використання; розумне ставлення до свого здоров'я, режиму і способу життя, використання вільного часу та ін. Кожен громадянин як морально вихована людина повинен бережливо і по-господарському ставитися до природи, народного надбання, активно вивчати й осмислювати економічну політику держави.

«Державним стандартом загальної середньої освіти. Економіка» запропоновано чотирирівневий підхід, що передбачає послідовність і безперервність економічної освіти та виховання школярів. Наступність виявляється в лінійно-циклічній структурі курсів:

а) нульовий рівень — 1—4 (1—3) класи. Цей рівень вивчення економіки розрахований на початкову школу. Діти отримують початкові уявлення про навколишнє економічне середовище, у них формуються первинна економічна культура та грамотність. У цьому віці передбачено вивчення основних економічних понять, з якими діти стикаються у повсякденному житті, навчання дітей умінню робити вибір та оцінювати його наслідки для себе і для своєї родини, друзів, формування почуття відповідальності за прийняті рішення.

На цьому етапі вивчення економіки може здійснюватися на окремих уроках та інтегровано. Економічне виховання молодших школярів здійснюється передусім у процесі вивчення основ наук, зокрема трудового навчання, математики де учні розв'язують задачі економічного змісту. Класний керівник здійснює економічне виховання, залучаючи учнів до праці з самообслуговування, ремонту обладнання, виробничих екскурсій, зустрічей з працівниками підприємств, до економічних відносин у школі її вдома

## Лекція 13. Фізичне виховання молодших школярів.

### План.

1. Фізичне виховання в системі національного виховання.
2. Зміст і форми фізичного виховання.
3. Засоби фізичного виховання.
4. Фізичне виховання дитини в сім'ї.
5. Особливості проведення уроку фізичного виховання у молодшому шкільному віці та з дітьми 6 років.

### Література

1. Закон України «Про освіту». - К.: 1996.
2. Концепція національного виховання.-К.: 1994.
3. Національна доктрина розвитку освіти України у ХІХ ст. - К.: 2001.
4. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»). - К.: 1993.
5. Андрощук Н.В., Леськів А.Д., Мехоношин С.О. Рухливі ігри та естафети у фізичному вихованні молодших школярів. Методичний посібник. – Тернопіль: “Підручники і посібники”, 1998. – 112 с.
6. Андрощук Н.В., Дзюбановський А.Б., Леськів А.Д. Радість руху. – Тернопіль.: СМП “Астон”, 1999. – 114 с.
7. Борисенко А.Ф., Цвек С.Ф. Руховий режим учнів початкових класів. Навчальний посібник. – 2-ге вид. перероб. і доп. – К.: Радянська школа, 1989. – 190 с.
8. Вільчковський Е.С., Козленко М.П., Цвек С.Ф. Система фізичного виховання молодших школярів. Навчально-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 232 с.



9. Кругляк О.Я., Буклів І.М., Кругляк Н.П. Календарне планування уроків фізичної культури. 1-4 класи. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2000 . – 64 с.
10. Кругляк О.Я., Кругляк Н.П. Від гри до здоров'я нації. Рухливі ігри, естафети на уроках фізичної культури. Методичний посібник. – Тернопіль: “Підручники і посібники”, 2000. – 80 с.
11. Леськів А.Д., Андрошук Н.В., Мехоношин С.О., Дзюбановський А.Б. Форми і засоби фізичного виховання молодших школярів. – методичний посібник.: Тернопіль “Астон”, 1997. – 108 с.
12. Леськів А.Д., Дзюбановський А.Б. Рухливі ігри на місцевості для школярів молодшого та середнього віку”, Тернопіль, СМП “Астон”, 2000. – 132 с.
13. Леськів А.Д., Левковський Д.М., Дзюбановський А.Б. Планування програмового матеріалу з предмету “Фізична культура” дл учнів 1-4-х класів. – Тернопіль: “Астон”, 2000. – 176 с.
14. Линець М. М. Основи методики розвитку рухових якостей. -Львів: Штабар, 1997. -207 с.
15. Огнистий А.В. Теоретико-методичні основи фізичного виховання учнів молодшого шкільного віку (опорні конспекти лекцій). – Тернопіль: ТДПУ, 2001. – 60 с.
16. Огнистий А.В. Зошит для практичних занять з методики фізичного виховання учнів молодшого шкільного віку. – Тернопіль: ТДПУ, 2001. – 24 с.
17. Папуша В.Г. Фізичне виховання школярів: форми, зміст, організація. – Тернопіль: Збруч. – 2000 – 248 с.
18. Педагогічна практика з фізичного виховання (методичні рекомендації для студентів факультету підготовки вчителів початкових класів) за ред. А.В.Огнистого. – Тернопіль: ТДПУ, 2001. – 20 с.
19. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів “Фізична культура” 1-11 класи. – К: “Перун”, 1998. – 63 с.

20. Цвек С.Ф. Фізичне виховання молодших школярів. – К: “Радянська школа”, 1986. – 123 с.

21. Шиян Б.М. Методика фізичного виховання школярів (Практикум). – Львів: Світ, 1993. – 184 с.

## **I. Фізичне виховання в системі національного виховання.**

Здоров'я та фізична підготовленість дітей шкільного віку є важливим чинником фізичного потенціалу української нації. Тому необхідність виховання здорового покоління диктується нагальними проблемами нашої молоді незалежної держави.

Молодший шкільний вік є важливим етапом в розвитку та становленні особистості майбутніх громадян України. Тому дуже важливим при проведенні занять з фізичного виховання є врахування анатомо-фізіологічних, психологічних та вікових особливостей учнів молодших класів.

В умовах становлення української національної школи і національної системи виховання фізичне виховання є невід'ємною складовою частиною національного виховання. Його метою є зміцнення здоров'я дітей. Їх правильний фізичний розвиток, підготовка молоді до захисту Батьківщини. Всебічно розвинутими люди не народжуються. Такими вони стають під впливом певних суспільних умов життя, серед яких важлива роль приділяється фізичному вихованню. В єдності з розумовим, моральним, трудовим і естетичним вихованням воно сприяє всебічному гармонійному розвитку особистості.

**Фізичне виховання** — цілеспрямований, організований процес зміцнення здоров'я, загартовування організму, розвитку рухових умінь і навичок учнів.

Правильно організоване фізичне виховання учнів створює передумови для повноцінної розумової діяльності, підвищує функціональні можливості організму, фізичну працездатність, продуктивність навчальної праці, сприятливо впливає на розвиток інтелектуальних якостей.

Регулярні заняття фізичними вправами впливають на організм школярів, дають змогу розвивати, вдосконалювати й коригувати (виправляти) його.

*Розвиваючий вплив.* Багаторазове повторення фізичних вправ розвиває мускулатуру учнів, силу, витривалість, спритність, кращою стає фігура, зростає рухливість суглобів, підвищуються функціональні можливості організму.

*Вплив, що вдосконалює,* полягає в досягненні вищого ступеня розвитку рухових якостей учнів: швидкості, сили, витривалості, спритності, гнучкості.

*Коригуючий вплив* полягає в усуненні окремих дефектів організму: плоскостопості, скривлення хребта, сутулості, запалості-грудей, вузьких пліч тощо.

Основні завдання фізичного виховання:

- зміцнення здоров'я;
- загартування організму, підвищення його опірності до простудних захворювань;
- розвиток рухових якостей (сили, швидкості, витривалості, спритності, гнучкості);
- озброєння знаннями з теорії й методики занять фізичною культурою, спортом, з гігієни;
- формування навичок і звичок, інтересу до регулярних занять фізичними вправами.

Система фізичного виховання визначається «Положенням про фізичне виховання учнів загальноосвітньої школи».

## **2. Зміст і форми фізичного виховання.**

Зміст фізичного виховання школярів визначається програмою навчального предмета «Фізична культура», а також програмами гуртків і секцій. Програмовий матеріал для кожного класу подано за розділами. В 1 і 2-му класах їх п'ять: 1) «Теоретичні відомості»; 2) «Гімнастика»; 3) «Лижна підготовка»; 4) «Плавання»; 5) «Рухливі ігри».

З 3-го класу вводиться легка атлетика, з 5-го класу - баскетбол, волейбол, ручний м'яч, футбол (за вибором). У кожному з названих розділів, крім «Теоретичних відомостей», матеріал викладений у такій послідовності:

- а) навички і уміння;
- б) матеріал для розвитку рухових якостей;
- в) вимоги до учнів.

Відповідно до змісту і використовуються форми організації навчання в школі. До них відносяться:

1. Уроки фізичної культури.
2. Фізкультурно-оздоровча робота в режимі дня.
3. Позакласна робота з фізичного виховання.
4. Позашкільна робота з фізичного виховання.

Головною серед цих форм є урок, його призначенням є забезпечення різнобічної загальної фізичної підготовленості учнів. Уроки передбачають підвищення функціональних можливостей організму з допомогою постійного збільшення фізичного навантаження. Під час уроку розвивається рухова активність завдяки підбору різноманітних вправ, формуються риси колективізму, згуртованості.

Результати уроків, тобто результати навчання видно в умінні кожного учня виконувати різні норми навчальної програми, наприклад: біг, стрибки, метання, різні рухові дії.

До фізкультурно-оздоровчої роботи в режимі дня відносимо ранкову гігієнічну гімнастику, фізкультурні хвилини, організоване проведення перерв між уроками.

Ранкова гімнастика проводиться за 10-15 хв. перед уроками і триває 5-10 хвилин. В комплекс вправ ранкової гімнастики спочатку йдуть легкі вправи, потім їх трудність зростає, а в другій половині гімнастики поступово знижується і закінчується легкими спокійними вправами. Зміна комплексу вправ проводиться щомісячно.

Фізкультурні хвилини служать для того, щоб зняти втому, забезпечити коротенький відпочинок, підвищити активність і увагу учнів як під час уроків, так і під час виконання домашніх завдань. Тривалість їх 1,5 - 2 хв. В комплекс фізкультхвилинки входять, як правило, три вправи: потягування, вправи для ніг, вправи для тулуба. Паралельно з цими діями вправляються і руки. Фізкультхвилинки проводяться по мірі втоми учнів, в молодших класах 3-4 рази, в старших менше.

Особливо важливим є зміна видів діяльності. Для цього і існує перерва в школі. На перерві кожний учень хоче розслабитися, побігати, пострибати, пограти, дати волю своїм почуттям, відпочити від напруженої розумової праці. З боку вчителя важливим є правильна організація перерви: вихід всіх учнів з класу, його провітрювання, гра в залі і на спортплощадці, хороводи, хоровий спів, декламація, стрибки з скакалкою, м'ячем, різноманітні види ходьби тощо.

В системі позакласної роботи організовуються фізкультурно-спортивні гуртки, секції, різні ігри, змагання, спартакіади, спортивні свята, екскурсії, прогулянки, туристичні походи.

Позакласною роботою керує фізкультурний колектив школи, в склад якого входять спортсмени-активісти, фізорги, а головою є вчитель фізкультури.

Якщо колектив школи добивається високих показників у роботі, то йому присвоюється звання спортивного клубу.

Завдання позакласної роботи ті ж самі, що і уроків фізвиховання - сприяти зміцненню здоров'я, загартування організму, фізичному розвитку, виконанню навчальної програми, формуванню в учнів потреби в фізкультурі спорті.

Позашкільну роботу з фізичного виховання проводять Палаци і Будинки школярів, ДОШ, дитячі туристичні станції, парки культури в відпочинку, спортивні бази, добровільні спортивні товариства, стадіони, водні станції, катки, спеціальні працівники при спортклубах, жеках. Займаючись улюбленим видом спорту, захоплюючись досягненням спільної мети, спортивних результатів, учні стають більш дружніми, формуються колективні стосунки, спорт сприяє підвищенню дисципліни і успішності.

### **3. Засоби фізичного виховання**

Засобами фізичного виховання є:

1. Фізичні вправи.
2. Природні фактори.
3. Гігієнічні фактори.

Усвідомлені рухи, які спеціально підібрані і проводяться з метою розв'язання завдань фізичного виховання називаються фізичними вправами. Це: ходьба, біг, лазіння, стрибки, ігри (футбол, баскетбол, волейбол, теніс, шахи, тощо), гімнастика (ранкова, спортивна, художня, виробнича, лікувальна), туризм (короткочасові, і довготривалі походи, екскурсії), спорт. Спорт гартує волю, привчає долати підвищені фізичні

навантаження, виховує витримку, патріотизм, зміцнює здоров'я, приводить до особистих спортивних досягнень.

Перевірка спортивного рівня школяра з того чи іншого виду спорту (як командного, так і індивідуального) проводиться під час змагань, свят, спартакіад. Головне не сидіти на місці, треба більше рухатись. Рух - це здоров'я, це життя. Наукою доказано, що за хвилину дитина виконує як максимум 227 рухів, за годину 9000. Для студента щоденно до 15-15 км. пішки - це здоров'я, це бадьорість, це виносливість, це спортивна форма і т.п.

Природні фактори. Сонце, повітря, вода - найбільш поширені і корисні засоби фізичного виховання, що сприяють зміцненню здоров'я дітей. Особливо сприятливі умови використання природних факторів під час роботи на шкільній ділянці, в спортивно-трудовах таборах, в учнівських бригадах, в час перебування на стадіонах, спортплощадках, водних станціях, в туринських і оздоровчих таборах.

Ранкова гімнастика, купання, сонячні і повітряні ванни, заняття з різними фізичними вправами, на чистому повітрі, здача норм ГПО, ігри, змагання, спартакіади, свята на місцевості, живописна природа, прогулянки - все це сприяє виробленню спортивного бажання і уміння.

Гігієнічні фактори включають особистий режим дня, особисту гігієну. Додержання вимог режиму дня сприяє здоров'ю, виховує організованість, дисциплінованість, акуратність. Режим дня - це раціональний розподіл часу на всі види діяльності протягом доби (ранкова зарядка, особиста гігієна, прийом їжі, праці, відпочинок, сон). В.О. Сухомлинський писав: «Режим фізичної і розумової праці та відпочинку - дуже важлива умова міцного здоров'я і бадьорого духу. Свідоме додержання режиму - серйозний фактор вольового виховання» (Вибр. тв., в 5-ти т., т.4, с.129).

Особиста гігієна (догляд за своїм тілом, одягом, взуттям, загартування, житлом, робочим місцем, своєчасне спортивне навантаження, наявність спорт одягу, інвентаря, умов для занять) всі ці гігієнічні, а також природні фактори - дуже вадливі засоби фізичного виховання.

#### **4. Фізичне виховання дитини в сім'ї.**

Вітчизняні і зарубіжні вчені - педагоги закликали до правильної постанови фізичного виховання з раннього дитинства, стверджуючи, що виховання до семи років повинно бути переважно фізичним, зміцнювати їх здоров'я.

Цілком вірно, дитина одержує основи фізичного виховання ще задовго до школи, тобто в сім'ї. Якщо в сім'ї дитину з ранніх років привчають до ранкової гімнастики, своєчасного прийому їжі, залучають до праці, до загартування організму, до правильного ходіння, сидіння, до різних вправ, то це сприяє фізичному вихованню в школі.

В фізичному вихованні дітей в сім'ї слід керуватися даними медичного огляду, на цій підставі батьки разом з вчителем фізкультури створюють дитині найбільш корисні умови для спортивного життя.

Важливим є бесіда, консультації з батьками на фізкультурно-спортивні теми, роз'ясненням їм, що спорт не менш важливий ніж музика і англійська мова. В сім'ї дитина бере участь у праці по самообслуговуванню, в побуті праці, щоденно затрачаючи і певні фізичні зусилля, розвиток цих зусиль, а не намагання батьків все робити за дитину, - важлива умова збереження і зміцнення здоров'я дитини. Таким чином, тісний контакт школи з батьками, дає користь дітям в їх фізичному розвитку.

#### **5. Особливості проведення уроку фізичного виховання у молодшому шкільному віці та з дітьми 6 років.**



В зв'язку з реорганізацією загальноосвітніх навчальних закладів та концепцією розвитку освіти в Україні навчання в школі розпочинатиметься з 6-літнього віку. Це суттєво відображається і на процесі фізичного виховання дітей, його організації, використанні різних форм занять та засобів.

Основною формою занять фізичною культурою залишається урок фізичного виховання, хоча він і має свої відмінності від уроків, що проводяться в основній та початковій школі. Так, тривалість уроку повинна складати 30 хвилин. Бажано процес організувати таким чином, щоб учні мали змогу займатись тричі на тиждень.

Структура уроків фізичного виховання загальноприйнята і включає в себе три частини:

ввідну;

основну;

заключну.

**Ввідна частина** триває 4-6 хвилин і передбачає використання вправ в ходьбі, бігу, шиккування, перешикування, нескладні ігри. Необхідно особливу увагу звернути на чергування вправ в бігу та ходьбі - їх одноманітність втомлює дітей, понижує якість вправ, а також може привести до небажаних наслідків (порушення постави, сплюснення ступні і т.д.).

**Основна частина** триває 18-20 хвилин. В ході її проведення дітей навчають вправам загально розвиваючого характеру, основним видам рухів, проводяться рухливі ігри, естафети.

**Заключна частина** триває 3-4 хвилини і забезпечує поступовий перехід від збудженого стану до відносно спокійного, дає можливість переключитись на іншу діяльність. В ній використовуються вправи в ходьбі та нескладні ігрові завдання.

Основну групу засобів фізичного виховання дітей 6 років складають загальнорозвиваючі вправи, що спрямовано впливають на організм в цілому, на окремі м'язові групи та суглоби, а також сприяють покращенню

координації рухів, орієнтації в просторі, позитивно впливають на серцево-судинну систему та дихальну систему.

Розвиток основних видів рухів дітей 6 років та фізичних якостей має свої особливості. На цьому етапі у зв'язку із збільшенням діапазону рухових вмінь та навичок, розвитком основних фізичних якостей з'являється можливість більш успішного оволодіння різними фізичними вправами.

В віці 6 років діти мають визначений рівень задатків до оцінки власних дій, управління своїми рухами, що позитивно впливає на розвиток різних форм координаційних здібностей. Основними засобами розвитку фізичних якостей у даної вікової групи дітей є вправи в ходьбі та бігу, вправи в рівновазі, стрибках, метаннях, ігри та ігрові вправи.

Завданням вправ в ходьбі та бігу є відпрацюванням легких, вільних рухів з хорошою координацією в рухах рук і ніг. В цьому віці досягається вміння зберігати напрямок та рівномірність бігу та ходьби. В 6-річному віці практично всі діти вже володіють фазою польоту під час бігу. Поступово всі завдання, що спрямовані на покращення координованості рухів ускладнюються і поєднуються з іншими завданнями, спрямованими на розвиток інших фізичних якостей.

Так, найбільш складними вправами в ходьбі та бігу вважаються вправи з високим підніманням колін, що допомагають одночасно з координацією розвивати також і силу м'язів ніг. Для розвитку швидкісних здібностей пропонується біг на швидкість ( дистанція 20 м), для розвитку спритності та координації рухів - човниковий біг, для розвитку витривалості використовується безперервний біг в ході 1,5 - 2 хв. в повільному темпі і в середньому темпі на 80-120 м.

Арсенал вправ стрибкового характеру в 6-річному віці значно збільшується. У дітей спостерігається більш сильне відштовхування від ґрунту, краща узгодженість рухів у всіх фазах виконання стрибків в висоту, в довжину і т. д. Діти даної вікової групи

краще переносять навантаження стрибкового характеру. Тому кількість вправ стрибкового характеру для розвитку швидкісно-силових якостей може бути збільшена. Але, при цьому, більше уваги необхідно звертати на якість виконання. Вправи в метаннях також використовують для розвитку швидкісно-силових якостей, а також різних форм прояву координаційних здібностей: перекидання м'яча, метання м'яча на дальність, метання у вертикальну і горизонтальну ціль та інші.

Характерною особливістю даної вікової групи є те, що вони правильно сприймають вказівки викладача і виконують вправи у відповідності із своїми можливостями, що позитивно впливає на розвиток координації рухів.

Вправи в рівновазі також позитивно впливають на розвиток координаційних здібностей. Рівновага є постійним та необхідним компонентом будь-якого руху. В 6-річному віці продовжують вдосконалювати рівновагу на допомогою різноманітних вправ. Затримка, або недостатній розвиток функції рівноваги впливає на точність рухів, темп, ритм. Покращення результатів у вправах на рівновагу пов'язане у дітей 6 років з досить хорошим розвитком координації тону м'язів. Для вдосконалення функцій рівноваги використовуються вправи в рівновазі на зменшеній та підвищеній опорі, виконання на ній завдань з різними предметами. Всі вправи на розвиток рівноваги вимагають у дітей сконцентрованості, уваги, вольових зусиль, тому їх необхідно проводити в середньому або повільному темпі під наглядом викладача, а при необхідності надавати допомогу окремим дітям.

Отже, в роботі з дітьми 6 років використовується широке коло засобів розвитку фізичних якостей.

## Лекція 14 . Екологічне виховання молодших школярів

### План.

1. Особливості формування екологічної культури в молодшому шкільному віці.
2. Педагогічні вимоги до екологічного виховання школярів.
3. Основні методи і форми екологічного виховання.

### Література

1. Бенека А. Екологічна освіта: стан і завдання // Рідна школа —1995.- №6.- с.33-35.
2. Вороніна Л. П. Структура діяльності вчителя щодо здійснення міжпредметних зв'язків // Педагогіка.— К.,1984.-Вип. 23.- с.76-80.
3. Голубець М. Екологія і культура до питання про структурно-функціональні зв'язки // Ойкумена.—1991 .-№1.-с.29-40.
4. Гончаренко Семен. Український педагогічний словник.— К., Либідь, 1997.-376с.
5. Дробноход М. Філософія екологічної освіти // Освіта.-1996.-29 травня.-с.4
6. Екологічне виховання учнів як основа для забезпечення екологічного майбутнього людини // Основи екологічних знань. — Тернопіль, 1994.- с.143-148.
7. Екологічне виховання школярів / Під ред.Зверєва І. Д., П.П.Печко.- М.: Педагогіка, 1984.-с.6-30.
8. Ковальчук Г.В. Екологічне виховання молодших школярів // Почат. шк.— 1987.-№4.-с.15-20.
9. Коменський Я. А. Велика дидактика // Коменський Я.А. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т. Т.1.-М.:Педагогика, 1982,-656с.
10. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика: Навчальний посібник – К.: Заповіт, 1996. – 352 с.

11. Писарчук Е.А., Кухта А.Т. Екологічне виховання учнів.—К.: Рад. шк., 1990.-с.20-40.
12. Сухомлинський В.О. Вибрані педагогічні твори: В 3-х т. Т.1,-- М., 1979.-640с.
13. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-и т. Т.1,--К.: Рад. шк.,1976.—657с.
14. Тарасенко Г.С. Художнє пізнання природи як засіб екологічного виховання // Почат. шк., - 1996.-№5.-с.16.
15. Ткачук Г.П. Виховання екологічної культури засобами слова // Почат. шк.,-1992.-№7-8.-с.32-36.
16. Шульшенко Н. Юні друзі природи // Почат. шк.-1997.-№3.-с.37.

## **1. Особливості формування екологічної культури в молодшому шкільному віці.**

Екологічне виховання – це цілеспрямований організований процес формування в школярів системи наукових знань, поглядів, переконань, що забезпечують формування відповідального ставлення до навколишнього середовища в усіх видах діяльності учнів..

Мета екологічного виховання – сформувати екологічну культуру учнів.

Екологічна культура – культура всіх видів людської діяльності, так чи інакше пов'язаних з пізнанням, освоєнням і перетворенням природи; складається із знання та розуміння екологічних нормативів, усвідомлення необхідності їх виконання, формування почуття громадянської відповідальності за долю природи, розробки природоохоронних заходів та безпосередньої участі в їх проведенні.

Екологічна культура – складова частина світової культури, якій властиве глибоке і загальне усвідомлення важливості сучасних екологічних проблем у житті і майбутньому розвитку людства.Свідоме засвоєння й оволодіння

екологічною культурою має розпочинатися ще з дитинства, одночасно з засвоєння положень загальної культури.

Школа покликана виховувати школярів у дусі любові до рідної природи, охорони навколишнього середовища.

Початкова школа – початкова ланка формування екологічної культури, екологічного мислення, засвоєння екологічних знань.

Дитина приходить до 1 класу. У неї ще не сформовані стійкі погляди, переконання, інтереси. Тому завдання вчителя – сформувати мислення та екологічну культуру кожного учня, навчити молоде покоління жити за законами природи, домогтися, щоб почуття особистої відповідальності за все живе на Землі, турбота про збереження природи стали рисами характеру кожної людини.

Навчання екології має бути активним, цікавим, раціональним, максимально наближеним до життя, а у навчальному матеріалі не повинно бути перенасиченості психічною інформацією, яку діти неспроможні належним чином сприйняти.

В.О.Сухомлинський стверджував, що сама по собі природа не розвиває і не виховує. Залишивши дитину наодинці з нею, годі сподіватись, що вона під впливом навколишнього середовища стане розумною, глибоко морально, непримиренною до зла.

Тільки активна взаємодія з природою здатна виховувати найкращі людські якості.

Екологічна культура молодшого школяра охоплює:

- знання про взаємозв'язки в природі та усвідомлення людини як її частини;
- розуміння необхідності берегти навколишнє середовище;
- уміння і навичок природоохоронної діяльності;
- розуміння естетичної цінності природи, любов до природи ;
- негативне ставлення до вчинків людей, що завдають шкоди природному середовищу.

Свідоме і бережливе ставлення кожної людини до природи можливе тільки при наявності екологічної культури, широких екологічних знань, які повинні формуватись, починаючи з дитинства. Знання екологічних норм, закономірностей розвитку природи, знайомства з загадковим світом тварин, рослин, з особливостями їх поведінки, проблемами, які виникають в їх житті, дуже часто з вини людини, дадуть можливість кожному відчутти особисту відповідальність за майбутнє природи.

## **2. Педагогічні вимоги до екологічного виховання школярів**

Успіх екологічного виховання великою мірою залежить від врахування ряду педагогічних вимог. Головною умовою успішного формування в учнів екологічної культури є вміння поєднання навчального матеріалу екологічного змісту із практичною діяльністю школярів у природному середовищі.

У психологічній та педагогічній літературі обгрунтовані загальні положення щодо процесів сприймання і засвоєння учнями знань, виховання дітей певного віку. Психологи відзначають, на різних етапах свого життя школярі по різному усвідомлюють і сприймають навколишнє. До того ж кожен учень володіє йому одному притаманними особливостями пізнавальної діяльності, емоційного життя, волі характеру, поведінки. Кожен школяр потребує індивідуального підходу на основі вивчення і врахування психологічних особливостей формування його особистості.

Тому для досягнення позитивних результатів в екологічній освіті і вихованні учнів важливо брати до уваги як і вікові, так і індивідуальні особливості, риси характеру, ставлення до навчання, потреби і здібності кожного школяра. Лише за цієї умови вчитель зможе забезпечити свідоме і повноцінне сприйняття дитиною навчального матеріалу, вибрати у неї правильне відношення до навколишнього середовища, сформувати екологічну культуру.

Початкова школа відкриває неабиякі можливості для цього, бо саме тут закладаються підвалини інтелекту, структура мислення, а природна допитливість дітей та щирий інтерес до оточення створюють надзвичайно сприятливі умови для екологічного виховання.

Вивчення педагогічних умов екологічного виховання здійснюється на основі ознайомлення з теоретичними даними з наукових джерел, узагальнення передового педагогічного досвіду та власного досвіду роботи

Це зокрема, такі вимоги:

- комплексний підхід до вивчення природи, з використанням міжпредметних зв'язків;
- врахування вікових, індивідуально-психологічних особливостей школярів;
- організація безпосередньої діяльності учнів по охороні та поліпшенню природного середовища своєї місцевості під час навчальної та суспільно корисної праці;
- вибір оптимальних норм, методів і прийомів екологічного виховання;
- вплив вчителів на вихованців власним прикладом бережливого, дбайливого ставлення до навколишнього середовища;
- єдність дій усього педагогічного колективу школи в екологічному вихованню учнів.

Таким чином, екологічне виховання учнів молодших класів має ряд специфічних особливостей, а його розвиток повинен відповідати комплексу педагогічних вимог.

### **3. Основні методи і форми екологічного виховання**

Основними методами екологічного виховання є наступні: пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, метод проблемного викладу, частково-пошуковий, дослідницький методи.



Так, у рамках пояснювально-ілюстративного методу можна повідомляти учням інформацію про навколишнє середовище і народні традиції ставлення до природи за допомогою усного слова (розповідь, пояснення), друкованого слова (підручник, додаткова література), наочних посібників (картин, схем, натуральних природних об'єктів), практичного показу способів діяльності у природі (догляд за рослинами на пришкольній ділянці, догляд за тваринами у живому куточку тощо). При цьому діти слухають, дивляться, читають, спостерігають, співвідносять нову інформацію про природні об'єкти з раніше засвоєної і запам'ятовують. Користуючись цим методом, доводимо до свідомості учні зміст, суть і значення народних традицій ставлення до природи.

Для формування в учнів навичок і вмінь, а водночас і для досягнення другого рівня засвоєння знань, вчителю необхідно спрямувати діяльність школярів на неодноразове відтворення здобутих раніше знань про народні традиції ставлення до природи (репродуктивний метод). Приміром, вчитель називає народні прикмети про пори року, а учні пригадують подібні, вивчені раніше.

У рамках методу проблемного викладу, вчитель може ставити перед учнем проблему, сам її вирішувати, але при цьому показувати шлях вирішення в його суперечностях, розкривати хід думки. Цей метод дає можливість учителю показати учням зразки наукового знання природи, наукового вирішення проблем взаємозв'язку між неживою і живою природою, а учням – стежити за ходом думки, логікою доказу і засвоювати знання про цілісність природи. Безпосереднім результатом проблемного викладу буде засвоєння способу і логіки вирішення даної проблеми або даного типу проблем, але ще без уміння застосувати їх самостійно.

Приміром, за допомогою цього методу вчитель може пояснити учням другого класу на уроці “нежива і жива природа” суть таких народних прикмет: “ластівки літають низько перед дощем”, “риби вискакують з води і ловлять комах – на дощ”. Учитель ставить перед учнями проблему:

чому птахи перед дощем спускаються нижче до землі, а риби вискакують із води? Проблемний виклад учителю доцільно будувати на науковому матеріалі: перед дощем значно підвищується вологість повітря, крила комах звожуються, стають важкими, і вони спускаються нижче до землі.

Комахи живляться птахи і риби. Тому перед дощем птахи літають низько над землею, а риби вискакують із води, щоб зловити комах. Таким чином, вчитель переконує учнів у цілісності природи.

У рамках частково – пошуковою методу вчитель може спрямувати діяльність школярів на самостійне виконання окремих кроків до пошуку знань про природні об'єкти. Наприклад, за допомогою цього методу у третьому класі на уроці: “Підсумки спостережень за неживою і живою природою та працею людей ( весняний сезон) “ вчитель може розібрати з учнями прислів'я: “Квітень – водою, травень – з травою”. Перед усім учителю слід звертатися до спостережень самих учнів, до вже набутих знань, життєвого досвіду. Діти мають висловлювати свої судження: чому ж, коли у квітні багато вологи, то у травні розкішні трави. Усі відповіді учнів учитель має узагальнити і зробити висновок про взаємозв'язки у природі, про залежність росту і розвитку рослин від атмосферних опадів.

Застосовуючи дослідницький метод, необхідно враховувати його основну мету – навчити учнів самостійно пізнавати природу. Доцільно пропонувати такі завдання, які забезпечували б творче застосування учнями основних знань про природу при вивченні курсу " Ознайомлення з навколишнім світом” і “ Природознавство”, оволодіння рисами творчої діяльності, поступове зростання складності природознавчих проблем. Крім того, вчитель має контролювати хід роботи учнів, перевіряти підсумки роботи і організувати їх обговорення. Приміром, використовуючи цей метод, шляхом спостережень можна зв'язати з народними прикметами.

Цілком природно, що в навчальному процесі дослідницькі завдання потребують тривалого часу. Тому цей метод рекомендується вчителю використовувати переважно в позакласній роботі.

Класифікація методів екологічного виховання молодших школярів на уроках “Ознайомлення з навколишнім світом” і “Природознавство”:

Пояснювально – ілюстративні : Бесіда. Пояснення. Відповідь.

Репродуктивні: Завдання екологічного змісту.

Спостереження за сезонними змінами у природі.

Опорні схеми. Варіативні завдання.

Проблемного викладу: Пояснення. Спостереження. Бесіда.

Частково-пошукові : Загадки. Ребуси. Кросворди. Вікторини. Цікаві вправи.

Фенологічні оповідання. Опорні схеми.

Дослідницькі: Спостереження за сезонними змінами у природі. Перевірка народних прикмет про взаємозв’язки в природі шляхом спостережень.

Проблемні завдання.

Наприклад.

1 клас.

Тема: Пори року. Зима. Згод.

Зміст занять. Прихід зими. Зимуючі птахи.

Як ми допомагаємо взимку птахам.

Народні загадки, прислів’я та приказки, прикмети при вивченні теми:

“ Зима “.

Біле, а не цукор, м’яке, а не вата, без ніг, а йде ( Сніг ).

Сніг на полях, лід на річках, хуга гуляє, коли це буває? ( Взимку )

Багато снігу – багато хліба.

Взимку земля відпочиває, аби влітку розцвісти.

Світлі стовпи біля сонця – на мороз.

Кішка в клубок – мороз на поріг.

Сніг падає великими сніжками – на потепління

Ці методи екологічного виховання дають учням:

- елементарні екологічні знання;
- дохідливо пояснюють взаємозв’язки компонентів системи “ людина – суспільство – природа”;

- можливість усвідомленого розуміння дітьми естетичної цінності природи;
- можливість досить легко і усвідомлено використовувати знання про народні традиції у власному ставленні до природи.

#### Ігри як засіб екологічного виховання

Для розвитку творчих здібностей школярів у ставленні екологічної культури учнів особливе місце займає саме ігрова діяльність. Вона формує досвід сприйняття екологічно правильних рішень, засвоєння моральних норм і правил поведінки в природі, сприяє створенню зв'язку між навчанням і застосуванням знань на практиці. Педагогічно правильно організована ігрова діяльність формує досвід, дає змогу досягти повного їх самовираження, активності і свободи дій, що розумно поєднуються з вимогами взаємної поваги, пізнання навколишнього середовища, відчуття краси природи та її гармонії, розвитком почуття любові й турботливого ставлення до її об'єктів.

Найповніше потребам розвитку творчих здібностей дітей молодшого шкільного віку відповідають пізнавальні ігри. Головна їх особливість полягає в тому, що пізнавальні задачі приховані. Граючись, дитина не думає вчитись навчання тут відбувається саме собою. Захоплюють дітей ігри з картинками, загадками про рослини і тварини, ігри – вікторини “Що в лісі росте?”, “Хто в лісі живе?”, “Лісові орієнтири”, “Квітковий годинник”, аукціони знань на нескладну тему “Які рослини можна знайти в тарілці супу?”, “Які дикорослі рослини і для чого може використати Робінзон у лісі?” і т.д.

Розв'язанню питань екологічного виховання найбільшою мірою сприяють творчі сюжетно – рольові ігри. Встановлено, що пізнавально-виховний ефект гри досягається при дотриманні методики, де організація, розподіл ролей і підготовка до гри зберігають її неповторну чарівність, дитячу безпосередність, а також забезпечують знання про об'єкти гри, наближення її до реальної ситуації. Ігри в робінзонів, лісових жителів, мандрівників дають можливість кожній дитині прийти до власного вибору взірця поведінки, найближчого до її інтересів, почуттів, переконань.

Система рольових ігор будується з урахуванням специфічних цілей на кожному етапі навчання. Для дітей молодшого віку основна мета гри полягає в оволодінні конкретними знаннями і правилами поведінки в природному середовищі.

Один із засобів закріплення, систематизації та узагальнення знань про навколишнє середовище – словесні дидактичні ігри. Їх надзвичайно важлива роль полягає в закріпленні природоохоронних уявлень, пробудженні у дітей бажання чинити добро і не порушувати відомі їм правила поведінки в природі, у формуванні позитивних рис. Особливості, які виявляються у ставленні до природи як до об'єкта постійної уваги й турботи.

Крім того з учнями молодших класів проводяться уроки-екскурсії, походи, експедиції, вони є не тільки заходами відпочинку, а мають глибоку й серйозну навчально-виховну природоохоронну спрямованість, містять в собі також ряд завдань з екології, що сприяють розвитку творчих здібностей дітей.

Оволодіння екологічними знаннями – важливий ланцюг у процесі навчання і виховання дітей. В.О.Сухомлинський наголошував, що процес пізнання навколишньої дійсності є незалежним емоційним стимулом думки

Для дитини молодшого шкільного віку цей стимул відіграє винятково важливу роль. Результатом екологічного виховання мають стати розвинене емоційне сприйняття, бажання активно включатись у роботу з охорони й захисту об'єктів природи.

Крім названих, у початковій школі використовуються такі форми екологічного виховання, як демонстрація кінофільмів, перегляд телепередач, робота на пришкільній ділянці, в оранжереї, теплиці, проведення дня птахів, лісу, врожаю, ведення щоденника природи, випуск бюлетенів, стінгазет, обстеження навколишньої місцевості, річок, озер, ставків, прибирання територій від сміття, діяльність зелених патрулів, організація куточків природи в школі, шкільні лісництва, туристсько-краєзнавча робота тощо.

## **Лекція 15. Громадянське та правове виховання молодших школярів.**

### План.

1. Зміст і завдання громадянського виховання молодших школярів.
2. Основні шляхи громадянського виховання.
2. Правове виховання молодших школярів.

### Література:

1. Вишневецький О. Сучасне українське виховання. - Львів, - 1996. - 238 с.
2. Громадянин - держава - громадянське виховання // Антологія/Упорядники М. П. Рогозін і В. О. Сухомлинська. - Донецьк, 2001. - 262 с.
3. Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ століття». - К., 1994. - с.15.
4. Концепція громадянської освіти в Україні //Директор школи. - 2001. - № 20(164). - с. 7-10
5. Сухомлинська О.В. та ін. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Педагогічна газета. — 2000. — № 6.
- 6.Ващенко Г. Виховний ідеал. — Полтава, 1994. — 190 с.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти т. — Т. 1. — Київ, 1976. — С. 146.
8. Жадан І. В. та ін. Концепція громадянської освіти в Україні // Педагогічна газета. -2000. - № 11. -С. 5.
9. Гудзь І. Правове виховання школярів // Директор шк.– 2004.– № 35.– С. 21-26.
10. Гудзь І. Правове виховання школярів // Директор шк.– 2004.– № 36.– С. 17–20.

11. Крутенко О.В. Виховання правової культури – шлях до побудови правової держави / Позаклас. час.– 2006.– № 5–6.– С. 81.
12. Куриленко О. Дитині про права людини // Психолог.– 2004.– № 3–4, січ.– С. 4.
13. Кучеренко Т.А. Система правової освіти та виховання // Вихов. робота в шк.– 2005.– № 11.– С. 8–11.
14. Литовченко О. Профілактика правопорушень у позашкільних закладах // Шк. світ.– 2004.– № 18.– С. 19–20.

### **1. Зміст і завдання громадянського виховання молодших школярів.**

**Громадянське виховання** — процес формування громадянськості як риси особистості, яка характеризується усвідомленням нею своїх прав і обов'язків у ставленні до держави, народу, законів, норм життя, турботою про благополуччя своєї країни, збереження людської цивілізації конкретними діями відповідно до власних переконань і цінностей.

**Основна мета** громадянського виховання — сформувати свідомого громадянина, якому притаманні високі моральні ідеали суспільства, любов до Батьківщини, відповідальність за виконання громадянського обов'язку.

Отже, громадянськість як риса особистості включає:

- патріотичну самосвідомість, громадянську відповідальність, суспільну ініціативність й активність, готовність трудитися для розвитку Батьківщини, захищати її, підносити її міжнародний авторитет;
- повагу до Конституції, законів держави, прийнятих у ній правових норм, сформованість потреби в їх дотриманні, високій правосвідомості;
- досконалі знання і володіння державною мовою, турботу про піднесення її престижу;

- увагу до батьків, свого родоводу, традицій та історії рідного народу, усвідомлення своєї належності до нього як його представника, спадкоємця і наступника;
- дисциплінованість, працьовитість, завзятість, почуття дбайливого господаря своєї землі, піклування про її природу, екологію;
- гуманність, шанобливе ставлення до культури, традицій, звичаїв національних меншин, що проживають у країні, високу культуру міжнаціонального спілкування.

Мета громадянського виховання визначає основні його **завдання**:

- забезпечення оволодіння школярами системою знань, необхідних для виховання громадянина;
- формування умінь, необхідних для участі учнів у житті суспільства, реалізації його ідеалів і цінностей;
  - створення умов учням для набуття досвіду громадянської дії, формування у школярів потреби в громадянській поведінці, виховання у школярів якостей громадянина України.

### **Зміст громадянського виховання**

Виховання громадянина передбачає передусім свідомого почуття любові до Вітчизни, народу, **почуття патріотизму**, що передбачає:

- національну самосвідомість людини, осмислення моральних і культурних цінностей країни, відповідальності перед своєю нацією, збереження рідної мови;
- гордість за успіхи держави, біль за невдачі;
- усвідомлення свого глибокого зв'язку з народом, участь у його справах;
- збереження і примноження традицій, звичаїв, обрядів рідної країни;
- знання символіки своєї Батьківщини;
- знання історії свого народу, роду, прихильність до рідних місць.



Г. Ващенко перерахував ті гасла, під якими має проводитись виховання української молоді. Серед них одне із головних — молодь мусить чітко уявляти собі, в чому благо Батьківщини, а саме:

1. Державна незалежність, можливість для українського народу вільно творити своє політичне, соціальне, господарське і релігійне життя.
2. Об'єднання всіх українців, незалежно від їх територіального походження, церковної приналежності, соціального стану і таке інше, в одну спільноту, що пройнята єдиними творчими прагненнями і високим патріотизмом.
3. Справедливий державний устрій, який би підтримував лад у суспільстві, в той же час забезпечував особисті права й волю кожного громадянина й сприяв розвиткові й прояву його здібностей, спрямованих у бік громадського добра.
4. Справедливий соціальний устрій, при якому зникала б і неможлива була б боротьба між окремими групами суспільства.
5. Високий рівень народного господарства й справедлива організація його, що забезпечувала б матеріальний добробут всіх громадян, була позбавлена елементів експлуатації.
6. Розквіт духовної культури українського народу, науки, мистецтва, освіти. Піднесення її на такий рівень, щоб Україна стала передовою країною в світі...<sup>1</sup>.

В.О. Сухомлинський справжню громадянськість бачив у моральній відповідальності за все, що робиться на рідній землі: непримиреність до недоліків, гаряче прагнення боротися за розквіт, велич і могутність Вітчизни

Важливе місце в змісті громадянського виховання посідає формування **культури міжетнічних відносин**, яка «проявляється в повазі інтересів, прав, самобутності великих і малих народів, готовності й умінні йти на компроміси з різними етнічними, релігійними групами заради соціального миру в державі», розвиток планетарної свідомості, яка включає почуття єдності й унікальності життя на Землі, що вимагає мирного співіснування всіх народів,

країн. Одним із компонентів громадянського виховання школярів є оволодіння ними правовою і політичною культурою.

Оволодіння **правовою культурою** сприяє розвитку правосвідомості особистості, тобто усвідомленню своїх прав, свобод, обов'язків, ставлення до закону, державної влади.

**Політична культура** — одна із сфер духовного життя людини, що характеризує її досягнення в засвоєнні політичних знань, умінь, норм та традицій політичної діяльності, які дозволяють учневі регулювати свої політичні дії, поведінку.

Основними завданнями формування політичної культури школярів є:

- виховання в учнів інтересу до політики, до політичних знань, політичної літератури, історичних документів;
- виховання потреби в політичній самоосвіті (оволодівати політичними знаннями, вміннями, розширяти політичний кругозір);
- формування умінь аналізувати і оцінювати суспільно-політичні події, які відбуваються в країні, світі;
- сприяння засвоєнню учнями політичних норм, цінностей, традицій своєї країни;
- виховання потреби у молоді брати участь у суспільно-політичній діяльності на засадах демократизму, вагомості, терпимості до інакомислення, поваги до законно створених державних інститутів;
- виховання єдності мотивів, знань, переконань, слова і діла як основи політичної культури.

Виховання громадянськості як інтегративної риси особистості включає також її дбайливе ставлення до природи, моральність, культуру поведінки, потребу в праці та ін.

Щоб забезпечити громадянську освіченість школярів, необхідно визначити сукупність ціннісних орієнтацій, які формують ставлення людини до оточуючого її світу, що вимагає оволодіння школярами певними **знаннями**, а саме:

- культурологічними, ядром яких є уявлення про суть громадянського суспільства, систему соціального забезпечення й соціального захисту, соціальної поведінки про культурні надбання своєї нації та нації інших народів, історію, традиції країни та ін.;
- **аксіологічними** (про громадянські, демократичні, загальнолюдські й національні цінності);
- **правовими** — знання щодо Конституції як основного закону, основ конституційного ладу, порядку формування, діяльності та взаємодії державних органів і органів місцевого самоврядування, знань прав людини, механізмів їх захисту, обов'язків і відповідальності та ін.;
- **політичними**, що передбачає знання певних теорій, законів суспільного розвитку, державних органів, традицій, політичного життя, державної символіки своєї країни, її історичного походження, політичних прав та свобод людини, поточної політики тощо;
- **економічними** знаннями щодо економіки своєї держави та інших держав, суті ринкових відносин тощо;
- **соціально-психологічними** знаннями щодо суті владно-підвладних відносин, мотивації соціальних дій, інформаційного впливу на свідомість виборців, способів розв'язання конфліктних ситуацій, форм комунікативної взаємодії.

Знання сприяють розвитку громадянського мислення, яке неможливе без оволодіння **уміннями**:

- критично сприймати інформацію, самостійно її аналізувати;
- приймати виважені рішення з урахуванням юридичних норм;
- послідовно відстоювати свої права;
- давати аналіз причин політичних або соціально-політичних явищ, провищати дії їх учасників;
- аргументовано, логічно вести політичну дискусію, виявляти терпимість до іншої позиції;

— розробляти стратегію розв'язання проблемної ситуації, оцінювати свої ідеї з позиції іншого;

— володіти культурою міжгрупових і міжособистих відносин.

Виховання громадянськості передбачає також створення умов для конкретних вчинків, дії учнів, їх суспільно-політичної діяльності.

## **2. Основні шляхи громадянського виховання школярів**

1. Громадянському вихованню школярів може сприяти запровадження **спеціального навчального предмета** в старших класах.

2. Забезпечення оволодіння школярами **системою знань** про людину та суспільство певними вміннями у процесі вивчення освітніх предметів: історії України, природознавства, суспільствознавства, літератури, рідної мови, предметів художньо-естетичного циклу, а також курсів дисциплін шкільного компонента навчального плану («Людина і світ» тощо).

Предмети природничо-математичного циклу, які розкривають цілісність світу, взаємозв'язок людини з природою, відповідальність за збереження природи, життя на планеті, сприяють формуванню світогляду особистості.

3. Організація **позакласної та позашкільної виховної роботи**, що сприяє не тільки збагаченню учнів знаннями й вміннями, а й залученню школярів до безпосередньої діяльності, яка розвиває якості громадянина.

Для цього можна використовувати **різноманітні форми та методи роботи**: бесіди, інформації, усні журнали, різного спрямування клуби, конкурси коментаторів, круглі столи, прес-конференції, заочні подорожі, години запитань і відповідей, диспути, конференції, суспільно-політичні вікторини, захисти рефератів з різних громадянських питань, аналіз конкретних політичних та історичних ситуацій, робота прес-центрів, лекторіїв: мітинги; зустрічі; випуск незалежних шкільних газет; клуби юних парламентарів, які об'єднують тих, хто бажає розібратися в поточних подіях,

«теледебати кандидатів у президенти», відповіді політичному супротивнику, шкільні політичні театри та ін.

**Громадянська діяльність суб'єкта** може знайти виявлення:

— у пізнавальній діяльності, пов'язаній з оволодінням інформацією про видатних людей країни, її історію, природу тощо;

— історико-етнографічній пошуковій діяльності:

а) вивченні історії свого села, міста чи вулиці, топоніміки місцевості;

б) дослідженні, облікуванні історичних пам'яток, поховань предків;

в) збиранні предметів давнини, записуванні традицій, звичаїв, пісень, легенд, прислів'їв та інших видів народної творчості;

г) догляді за пам'ятниками, могилами тощо.

**4. Учніське самоврядування**, яке при педагогічно доцільній його організації, може стати практичною школою демократії для учнів.

Розвинені демократичні країни мають багатий досвід організації громадянського і політичного виховання. Наприклад, у США розроблений національний стандарт з питань громадянськості. Учні початкової, середньої і старшої школи повинні знати і розуміти, що означає бути громадянином і яку це передбачає відповідальність.

Стандарти побудовані навколо п'яти ключових блоків:

1. Що таке суспільне життя, політика, уряд.

2. Основи американської політичної освіти.

3. Як уряд реалізує закладені в Конституції цінності, цілі і принципи американської демократії.

4. Взаємовідносини США з іншими державами і стан на світовій арені.

5. Права і обов'язки громадянина в умовах американської демократії.

Зміст кожного із блоків урахує вік школярів. Так, наприклад, п'ятий блок для 10-літніх дітей (4 клас) передбачає усвідомлення наступних питань:

1. Сутність громадянства (що таке громадянство, яке припускає: людина визнається законним членом нації, має право голосувати, бути обраною, несе відповідальність за свої вчинки).

2. Як людина стає громадянином?

3. Права громадянина США (Чому вони важливі не лише для особистості, але і для всього демократичного суспільства? Чим розрізняються особисті, політичні, економічні права?).

4. У чому полягає відповідальність американців? Особиста відповідальність важлива не тільки для самого себе, але і для сім'ї, суспільства, держави, народу. Особиста відповідальність перед суспільством — це турбота про самого себе: здоров'я, освіту, наслідки вчинків. Громадянська відповідальність полягає в тому, щоб не бути байдужим до справ уряду, впливати на нього, сплачувати податки, виконувати армійський обов'язок та ін.

5. Риси характеру особистості, важливі для збереження і поліпшення американської демократії. Це особиста відповідальність за свою сім'ю, друзів, співтовариство; самодисципліна, самоврядування; незалежно від того, подобаються тобі ті чи інші люди або ні, вміння вислуховувати їх точку зору; бути чесним, додержуватися закону, навіть якщо не погоджуєшся з ним; вміння іти на компроміс, бути патріотом своєї країни.

6. Участь американців у діяльності свого уряду: голосування, участь у громадських дискусіях, мирних демонстраціях, праця в громадських організаціях, надання грошей політичним партіям.

7. Вибори американських лідерів.

У старших класах програма більш складна. Так, старшокласники повинні знати вимоги (пункт 2) для одержання американського громадянства: проживання в країні протягом 5 років; вміння читати, писати, говорити англійською мовою; моральна поведінка; знання історії США; знання і підтримка цінностей і принципів американської Конституції.

Форми перевірки знань різноманітні: дати визначення; пояснити, чим ті чи інші положення, поняття відрізняються, яке їх походження; описати події, обґрунтувати їх важливість; оцінити позицію, аргументовано захистити її тощо.

Успішність роботи, спрямованої на громадянське виховання школярів, визначається низкою **вимог**, а саме:

— створенням демократичного клімату, стилю спілкування в школі, учнівському колективі;

— педагогічно цілеспрямованим відбором змісту, форм, методів виховання з урахуванням вікових особливостей учнів, їх інтересів, прагнень, що передбачає стимулювання учнів до творчості, ініціативи, самостійності, активності (використання дискусій, ситуативно-рольових ігор, «мозгових атак», інтелектуальних аукціонів, підготовка проектів, видання газет, журналів, тобто урізноманітнення форм і методів виховання);

- здійснення постійної самоосвіти вчителями, вихователями;
- залучення до співпраці зі школою батьків, культивуючи серед них демократичні цінності й традиції.

Отже, виховання громадянськості є цілісним процесом оволодіння знаннями, розвитку громадянської свідомості, громадянського мислення, громадянських рис і почуттів, організації суспільно-політичної діяльності особистості.

### **3. Правове виховання**

**Правове виховання** — виховна діяльність сім'ї, школи, правоохоронних органів, спрямована на формування правової свідомості та правомірної поведінки дітей.

Правове виховання має забезпечити формування у школярів високої правової культури. **Правова культура** передбачає глибокі правові знання і прагнення поглиблювати їх, свідоме ставлення до прав та обов'язків, повагу до законів і правил людського співжиття, готовність дотримуватися і сумлінно виконувати їх. Висока правова культура громадян є однією з базових засад утвердження громадянського суспільства і правової держави, реалізації демократичних свобод.

Правова культура включає **правосвідомість** - сукупність правових поглядів школярів, що відображають їхню оцінку чинного права, існуючого суспільного і державного ладу, а також відповідність дій, учинків нормам права.

Правова культура учнів передбачає:  
-засвоєння системи знань з питань держави й права;  
-виховання поваги до законів своєї держави, глибокої переконаності в необхідності дотримання чинного законодавства;  
-уміння і навички правової поведінки;

- формування нетерпимого ставлення до правопорушень і злочинності, спонукання до посиленої участі в боротьбі з негативними явищами в житті;
- подолання в правовій свідомості хибних уявлень, негативних навичок і звичок поведінки.

Школярі одержують знання про державне, адміністративне, трудове, громадянське, сімейне, кримінальне та інше право, готуються до виконання громадянських функцій стосовно держави, праці, сім'ї, власності тощо.

Центральне питання змісту правової культури - усвідомлення взаємозв'язку між ідеями індивідуальної свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю; визнання та забезпечення прав людини як єдиної норми для всіх людей.

Основоположними документами, які регулюють взаємовідносини громадян і державних органів в Україні, є Конституція як Основний Закон держави і суспільства, інші законодавчі акти верховних органів і уряду, а також постанови місцевих структур влади. Зокрема, для учителів, батьків і учнів обов'язковими документами є Закон України "Про освіту" (1996), Закон України "Про загальну середню освіту (1999) та інші.

В умовах побудови правової демократичної держави велике значення мають такі міжнародні документи як "Конвенція про права дитини", прийнята Асамблеєю ООН в 1989 році і ратифікована Верховною Радою України в 1991 році, "Резолюція з прав людини (1989 р.), рекомендації ЮНЕСКО "Про виховання в дусі миру" (1974 р.). На основі цих та інших документів виробляються правові акти багатьох країн світу.

Важливе місце у правовому вихованні посідає виховання поваги до Конституції держави, законодавства, державних символів (Герба, Прапора, Гімну), державної мови.

Українська національна символіка вперше за багатовікову історію одержала статус державної і сьогодні символізує єдність держави і нації, політичну, економічну і національну незалежність України. Використання державних символів у навчально-виховному процесі активізує почуття



захищеності, юридичної, моральної і політичної дієздатності, гордості за єдину суверенну державу.

У навчальних закладах переважної більшості демократичних країн світу прищеплення учням поваги до державних символів зведено в ранг пріоритетних елементів громадянського виховання. Так, у Японії початок занять, спортивних змагань, зустріч важливих гостей, проводи випускників обов'язково супроводжуються урочистим виконанням гімну і внесенням прапора. Перед прапором клянуться добре вчитися.

Починаючи з 2000-2001 навчального року у всіх загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних, навчальних закладах України Державний прапор щодня піднімається за 10 хвилин до початку занять і опускається після їх закінчення. Мелодія Державного Гімну звучить під час проведення урочистих заходів, свят Першого і Останнього дзвоників, вручення документів про освіту, посвідчень, нагород та відзнак.

Правове виховання в школі здійснюють у навчально-виховному процесі (під час уроків правознавства, історії, літератури, географії та ін.), позакласній та позашкільній виховній роботі (бесіди, лекції, диспути на правову тематику, зустрічі з представниками правоохоронних органів, перегляд та обговорення кінофільмів, організація клубів на зразок «Учень і закон»).

Критеріями ефективності правового виховання є глибина та міцність правових знань, повага до права, непримиренність до правопорушень, неухильне дотримання законів і норм співжиття в суспільстві.

